ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 25

1974

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001, telex 011631 — Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 25 Nr. 3 1974

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 25 — Nº 3 — 1974

SOMMAIRE

REALIZĂRI ALE ARHEOLOGIEI ROMÂNEŞTI ÎN ULTIMELE TREI DECENII

În cadrul transformărilor revoluţionare, care au avut loc în ţară după 23 August 1944, cercetarea arheologică a cunoscut un avînt fără precedent. Acesta se datorează concepţiei şi stilului de muncă imprimate de Partidul Comunist Român în toate domeniile de activitate. Cercetările arheologice s-au dezvoltat pe baza unui plan sistematic, care a avut în vedere toate regiunile ţării şi toate perioadele istorice. Au fost asigurate mijloace materiale şi cadre corespunzătoare. În afară de centrele arheologice de la Bucureşti, Cluj şi Iaşi, activitatea arheologică a fost susţinută de specialişti, în majoritate tineri, de la numeroasele muzee înfiinţate în ţară în anii puterii populare. Aplicarea concepţiei materialismului dialectic şi istoric în interpretarea faptelor istorice a permis o înţelegere amplă a evoluţiei societăţii omeneşti din cele mai vechi timpuri şi pînă în epoca feudală, ultima care constituie obiectul cercetării arheologice. Colaborarea cu specialiştii din ţările vecine a favorizat înţelegerea fenomenelor istorice pe un plan mai general. Toate acestea explică rezultatele cercetărilor din România în ultimii treizeci de ani, rezultate care depăşesc prin volum şi calitate tot ceea ce se făcuse într-un secol mai înainte. Perioade întregi, despre care cu treizeci de ani în urmă nu ştiam nimic sau aproape nimic, sînt în prezent destul de bine precizate. Cunoaşterea temeinică a realităţilor de pe teritoriul ţării noastre dar şi din ţările înconjurătoare a permis urmărirea şi înţelegerea fenomenelor istorice în cadrul larg al Europei sud-estice şi, respectiv, integrarea istoriei patriei în istoria universală de-a lungul întregii evoluţii, începînd cu istoria străveche.

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din ultimele trei decenii şi numai pe acelea care aduc contribuţii deosebit de importante la o mai bună cunoaştere a istoriei patriei.

În 1961 s-a descoperit la Bugiuleşti în bazinul Olteţului un complex de resturi fosile villafranchiene de la începutul cuaternarului. Anumite părţi ale scheletelor unor animale zăceau îngrămădite, sugerînd ideea că au fost aduse acolo intenţionat de fiinţe conştiente. Pe de altă parte unele oase lungi, sparte intenţionat şi formînd serii (asemănătoare unor descoperiri din Africa de Sud), pot fi considerate ca unelte foarte primitive ale unor strămoşi ai omului.

În privinţa paleoliticului inferior, prin descoperirile de pe văile Dîrjovului, Oltului (zona Slatina), Dîmbovnicului, Mozacului, Argeşului (zona Piteşti) se poate afirma că cele dintîi mijiri de viaţă omenească de pe teritoriul României datează de peste un milion de ani, dovedind prin aceasta că, datorită condiţiilor optime de locuire din acele vremuri, pămîntul ţării noastre a fost cuprins în zona în care s-au desfăşurat etapele timpurii ale antropogenezei.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 335—350.

Paleoliticul mijlociu (musterianul), datat aproximativ între 80 000 — 40 000 î.e.n., a fost documentat în ultimele două decenii în peste 25 aşezări fie de peşteră (Baia de Fier, Ohaba Ponor, Nandru etc.) fie în aer liber, îndeosebi pe terasele rîurilor (Mitoc, Ripiceni, Boineşti etc.). Dintre toate acestea, o importanţă deosebită o prezintă aşezarea de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoşani) ale cărei depuneri musteriene depăşesc grosimea de 5 m. Pe temeiuri stratigrafice şi tipologice s-au identificat mai multe faciesuri culturale, cum ar fi de pildă cel al musterianului tipic, de tehnică Levallois sau cel de tradiţie acheuleană de tehnică Levallois din Moldova, musterianul denticulat din Dobrogea, musterianul de tehnică asemănătoare celei pontiniene cu unelte în bună parte din cuarţit din peşterile Carpaţilor meridionali.

Paleoliticul superior (circa 40 000 — 10 000 î.e.n.) a fost cercetat în ultimele două decenii în peste 100 de aşezări. Cronostratigrafia şi tipologia uneltelor de piatră descoperite au dus la concluzia că pe teritoriul României paleoliticul superior a fost reprezentat prin două mari culturi, cea aurignaciană şi cea gravetiană şi că nu se poate vorbi de un szeletian de tip central-european şi nici de un solutrean şi magdalenian de tip vest-european, aşa cum s-a crezut cu decenii în urmă. Pe baza cercetărilor s-au putut defini aspecte regionale, ca de exemplu, aurignacianul bănăţean (Româneşti, Tincova, Coşava) care făcea parte dintr-o zonă mult mai largă central europeană, cel din Ţara Oaşului (Boineşti, Călineşti, Remetea etc.), legat de zona est-central europeană, sau gravetianul din Moldova (grupul de aşezări din bazinul Ceahlăului, Prutului şi sud-estul Moldovei), care aparţinea marelui grup al gravetianului est-european.

Epipaleoliticul (circa 10 000 — 5 500) era necunoscut pe teritoriul României pînă acum două decenii. Cercetările făcute în acest răstimp pe baza descoperirilor din peste douăzeci de aşezări, permit unele încheieri deosebit de interesante. Astfel, se poate afirma că la începutul postglaciarului, odată cu încălzirea treptată a climei şi dispariţia faunei glaciare şi respectiv împuţinarea vînatului mare, are loc divizarea în grupuri mai mici de vînători, pescari şi culegători a triburilor gravetiene finale sau aurignaciene tardive, care în deplasările lor ajung la convieţuiri pe teritorii relativ restrînse, unde, pe lîngă formele tradiţionale, adoptă şi unele tipuri noi de unelte şi arme impuse de noile condiţii de mediu. Acestei fărîmiţări îi corespunde şi o diversificare culturală, care, în cazul teritoriului României, se poate concretiza prin prezenţa mai mult sau mai puţin simultană a mai multor grupe umane. Astfel, în unele zone păduroase (de la Tîncova , Româneşti, Lapoş), trăiau grupe ale căror unelte de cuarţit sau silex păstrează formele tipice uneltelor din paleoliticul superior final (aurignaciene tîrzii), pe culmile înalte ale Carpaţilor orientali (Scaune-Ceahlău, Bardosu-Bicaz Chei) locuiau vînători swiderieni, pe malul Dunării (la Porţile de Fier, Dubova) vînători-pescari romanello-azilieni, iar ulterior, tot în aceeaşi zonă (Ogradeva, Gura Văii, Schela Cladovei) vînători-pescari-culegători cu unelte de cuarţit şi îndeosebi de os şi corn (unele cu gaură pentru coadă, săpăligi etc.), unelte care prefigurează formele mai tîrzii, neolitice. Este interesant că locuitorii acestor din urmă colectivităţi s-au aşezat pe locuri joase de pe marginea Dunării, pe un sol nisipos foarte lesne de răscolit. De asemenea, trebuie remarcat că în unele aşezări din zona Porţilor de Fier (Dubova, Ogradena) au fost descoperite,

recent, unele obiecte de os şi corn decorate, care se încadrează în arta tipică acestor perioade, caracterizată prin geometrism şi schematism. În sfîrşit, în regiunile de şes, deal sau munte (Sita Buzăului, Castanda, Erbiceni, Ripiceni) au locuit grupele tardenoaziene care au dăinuit, se pare, pînă tîrziu, spre începuturile neoliticului.

În raport cu paleoliticul şi epipaleoliticul, epoca neolitică sau neo-eneolitică (circa 5500 — 2500 î.e.n.) ilustrează un mare salt calitativ în evoluţia umanităţii. Atunci apar acele activităţi productive care vor continua, perfecţionîndu-se necontenit, constituind şi în zilele noastre resursele de hrană ale societăţii: cultivarea plantelor şi creşterea animalelor. Dacă la acestea adăugăm perfecţionarea tehnicii de şlefuire a uneltelor de piatră, inventarea ceramicii şi a războiului de ţesut, apare foarte îndreptăţită denumirea de ,,revoluţie neolitică'', pentru schimbările esenţiale din viaţa societăţii odată cu epoca neolitică.

Rezultatele cu totul remarcabile ale cercetărilor arheologice iniţiate în 1949 în toate regiunile ţării ne dau în prezent o imagine concretă asupra celor trei milenii de viaţă neo-eneolitică de pe teritoriul României.

Unele tendinţe de neolitizare pe baza evoluţiei fondului local, epipaleolitic, nu pot fi contestate (Schela Cladovei). Cert este că primele culturi cu caractere neolitice clar conturate sînt de provenienţă sud-estică.

Cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul României este cultura *Criş-Starčevo*, care, originară din Asia Anterioară, s-a extins şi a ocupat o bună parte din zona centrală a Peninsulei Balcanice şi apoi peste Dunăre cuprinzînd aproape întreg teritoriul României, cu excepţia Munteniei de răsărit şi a Dobrogei. Ceramica caracteristică culturii Criş-Starčevo cu suprafaţa lustruită şi pictată derivă direct din culturile vechi neolitice din Grecia şi Asia Mică. Recentele descoperiri de la Schela Cladovei (Mehedinţi), Gura Baciului (Cluj) şi Cîrcea (Dolj) pun probleme noi cu privire la raportul dintre cultura Criş şi cultura anterioară, vechimea şi respectiv căile de pătrundere ale populaţiei neolitice din sud.

Mai tîrziu pătrund în Moldova şi Transilvania triburile culturii ceramicii liniare, originare din Europa Centrală, care ocupă regiuni populate anterior de purtătorii culturii Criş. În ultimii ani a fost documentată pătrunderea culturii ceramicii liniare spre sud pînă la rîul Ialomiţa cu infiltraţii pînă la Bucureşti, în aşezarea de la Dudeşti. În această zonă centrală a Munteniei a fost identificată cultura Dudeşti, dezvoltată probabil pe un fond local (Criş) dar cu influenţe sudice, care se manifestă prin ornamentarea cu caneluri fine. Motivele incizate din cultura Dudeşti vor fi preluate de cultura Vădastra.

Dinspre sud-vest pătrund în Banat şi Oltenia triburile culturii Vinča, care pun capăt evoluţiei culturii Criş. Înaintînd în Transilvania o parte a acestor populaţii creează printr-o evoluţie deosebită, cultura Turdaş. Complexul Vinča-Turdaş se caracterizează prin ceramica ornamentată cu pliseuri. Triburile Vinča s-au învecinat pe linia Oltului cu triburile culturii Dudeşti. Ulterior, în sud-estul Olteniei pătrund triburi ale culturii Dudeşti care în evoluţia lor dau naştere culturii Vădastra.

În nord-vestul României pătrunde, spre sfîrşitul primei faze a culturii Vinča, cultura Tisa, născută din altoirea elementelor culturii liniare pe vechiul fond Criş.

Cea mai veche cultură neolitică cunoscută pînă acum în Dobrogea este aceea denumită de tip Hamangia, identificată în 1952. Ornamentarea ceramicii şi statuetele de lut din aşezările culturii Hamangia arată limpede originea sa anatoliană.

Cercetările de pînă acum n-au reuşit să precizeze în Dobrogea existenţa unor culturi neolitice corespunzătoare ca vreme culturilor Criş şi Dudeşti. Cultura Hamangia evoluează paralel cu cultura Boian din Muntenia, iar cultura Boian urmează culturii Dudeşti. Între anii 1954—1957 a fost cercetată, la Cernavoda, prima necropolă neolitică din România. Au fost descoperite peste 400 de morminte de înhumaţie avînd ca inventare vase, statuete, topoare şi podoabe specifice culturii Hamangia.

Cercetările făcute în ultimii 30 de ani cu privire la cultura Boian, care era cunoscută anterior, au permis precizarea fazelor evoluţiei sale şi a raporturilor cu culturile învecinate. Săpăturile făcute în aşezarea de tip Boian de la Radovanu ne oferă imaginea unei întregi aşezări în cele patru etape ale existenţei sale. În anii 1961—1973 a fost cercetată la Căldăraru (Cernica) lîngă Bucureşti a doua mare necropolă neolitică din România aparţinînd unei populaţii din prima fază a culturii Boian. A fost precizat conţinutul şi periodizarea culturii Precucuteni din Moldova şi sud-estul Transilvaniei născută pe fondul culturii ceramicii liniare, asupra căruia s-au exercitat mai multe influenţe, în special ale culturii Boian.

Cercetările făcute în Transilvania centrală şi de sud au adus noi precizări cu privire la culturile cu ceramică pictată central-transilvănene : Lumea Nouă şi Petreşti.

S-a ajuns la o mai bună cunoaştere, deşi nu completă, a culturii Gumelniţa, dezvoltată pe fondul Boian şi sub influenţe sudice, precum şi a culturii Sălcuţa, îndeaproape înrudită cu cultura Gumelniţa.

A fost aprofundată cercetarea culturii Cucuteni dezvoltată organic pe fondul Precucuteni care a primit unele elemente ale culturii Petreşti din Transilvania şi Gumelniţa din Muntenia. S-a mai precizat zona de formare a culturii Cucuteni, care a cuprins sud-vestul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, şi etapele evoluţiei sale. Au fost cercetate în întregime două aşezări cucuteniene (la Hăbăşeşti şi la Truşeşti).

O problemă mult discutată şi insistent cercetată în ultimii 25 de ani a fost aceea a sfîrşitului eneoliticului şi a perioadei de tranziţie la epoca bronzului.

Cu 30 de ani în urmă se credea că între culturile eneolitice Sălcuţa şi Petreşti, pe de o parte şi începutul epocii bronzului, pe de altă parte, se interpune doar cultura Coţofeni, iar după cultura Gumelniţa urma în Muntenia cultura Glina de la începutul epocii bronzului. Se considera că în estul şi sudul României între culturile eneolitice Cucuteni şi Gumelniţa şi începutul epocii bronzului există doar o scurtă perioadă de tranziţie (1900—1800 sau 1800—1700 î.e.n.) din care datează o serie de morminte tumulare cu ocru ale unor populaţii de păstori veniţi din stepele nord-pontice. Cercetările din ultimii 20 de ani au modificat radical înţelegerea acestei perioade. Astfel s-a precizat că în aceeaşi vreme în care în aşezările de tip Cucuteni pătrund elemente de stepă documentate prin ceramica de tip C, originară din nordul Mării Negre, aproximativ în faza Cucuteni A—B, în Dobrogea şi în Cîmpia Munteniei, pătrund triburile culturii Cerna-

voda I, ocupînd astfel o zonă locuită anterior de populaţii ale culturii Gumelniţa care s-au deplasat spre vest şi în zona de dealuri a Munteniei. Triburile culturii Cernavoda I au avut aşezări întinse şi de durată. Un nou val de triburi răsăritene purtătoare ale culturii Usatovo pătrund spre sfîrşitul culturii Crenavoda I în zona gurilor Dunării iar de acolo, peste Dobrogea, departe în Peninsula Balcanică. Curînd după aceea în zona Dunării de Jos sînt semnalate, pe la circa 2500 î.e.n., influenţe sudice, elemente caracteristice în ultimele etape ale primului strat de la Troia. În Dobrogea şi estul Munteniei pătrunde o nouă populaţie, originară probabil din Moldova, cu o ceramică specifică atribuită culturii denumită Cernavoda II. Concomitent, mai la vest, în Oltenia şi vestul Munteniei pe baza culturilor Sălcuţa, Gumelniţa şi Cernavoda la care se adaugă şi influenţele sudice de tip Troia I, apare o nouă sinteză, cultura Cernavoda III. Într-o etapă mai evoluată triburile culturii Cernavoda III ocupă sudul Munteniei şi Dobrogea. Denumirea celor trei culturi Cernavoda I, II, III a fost dată în urma săpăturilor efectuate între anii 1956—1971 la Cernavoda unde au fost identificate pentru prima dată aşezări care au definit cele trei culturi. Cercetările menţionate mai sus arată că între sfîrşitul culturii Gumelniţa din Muntenia şi Dobrogea şi apariţia culturii Glina din Muntenia a existat o lungă perioadă de timp. Cultura Cernavoda I — care evoluează paralel cu cultura Cucuteni din Moldova şi cu culturile Gumelniţa din vestul Munteniei şi Sălcuţa din Oltenia — aparţine încă epocii eneolitice. Începutul perioadei de tranziţie, marcat de primele influenţe egeene, datează din jurul anului 2500 î.e.n. În această perioadă evoluează culturile Cernavoda II şi III pînă spre apariţia culturii Glina, care marchează începutul epocii bronzului în jurul datei de 1800 î.e.n.

Mai puţin clară este evoluţia culturală în perioada de tranziţie din Moldova. Este probabil că această provincie mai puţin afectată de influenţele sudice, egeene şi mai strîns legată de stepele nord-pontice a avut o evoluţie deosebită în care trăsăturile proprii eneoliticului au avut o mai lungă durată după cum pare a reieşi din recentele săpături de la Folteşti. În jumătatea nordică a Moldovei evoluează cultura Horodiştea, iar dinspre nord pătrunde cultura amforelor sferice cu înmormîntări în ciste de piatră.

Cercetările din ultimul deceniu au arătat că şi în Transilvania, Banat şi vestul Olteniei, între culturile Sălcuţa, Petreşti şi Tiszapolgar pe de o parte şi Coţofeni pe de altă parte a evoluat într-o perioadă corespunzătoare culturii Cernavoda I, şi parţial a culturii Cernavoda III, un complex cultural format pe baza culturilor eneolitice locale mai sus amintite, ca o consecinţă a evenimentelor de la Dunărea de Jos şi chiar a unor sporadice pătrunderi de populaţii răsăritene în Transilvania (complexul Băile Herculane—Cheile Turzii).

Indoeuropenizarea spaţiului carpato-dunărean a fost considerată aproape exclusiv ca o consecinţă a pătrunderii triburilor de păstori răsăriteni care foloseau ceramica ornamentată cu imprimări ale şnurului, fapt petrecut în perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului. Documentarea actuală arată clar că în perioada respectivă au avut loc pătrunderi de populaţii răsăritene dar că fondul etnic şi cultural de bază l-a constituit în procesul indoeuropenizării populaţia locală eneolitică. Trebuie remarcat, de asemenea, aportul periodic al culturilor mai avansate din sudul egeo-anatolian.

Începutul epocii bronzului în România rămîne în continuare destul de puţin cunoscut cu excepţia zonelor în care este documentată cultura de tip Glina (Muntenia şi Oltenia) şi varianta sa regională Schneckenberg (din sud-estul Transilvaniei). Recent în împrejurimile oraşului Miercurea Ciuc au fost identificate aşezări caracterizate prin ceramică cu forme şi ornamente specifice. Această nouă cultură denumită de tip Jigodin are unele elemente comune cu cultura Glina, dar principala trăsătură care o caracterizează, ornamentarea ceramicii cu impresiuni ale şnurului, are cele mai bune analogii în Boemia. Pentru Transilvania centrală şi sudică cel mai timpuriu aspect al epocii bronzului este aspectul Coţofeni-Cîlnic (cu Furchenstichkeramik) iar pentru vestul României descoperirile de tip Nyirség şi cele cu ceramică striată (Strichverziertekeramik). Asemenea cearamică este caracteristică fazei de început a unor culturi: Otomani, Periam-Pecica şi Wietenberg, care se vor individualiza ca atare în bronzul mijlociu. Tot în perioada timpurie a epocii bronzului îşi face apariţia şi cultura de tip Monteoru.

Mult mai bine cunoscută datorită cercetărilor iniţiate în 1949 este perioada mijlocie a epocii bronzului. În afară de descoperirea a două culturi necunoscute anterior, Verbicioara în Oltenia şi Banat, Costişa în jumătatea de nord a Moldovei, s-au făcut descoperiri deosebit de importante pentru cunoaşterea acestei perioade în aşezări şi necropole ale culturilor Otomani, Wietenberg, Monteoru, Tei şi Gîrla Mare. Perioada se remarcă prin mai multă stabilitate, care a permis un nivel de viaţă ridicat, cu aşezări întinse de lungă durată, dezvoltarea metalurgiei bronzului şi aurului şi a producţiei ceramice ornamentate cu un deosebit rafinament. Cercetările au arătat în structura culturilor bronzului mijlociu în afară de o serie de importuri din lumea miceniană, influenţe culturale miceniene care au fost adoptate de populaţiile din spaţiul carpato-balcanic într-o manieră proprie.

Evoluţia culturală din ultima etapă a epocii bronzului (secolele XIV — XIII î.e.n.) a fost afectată de unele deplasări de populaţii. Astfel în secolul al XIV-lea în Dobrogea şi sud-estul Munteniei pătrund populaţii din stepele nord-pontice, care evoluează apoi independent în cadrul culturii de tip Coslogeni recent identificată. Influenţele aceloraşi populaţii nord-pontice asupra culturilor Monteoru şi Costişa din Moldova determină o nouă sinteză culturală, cultura Noua, care se extinde şi în podişul Transilvaniei. Atît cultura Coslogeni cît şi cultura Noua sînt îndeaproape înrudite cu cultura de tip Sabatinovka din nordul Mării Negre. Mişcările triburilor ,,culturii mormintelor tumulare'' de la Dunărea mijlocie afectează evoluţia culturilor din vestul României fără a reuşi însă să le disloce. Mai evidente sînt influenţele ,,culturii mormintelor tumulare'' asupra culturii Vatina din Banat. Aceleaşi evenimente par a explica pătrunderea unor grupuri ale populaţiilor culturii Gîrla Mare în Oltenia, în aria culturii Verbicioara iar pe valea Dunării chiar mai departe spre răsărit. Pentru aceeaşi perioadă (secolul al XIV-lea) în sudul Munteniei, în zona oraşului Zimnicea, a fost recent documentată o nouă cultură denumită Zimnicea-Plovdiv, de caracter balcanic, care se întinde pînă în valea Mariţei. Faţă de dubla presiune din est (cultura Coslogeni) din vest (de dincolo de Porţile de Fier) asistăm la o fuziune a culturilor şi respectiv a populaţiilor Gîrla Mare (de la est de Porţile de Fier), Verbicioara şi Tei.

în aspectul cultural nou format corespunzător fazelor IV şi V ale culturilor Verbicioara şi Tei se remarcă de asemenea asimilarea unor elemente balcanice de tip Zimnicea-Plovdiv.

În părţile de vest se constată o evoluţie continuă pe fondul culturilor Otomani, Vatina şi în parte Gîrla Mare (la vest de Porţile de Fier), evoluţie care face să se întrevadă acel salt calitativ care se va produce în jurul datei de 1200 î.e.n., cînd vom putea vorbi de primele culturi de caracter hallstattian. Apariţia acestor culturi coincide cu momentul maximei dezvoltări a metalurgiei bronzului, dar şi cu apariţia primelor obiecte de fier. Pe fondul culturilor Otomani şi Vatina apar primele culturi hallstattiene timpurii respectiv Gava şi Susani, avînd ca o caracteristică comună ceramica neagră, lustruită, canelată, iar pe fondul culturii Gîrla Mare, cultura Insula Banului cu ceramică asemănătoare primelor două culturi, dar deosebită printr-o bogată ornamentare, realizată prin imprimare, cu motive preluate direct din cultura Gîrla Mare. Cele două complexe hallstattiene timpurii (cu ceramică canelată şi cu ceramică imprimată) vor avea o extraordinară putere de expansiune. Astfel curînd după formare, constatăm pătrunderea lor pe teritorii întinse spre est şi sud-est. În Transilvania de sud-est pătrunde aspectul Reci, originar probabil din Banat. Cultura Gava se extinde în Transilvania, Moldova şi pînă pe Nistrul Superior unde evoluează apoi independent, sub forma culturilor Mediaş şi respectiv Holigrady. Cultura Susani pătrunde în Oltenia. Cultura Insula Banului cu ceramica sa imprimată se extinde pînă în valea Mariţei. Un aspect înrudit apare la Pşenicevo în apropierea oraşului Novazagora. Prima cultură hallstattiană timpurie din Dobrogea denumită de tip Babadag este foarte asemănătoare cu aceea documentată la Pşenicevo.

În Moldova apare cultura de tip Brad-Cozia, care are cele mai bune analogii în cultura de tip Insula Banului din zona Porţilor de Fier. Influenţe ale culturii Brad-Cozia au fost sesizate în cultura Ciornîiles de pe Niprul mijlociu. Toate aceste culturi se înscriu în perioada hallstatt timpuriu (Reinecke A şi B).

Numai sumara expunere a situaţiei din perioada tîrzie a epocii bronzului şi cea timpurie a epocii fierului din spaţiul carpato-danubian oferă imaginea unor mari transformări, deplasări şi întrepătrunderi de populaţii. La capătul acestor transformări, în Hallstattul timpuriu, procesul de formare al marelui grup etnic tracic era încheiat. Cunoaşterea culturilor din spaţiul carpato-balcanic la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului ne permite în prezent să precizăm participarea acelor populaţii la mişcările cunoscute sub denumirea de ,,marea migraţie egeeană'' din secolele XIII — XI î.e.n. Materialele de tip Tei descoperite în Macedonia şi la Troia, cele de tip Gîrla Mare în Grecia, altele de tip Zimnicea-Plovdiv în Macedonia şi la Troia, ceramică canelată hallstattiană timpurie de tip ardelenesc în Macedonia şi în Grecia, ceramică imprimată ca aceea de la Pşeniceva şi Babadag în nivelul VII B_2 de la Troia, sînt dovezi evidente în această privinţă. Cele arătate constituie rezultate ale cercetărilor arheologice româneşti exclusive din ultimii 15 ani.

În continuare, în Hallstattul mijlociu (circa 750 — 600 î.e.n.) asistăm la o uniformizare culturală, consecinţă a mobilităţii triburilor, a căror ocupaţie predominantă era păstoritul. În spaţiul carpato-balcanic se formează complexul cultural Basarabi, caracterizat prin ceramică bogat

ornamentată cu motive-variate realizate prin incizii şi excizii. În această perioadă se intensifică folosirea fierului. Numeroase obiecte de harnaşament arată pe de o parte utilizarea calului la călărie, iar pe de altă parte pătrunderea unor piese specific răsăritene într-o perioadă prescitică. În aceeaşi vreme apar pe litoralul Mării Negre primii colonişti greci. În partea de vest a Olteniei sînt sesizate unele infiltrări illirice.

În perioada următoare (Hallstatt D, circa 600 — 500/300 î.e.n.), din complexul Basarabi se formează mai multe grupe înrudite, cu specific regional, dintre care mai bine cunoscute sînt grupele Ferigile, din zona subcarpatică a Olteniei şi Munteniei şi Bîrseşti, din sud-vestul Moldovei. Culturile din această perioadă documentate, în special, prin mormintele tumulare de incineraţie, au o coloratură scitică, care se limitează însă numai la armament şi la piesele de harnaşament. De o pătrundere de populaţii scitice nu poate fi vorba cu excepţia unui grup — sciţi sau agatîrşi — situat în bazinul superior al Mureşului, caracterizat prin morminte de înhumaţie, grup care în secolul al V-lea î.e.n. este deplin asimilat.

În podişul central moldovenesc a fost identificată o serie de mari cetăţi de pămînt şi piatră (Stînceşti, Moşna, Cotnari etc.), construite de populaţia tracică locală împotriva primejdiei scitice. Acestea datează din secolele VI—III î.e.n. În zona de sud-vest a teritoriului României descoperirile arată în mediul tracic local unele influenţe illirice.

Reluarea săpăturilor de la Histria, în 1949, cu un colectiv de cercetători numeros, a redeschis problematica prezenţei coloniştilor greci pe litoralul marin al ţării noastre, a amplorii fenomenului colonizării elene şi a importanţei sale istorice în transformările din sînul societăţii geto-dacice. Săpăturile de la Histria au dus la dezvelirea unor monumente valoroase în cuprinsul oraşului însuşi (zona templelor, sistemul de fortificaţii, aşezarea civilă, cimitirul tumular) precum şi a unei surprinzător de bogate arhive epigrafice, graţie căreia istoricii români au putut reconstitui cîteva dintre capitolele istoriei Histriei. Inscripţiile de la Histria au oferit informaţii şi asupra formaţiunilor politice getice, precum şi numele unor conducători politici ale acestora. În afara oraşului, săpăturile arheologice s-au extins şi asupra teritoriului controlat de cetatea Histria, identificîndu-se, de-a lungul coastei, pînă în apropierea Deltei Dunării, o serie de aşezări rurale sau cimitire (Corbul de Jos, Vadu, Tariverde, Sinoe, Capul Doloşman, Sarinasuf), unde resturile arheologice dezvăluie ceva din istoria raporturilor dintre coloniştii greci şi localnici. De asemenea, cercetările iniţiate la Callatis şi la Tomis au scos la lumină, pentru prima dintre acestea, opulenţa din perioada greacă, pentru cea de a doua, vechimea ei, care urcă pînă în veacul al VI-lea î.e.n.

Aceste studii au dus la cunoaşterea uneia dintre sursele de formare ale civilizaţiei getice de tip Latène şi anume aceea a contribuţiei cetăţilor greceşti.

Procesul de dezvoltare internă la care se adaugă influenţele culturii superioare greceşti şi sud-trace determină în cursul secolului ale V-lea î.e.n., în regiunile extra carpatice, trecerea la a doua epocă a fierului (Latène). Progresul economic manifestat prin dezvoltarea agriculturii, metalurgiei fierului, folosirea tot mai intensă a roţii olarului şi a altor meşteşuguri se manifestă pe plan social prin consolidarea aristocraţiei tribale. La descoperirile mai vechi care atestau existenţa unor

căpetenii tribale, se adaugă în ultimii ani inventarele mormintelor de la Peretu (Teleorman) şi Găvan (Brăila) precum şi tezaurul de la Cucuteni-Băiceni (Iaşi) formate din obiecte de aur şi argint ; în afară de semnificaţia lor pe plan social acestea ilustrează nivelul înalt din punct de vedere tehnic şi artistic al meşteşugarilor traco-geţi.

Cercetările făcute în ultimii ani în necropole din regiunile extracarpatice la Zimnicea, Satu Nou, Canlia, Enisala, Murighiol, Brăiliţa, Slobozia, datînd din secolul IV — III î.e.n., documentează ritul şi ritualul funerar şi cultura unitară a geţilor.

În Transilvania, începe să fie tot mai bine cunoscută perioada premergătoare înfloririi culturale şi ridicării politice din timpul lui Burebista. Prin cercetarea unor aşezări şi necropole a fost pusă în evidenţă pe de o parte cultura autohtonă din secolele IV — III î.e.n., adesea de caracter mixt daco-celtic, iar pe de altă parte, prin cercetările din necropolele de la Ciumeşti, Sanislău, Tărian, Fîntînele etc. s-a precizat prezenţa celţilor şi s-au clarificat unele probleme privind cronologia şi aria de răspîndire a acestora pe teritoriul României. Pe acest temei geneza culturii autohtone de tip Latène din Transilvania poate fi azi mai bine urmărită.

Rezultate deosebit de importante pentru cunoaşterea istoriei dacilor din Transilvania ne-au oferit cercetările făcute în ultimele trei decenii în Munţii Orăştie. Pe Dealul Grădiştea, la Piatra Roşie, Blidaru, Feţele Albe şi în alte puncte au fost scoase la iveală monumente de arhitectură militară şi religioasă, precum şi complexe de locuire şi de caracter economic, excepţionale prin tehnica lor de construcţie şi prin bogăţia materialelor adăpostite. În afara acestei zone au mai fost cercetate în sud-vestul Transilvaniei şi alte cetăţi de piatră (Tilişca, Căpîlna, Băniţa), care par a fi făcut parte din sistemul de apărare al Sarmizegetusei dacice. Dacă în privinţa vechimii şi a rolului politic al cetăţilor din Munţii Orăştie există încă păreri contradictorii, cercetătorii sînt totuşi unanimi în a vedea aici centrul religios al lumii geto-dace, unde ar trebui localizat muntele Kogaion, menţionat de Strabo.

Revenind la regiunile extracarpatice trebuie să remarcăm amploarea săpăturilor făcute în ultimii 30 de ani în aşezările geto-dace de epocă „clasică". Înainte de toate merită a fi menţionate săpăturile de la Popeşti pe Argeş, urmate de cele de la Cetăţeni, Ocniţa, Polovragi, Poiana, Bîtca Doamnei, Bradu, Răcătău, Cîrlomăneşti, Radovanu etc. În aceste aşezări, în mare parte centre tribale sau unional tribale importante (*davae*), se reflectă unitatea deplină a culturii geto-dace în perioada de maximă înflorire a sa din secolele I î.e.n. — I e.n., unitate ce nu exclude manifestări de originalitate regională. Recente descoperiri făcute în aşezarea de la Ocniţa atestă pentru secolul I î.e.n., cunoaşterea scrierii şi folosirea concomitentă a alfabetului grec şi latin.

Cercetările numismatice confirmă mărturiile datelor arheologice. După mai bine de două secole de monetărie autohtonă cu tipuri bine definite, bătute şi folosite la nivelul unui trib sau a uniunii tribale, geto-dacii ajung, în secolul I î.e.n., la folosirea unei monede cvasi-unice. Este vorba de denarul roman importat sau de imitaţiile sale locale alături de care au continuat să circule şi unele monede străine cum ar fi cele din Apollonia, Dyrrachium, Thasos etc.

Am semnalat mai sus identificarea şi cercetarea marilor cetăţi de pămînt din podişul central moldovenesc. Aceste cetăţi ale populaţiei autohtone şi-au încetat existenţa în legătură cu pătrunderea bastarnilor, a căror cultură materială a fost pentru prima dată identificată în necropola cu urne negre de pe Dealul Teilor de la Poieneşti. Cultura Poieneşti-Lukaşevka este astăzi mai bine cunoscută pe baza săpăturilor din aşezări (Lunca Ciurei, Sorogari, Botoşana, Ghelăeşti). Recent, la Boroseşti, jud. Iaşi, alături de aşezarea în curs de cercetare, a fost descoperită o nouă necropolă bastarnă. Pe temei arheologic originea germanică a bastarnilor poate fi astăzi în chip convingător argumentată, eliminîndu-se astfel confuziile izvorîte din impreciziunile sau erorile unor surse antice.

Pentru vestul ţării, mai puţin revelatoare sînt rezultatele cercetărilor din Banat în timp ce harta Crişanei poate fi azi punctată cu destul de numeroase descoperiri geto-dace, cum ar fi cele de la Berindia, Clid sau Tăşad. În sfîrşit, nu trebuie omis să subliniem faptul că la progresul cunoaşterii arheologice a geto-dacilor au contribuit şi cercetătorii din ţările vecine, care au dezvelit şi studiat unele monumente importante ale culturii geto-dace, cum ar fi Butuceni, Hamska, Nezvisko, Orlovka (U.R.S.S.), Zemplin (Cehoslovacia), Budapesta — Taban şi alte aşezări dacice din estul Ungariei, Židovar (Iugoslavia) şi altele din Bulgaria de nord.

Încercînd să sintetizăm, şi, evident, simplificînd lucrurile, putem spune că prin cercetările din ultimii 30 de ani s-a ajuns la o serie de concluzii generale, împărtăşite de cei mai mulţi dintre cercetători. Astfel, se apreciază că apariţia culturii de tip Latène la geto-daci s-a produs la momente diferite în diferitele zone locuite de aceste triburi, în funcţie de ritmul lor diferit de dezvoltare şi de acţiunea specifică a factorilor externi (grecesc, sud-tracic, scitic, celtic). Aceasta a dus la unele particularităţi regionale, dar nu a putut anihila unitatea etno-culturală a geto-dacilor, atît de pregnantă în perioada secolelor I î.e.n. — I e.n. În ajunul cuceririi romane, geto-dacii au cunoscut cel mai înalt nivel de înflorire economică şi culturală, ajungînd foarte aproape de pragul civilizaţiei. Cucerirea romană a întrerupt această dezvoltare normală, dar nu şi firul continuităţii autohtonilor pe aceste meleaguri. Aşa cum o arată multe descoperiri din teritoriul provincial (Soporul de Cîmpie, Obreja, Locusteni, Enisala) populaţia geto-dacă a supravieţuit cuceririi, păstrîndu-şi o însemnată parte a patrimoniului ei cultural.

Problema penetraţiei şi a ocupaţiei romane, aceea a procesului de romanizare a populaţiei dacice, a fost una dintre cele cercetate cu prioritate. O serie de monumente epigrafice au completat istoria raporturilor dintre Roma şi populaţiile locale, getice şi dacice, permiţînd astăzi redactarea unor importante studii cu privire la politica romană în sud-estul Europei. Pe de altă parte, amplele lucrări desfăşurate nu numai în inima regatului lui Burebista şi a lui Decebal, ci pe întreg cuprinsul lumii daco-getice au scos la lumină stadiul avansat în care se găsea civilizaţia materială şi spirituală a strămoşilor noştri.

Astfel momentul crucial al conflictului armat dintre Traian şi Decebal, unul dintre punctele cheie ale dezbaterii privind procesul romanizării, a putut fi abordat dintr-un unghi nou de vedere şi pe un front larg de cercetare. S-a procedat deci la o nouă interpretare a acelor faimoase ,,istorii ilustrate'' ale războaielor dacice care sînt Columna Traiană şi reliefurile

monumentului triumfal de la Adamclisi, atît pe plan strict arheologic (datarea definitivă în vremea lui Traian a acestuia din urmă), cît şi istoric : citirea acestor monumente cu ajutorul mărturiilor literaturii antice a dus la identificarea unei faze dobrogene a campaniilor lui Traian.

Pe de altă parte, prin ample săpături în ruinele castrelor, oraşelor şi satelor din noua provincie romană Dacia s-a căutat precizarea caracterului civilizaţiei romane, implantate pe o bună parte din teritoriul ţării noastre. Au apărut astfel o serie de aspecte noi ale acestui fenomen, amplu şi multilateral începînd cu urmele materiale ale vieţii cotidiene (ceramică, podoabe, locuinţe, rituri funerare), pînă la cele ale suprastructurii politice, sociale şi spirituale (organizarea politică a provinciei, precum şi organizarea ei militară, urbanism, artă, religie etc.). Se pot enumera aici cîteva dintre săpăturile cele mai importante, care au dus la progresul cercetărilor, ca cele de la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa, Napoca, Apulum, Potaissa, Tibiscum, pentru Transilvania şi Banat, cele de la Sucidava şi Romula în Oltenia. Trebuie de asemenea semnalate cercetările întreprinse în numeroase castre de pe valea Oltului sau de pe graniţa imperială din Transilvania. Astfel s-au cercetat castrele de la Mehadia, Micia, Bologa, Buciumi, Gilău, Gherla, Orheiul Bistriţei, Sighişoara, stabilindu-se fazele de construcţie şi trupele care le-au ocupat. S-au efectuat sondaje în castrele de la Inlăceni, Sânpaul, Sărăţeni, Războieni, Boiţa, Hoghiz, Teregova, Ighiu, Homorod. Pe *limes alutanus* s-au efectuat intense cercetări la Slăveni, Stolniceni, Arutela, Rădăcineşti, Bumbeşti. În sfîrşit trebuie semnalate săpăturile din castrele zonei subcarpatice a Munteniei, Jidava, Rucăr, Tîrgşor, Pietroasele.

Paralel cu această direcţie de cercetare, s-a trecut la studiul formelor în care populaţia dacică îşi ducea existenţa, după cucerirea romană, în cadrul provinciei imperiale şi în afara acesteia (dacii liberi). S-a urmărit atît permanenţa vechii tradiţii, dar şi transformările petrecute odată cu introducerea noii civilizaţii standardizate romane. Au fost atacate cîteva aşezări rurale din această epocă, la Obreja, Archiud, Porumbenii Mici şi Slimnic, constatîndu-se continuitatea populaţiei locale pe tot timpul existenţei provinciei romane. Săpăturile dintr-o serie de necropole (Alba Iulia, Porolissum, Soporul de Cîmpie, Caşolţ, Calbor, Cinciş) au dus la diferenţierea obiceiurilor funerare ale populaţiei autohtone de acelea ale coloniştilor sau ale populaţiilor strămutate în Dacia de către administraţia romană.

Aceleaşi au fost, în linii mari, şi obiectivele arheologiei româneşti în cercetarea perioadei romane a istoriei Dobrogei, unde vechile oraşe greceşti de pe litoral, puternic înrîurite de Roma, continuau să întreţină spiritul civilizaţiei elene în această regiune. Lucrările efectuate în aceste oraşe au dus la cunoaşterea poziţiei lor istorice în cadrul imperiului. Ne referim în primul rînd la neaşteptatele rezultate obţinute la Tomis, unde cei 30 de ani ai puterii populare au dus la descoperirea unor monumente deosebit de valoroase arhitectonice şi sculpturale, fala noului şi bogatului muzeu arheologic din Constanţa. De mare importanţă a fost de asemenea redeschiderea şantierului arheologic de la Tropaeum Traiani (Adamclisi) şi începerea unor ample operaţii de restaurare atît a cetăţii cît şi a monumentului triumfal.

Cercetarea liniei de fortificaţii romane de pe linia Dunării, a castrelor şi a cetăţilor de la Sacidava, Capidava, Dinogetia, Noviodunum, unele avînd ruine relativ bine conservate, au permis identificarea caracterului specific al romanizării acestei provincii.

Cercetarea arheologică în Dobrogea secolelor IV — VI e.n. a dus la efectuarea de săpături îndelungi în unele din oraşele antichităţii tîrzii ca Histria, Tropaeum, Tomis, Callatis, Dinogetia, Capidava, cît şi pe malul stîng, în cetăţi — capete de pod —, pentru studierea gradului de civilizaţie şi cultură al populaţiei autohtone, a trăsăturilor specifice ale societăţii urbane din aceste regiuni, sub multiple aspecte : etnic, social-economic, sub raportul artei construcţiilor, artistic şi ideologic. S-a scos în evidenţă pe lîngă latura militară caracteristică acestei zone de margine a imperiului, mai ales importanţa studierii oraşelor şi aşezărilor militare de tip urban ca centre de producţie şi de schimb, precum şi rolul lor în transformarea relaţiilor social-economice de clasă în funcţie de raporturile dintre clasa dominantă şi cea exploatată. Cercetările arheologice au scos la lumină o bună parte a sistemului fortificat defensiv şi ponderea mare a aparatului militar pentru menţinerea liniei de apărare de la Dunăre, ca primă pavăză a capitalei imperiului, oraşul Constantinopol. Mărturiile arheologice scoase la iveală cu migală din ruinele oraşelor şi cetăţilor dezgropate cît şi din necropolele lor au dezvăluit nivelul înalt de civilizaţie şi cultură atins de civilizaţia romană, atestată prin inscripţii, edificii laice şi de cult, fortificaţii, unelte şi obiecte de podoabă şi de port, creaţii rodnice ale geniului creator al unei culturi străvechi. Dovezile materiale smulse pămîntului sînt concludente şi au îndreptăţit concluzii, după care societatea din epoca romană tîrzie de la Dunăre, compusă îndeosebi din vorbitori de limbă latină, se afla în perioada de tranziţie de la antichitate la evul mediu timpuriu, sub raport social-economic, iar sub raport etnic şi lingvistic se afla de asemenea în prefacere (după cum dovedesc inscripţiile din vremea tîrzie, scoase din săpături), căpătînd o nouă etnicitate romanică, aflată în devenire, bine conturată deja la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de-al VII-lea, cînd căderea limesului de apărare a imperiului sub presiunea triburilor slave în migraţie avea să modifice radical cadrul istoric de formare a limbii şi poporului român.

În paralel cu studierea centrelor urbane civile şi militare, s-au făcut cercetări şi în teritoriile rurale ale oraşelor şi cetăţilor antice din Dobrogea (în teritoriul Histriei, Capidavei) spre a se surprinde şi trăsăturile specifice ale culturii lumii rurale, puternic influenţată de oraşe. Aceste cercetări sînt totuşi la început şi abia de acum înainte centrul de greutate al cercetării arheologice a secolelor IV — VII e.n. va fi mutat în hinterlandul aşezărilor urbane, pentru descifrarea şi precizarea unor trăsături definitorii importante privind individualitatea romanităţii răsăritene şi a populaţiilor de migratori, aduse în imperiu, şi care au fost romanizate.

Un moment important în cercetarea arheologică l-a constituit înfiinţarea secţiei medievale a Institutului de arheologie din Bucureşti pentru studierea epocii mileniului I e.n. şi a feudalismului.

Cercetările arheologice privind epoca mileniului I. e.n. au avut în trecut un caracter izolat şi sporadic.

Pentru reconstituirea arheologică şi istorică a perioadei de trecere la feudalism a fost concepută o cercetare sistematică, care a îmbrăţişat

întreaga problematică a mileniului I e.n. În mai puţin de 30 de ani s-a ajuns ca o perioadă aproape necunoscută să fie reconstituită din punct de vedere arheologic şi social-istoric, rezultatele obţinute constituind o contribuţie originală a arheologiei româneşti.

Cercetarea s-a concentrat cu precădere asupra studierii problemei continuităţii etnice şi culturale a dacilor şi daco-romanilor, în condiţiile stabilirii pe teritoriul nostru a diferitelor valuri migratoare sau nomade, a modului în care acestea au influenţat procesul de etnogeneză a românilor precum şi a factorilor de romanizare.

Problema dacilor liberi din secolul al III-lea e.n. şi a raporturilor acestora cu sarmaţii a făcut obiectul unor ample cercetări în cadrul cărora analiza izvoarelor scrise şi a materialului arheologic a avut ca rezultat reconstituirea culturii materiale şi spirituale a carpo-dacilor, continuitatea şi participarea lor la etnogeneza românilor. Separarea elementelor de cultură materială sarmatică a dus la stabilirea rolului avut de factorul alogen în secolul al III-lea e.n. Au fost de asemenea studiate formele specifice pe care le-a îmbrăcat fenomenul romanizării asupra teritoriului extra-carpatic, după părăsirea provinciei Dacia (descoperirile de la Chilia, Militari, Tîrgşorul Vechi, Mătăsaru, Dulceanca în Muntenia, Poieneşti, Gabăra, Poiana-Dulceşti în Moldova, Stolniceni, Govora-sat în Oltenia).

Procesul istoric care s-a desfăşurat în secolul al IV-lea e.n., pe teritoriul intra- şi extracarpatic în condiţiile prezenţei vizigoţilor, a fost reconstituit datorită unor ample cercetări în cuprinsul a numeroase necropole şi aşezări de tipul Sîntana-Cerneahov (Tîrgşorul Vechi, Oinac, Izvorul, Spanţov etc.), care au demonstrat persistenţa elementelor de cultură materială dacică în secolul al IV-lea e.n. şi pătrunderea printr-un proces neîntrerupt a elementelor de cultură materială şi spirituală romană în teritoriul de la nord de Dunăre, locuit de goţii federaţi ai Imperiului roman.

Importanţa rezultatelor cercetărilor asupra secolului al IV-lea e.n. constă din stabilirea diferitelor componente etnice şi culturale care au contribuit la formarea culturii Sîntana, la descoperirea unor criterii de ordin tipologic şi cronologic, valabile metodologic şi pentru cercetările din afara ţării noastre, precum şi din identificarea arheologică, pentru prima oară, a noi grupuri de populaţii germanice, pomenite de izvoarele scrise în această perioadă, dar nedefinite arheologic anterior (taifalii). În teritoriul Transilvaniei este atestată continuitatea populaţiei provincial romane şi în secolul al IV-lea e.n., prezenţa complexelor gotice fiind documentată aici în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi pe un spaţiu mai restrîns decît în teritoriul extracarpatic.

Procesul istoric determinat de invazia hunică în anul 375 e.n. în spaţiul intra- şi extracarpatic a format de asemenea obiectul cercetărilor arheologice. S-a constatat că venirea hunilor şi dislocarea masei de goţi de pe teritoriul nostru au provocat, pentru o perioadă de cîteva decenii, întreruperea legăturilor dintre regiunile nord-dunărene şi lumea romană, ca urmare a controlului efectuat de huni asupra limesului dunărean.

S-a constatat arheologic fluctuaţia populaţiei rurale autohtone către zonele adăpostite, colinare. Procesul continuităţii în condiţiile migraţiei popoarelor nu poate fi considerat ca un fenomen static, aşteptîndu-ne să găsim o succesiune, pe acelaşi loc, a populaţiei, aceasta fiind obligată

la fluctuaţii periodice spre locurile mai ferite, în momentele stabilirii diferitelor valuri migratoare. *Continuitatea mobilă* este caracteristică în teritoriile extracarpatice ale României, fenomenul fiind atestat de descoperirile arheologice.

A fost subliniat caracterul sporadic al descoperirilor din epoca hunică pe teritoriul României, fapt explicabil prin legătura temporară a hunilor cu acest teritoriu, atît pînă la instalarea acestora în Pannonia cît şi după această vreme (descoperirile de la Buhăieni, Dessa, Hotărani, Sucidava, Boşneagu, Bălteni şi altele). Au fost stabilite jaloanele etnice, cronologice şi tipologice ale antichităţilor caracteristice populaţiilor hune, ostrogoto-alane şi gepide, scoţîndu-se în evidenţă factorul activ dacoroman în cultura materială din Transilvania (Bratei, Moreşti).

Începînd cu a doua jumătate a secolului al V-lea e.n., ca urmare a prăbuşirii puterii hunice din Pannonia, Imperiul bizantin îşi reia treptat autoritatea la Dunărea de Jos, se instalează o perioadă de linişte, de aproape un secol (pînă la venirea slavilor), care va facilita repopularea vechilor aşezări rurale din teritoriul de la nord de Dunăre, în secolele VI — VIIe.n., cu o populaţie romanică şi în a cărei cultură unitară vechile tradiţii dacice şi provincial romane se întîlnesc cu elementele de cultură materială bizantină. Acestea pătrund printr-un contact neîntrerupt în teritoriul populaţiei rurale nord-dunărene, ajungînd să fie reproduse pe scară largă în replicile indigene (Ciurel, Budureasca, Ipoteşti, Străuleşti, Băneasa, Militari, Dulceanca, Botoşana, Chirniceni, Costişa ş.a.).

Cercetările arheologice au dovedit că teritoriul ţării noastre era locuit la venirea slavilor de populaţia romanică.

Grupurile de slavi (anţi şi sclavini), semnalate de izvoarele scrise, au fost identificate arheologic pe teritoriul României, ca o componentă etnică, alături de populaţia romanică, în aşezările mai sus menţionate (începînd de la mijlocul secolului al VI-lea e.n.) sau în complexe slave de tipul Şipot-Suceava, Sărata-Monteoru şi Sarasău în Maramureş.

Formele de cultură materială din perioada de după căderea limesului dunărean şi după instalarea slavilor la sud de Dunăre reprezintă forme de tranziţie spre cultura materială a secolelor IX — XI, caracterizate prin orizonturile care pot fi datate în secolul al VIII-lea e.n. din complexele de la Izvoru (un nivel mai timpuriu), Frăteşti, Bratei, contemporane descoperirilor avarice de caracter tîrziu. Descoperirile avarice din Transilvania reflectă pătrunderea avarilor în etape succesive, de durată limitată. Pătrunderi sporadice avarice sau de epocă avarică au fost semnalate şi în teritoriul extracarpatic, la Tîrgşorul Vechi, Frăteşti, Satul-Nou, Sultana, Izvoru, Capul Viilor ş.a.

Cercetările arheologice într-o serie de aşezări din secolele IX — XI pe teritoriul Munteniei (Dridu, Bucov) şi Dobrogei (Capidava, Dinogetia, Păcuiul lui Soare), Obîrşia în Oltenia ş.a. au contribuit la identificarea orizontului cultural atribuit de către unii cercetători protoromânilor; iar aceasta pentru motivul că în componentele principale ale culturii respective numite Dridu se reflectă o certă tradiţie daco-romană.

Unele cercetări întreprinse în Muntenia şi cu deosebire în Oltenia şi Transilvania au demonstrat continuitatea şi unitatea elementelor de tradiţie daco-romană în cadrul culturii de tip Dridu.

Mai mult decît atît, într-o localitate din apropierea Craiovei și anume la Obîrșia, cercetările arheologice au scos la iveală resturile unei necropole creștine, databilă în secolul al IX-lea, ceea ce constituie o neîndoioasă dovadă a continuității poporului nostru în regiunile nord-dunărene.

Paralel cu cercetările asupra populației rurale din secolele IX — XI, au fost identificate elemente arheologice reprezentînd ultimele valuri nomade care au afectat teritoriul țării noastre : pecenegii, uzii și cumanii.

În studii numeroase s-a analizat rolul jucat de pecenegi și cumani, în raport cu populația băștinașă și cu Imperiul bizantin, la Dunărea de Jos, în special în secolele X — XII, stabilindu-se periodizarea și istoria raporturilor dintre aceștia și Bizanț.

Analiza datelor de ordin istoric și arheologic atestă cvasi-permanența dominației bizantine în Dobrogea și în regiunea Dunării de Jos, în perioada sus-amintită și în perioada năvălirii uzilor, în a doua jumătate a veacului al XI-lea.

Trebuie subliniată de asemenea importanța contribuției cercetărilor numismatice, care confirmă permanenta legătură dintre teritoriul nord-dunărean și sudul roman și romano-bizantin, prin fenomenul circulației monetare, pe toată durata mileniului I e.n.

Datele transmise de izvoarele istoriografice au permis lărgirea cadrului de reconstituire a perioadei migrațiilor și sub raportul factorilor social-economici, introduși în aceste regiuni de diferitele populații nomade sau migratoare. Ele definesc conținutul relațiilor fundamentale care au caracterizat modul de producție în epoca migrației.

Triburile războinice instalate temporar sau pe o durată mai lungă au integrat într-un sistem economic propriu comunitățile locale de agricultori, sistem care se caracterizează prin plata tributului în produse.

Rezultatele cercetărilor sistematice asupra mileniului I e.n. sub raport istoric și arheologic au dus în bună măsură la reconstituirea procesului de etnogeneză a românilor.

Au fost analizate diferitele aspecte ale componentelor etnice care au intervenit în procesul de etnogeneză și etapele acestui proces, studiindu-se continuitatea dacică și daco-romană, romanizarea, specificul procesului de continuitate și romanizare, pentru regiunile extracarpatice, și ansamblul de factori care au dus la sinteza poporului român, ca popor romanic.

După descoperirile de la Zimnicea (secolul al XIV-lea) din anii 1948—1950, cercetările arheologice asupra feudalismului românesc au căpătat amploare și profunzime tematică prin șantierele sistematice organizate pe întinsul țării în ultimul sfert de secol. Au fost urmărite în principal probleme complexe și de importanță deosebită pentru studiul vieții economice și sociale, politice și culturale, atît pentru perioada timpurie a feudalismului (secolele X — XIV), cît și a feudalismului dezvoltat (secolele XV — XVII). Axată o vreme pe tematica vieții urbane și de curte, ulterior, investigația a cuprins treptat și cu rezultate încurajatoare viața lumii rurale medievale.

Astfel, fenomenul constituirii orașelor medievale, în studiul căruia arheologia din ultimii ani a obținut date substanțiale, a fost cercetată la Suceava, Iași, Siret, Roman etc. în Moldova, la Tîrgoviște, Tîrgșor, București, Cîmpulung și Cetățeni în Muntenia. Datorită acestor cercetări, avem astăzi o imagine cuprinzătoare a ceea ce au însemnat orașele în

istoria ţărilor române, rolul lor economic şi social, dimensionîndu-se ponderea lor în producţia materială şi spirituală, în schimburile comerciale din interior şi cu lumea din afara graniţelor.

Aşa de pildă, s-a constatat că în bună parte oraşele medievale româneşti aveau o populaţie alcătuită din meşteri, negustori, boieri, soldaţi, oameni ai administraţiei municipale şi domneşti (slujitori); încă din secolul al XV-lea, în perimetrul oraşelor noastre se definesc zone specifice, cartiere de profil, rezervate meşteşugarilor (uneori chiar unui singur meşteşug — olari, fierari şi orfăurari etc.). Desigur nu lipseau îndeletnicirile agricole întrucît se ştie că separaţia meşteşugurilor de agricultură a fost definitivă la finele evului mediu. Totodată a fost evidenţiată importanţa curţilor voievodale, a fortificaţiilor—acestea din urmă, în special în Moldova, îndeplinind un rol esenţial în apărarea statului, graţie desăvîrşirii sistemului defensiv în domnia lui Ştefan cel Mare (1457—1504). Descoperirile din ultima vreme de la Curtea de Argeş documentează existenţa, în secolul al XIII-lea a unei formaţiuni prestatale româneşti.

În ce priveşte cercetarea lumii rurale — pe care s-a întemeiat întregul edificiu medieval de la noi — investigaţiile de la Hlincea—Iaşi, Şcheia—Suceava, Coconi—Ilfov, Suslăneşti—Argeş, Frumoasa—Teleorman, alături de amplele săpături practicate de alte foruri în aria capitalei, îmbogăţesc cunoştinţele noastre sub diverse aspecte: nivelul atins de producţia economică (îndeletniciri agricole, casnice şi meşteşugăreşti, specializarea meşteşugurilor) stratificarea socială etc. Studiul satelor medievale a permis totodată abordarea unor importante probleme de geografie istorică, localizarea unor aşezări consemnate de izvoarele scrise, de ex. Vicina, schimburile cu oraşul şi influenţele reciproce. De asemenea au fost studiate pe cale arheologică, în vederea restaurării lor, diferite centre mănăstireşti (Putna, Slatina, Humor, Moldoviţa în Moldova, Cozia, Cotmeana, Brîncoveni, Gura Motrului, Mamul ş. a. în Ţara Românească), multe din acestea fiind focare de cultură medievală renumite.

În sfîrşit prin cercetări efectuate în diferite aşezări din Transilvania şi îndeosebi în Maramureş, s-au obţinut date importante în legătură cu istoria acestor ţinuturi româneşti şi strînsele lor raporturi cu provinciile istorice extracarpatice.

Desigur rezultatele pozitive obţinute în perioada la care ne referim nu trebuie să ne îndepărteze de la aprecierea critică a activităţii desfăşurate pînă acum. Se impune o lărgire a cercetării mai ales pe direcţiile prioritare ale investigaţiei istorice, iar una din acestea priveşte etapa secolelor XII—XIII, cînd se documentează existenţa cnezatelor şi voievodatelor româneşti. De asemenea va trebui să insistăm asupra coordonatelor care definesc factorii de unitate ai poporului român în orînduirea feudală, în ciuda faptului că vreme îndelungată acesta a vieţuit în ţări distincte.

Comitetul de redacţie

CONDIȚIILE CLIMATICE DIN TIMPUL SEDIMENTĂRII DEPOZITELOR PLEISTOCENE DIN PEȘTERA HOȚILOR DE LA BĂILE HERCULANE

DE

MARIN CÂRCIUMARU

Peştera Hoţilor, cunoscută şi sub numele de Gaura Tîlharului sau Grota Haiducilor este situată pe partea dreaptă a văii Cerna, la circa 500 m de cunoscuta staţiune balneară Băile Herculane. Peştera este situată la altitudinea absolută de 257 m, dominînd firul apei cu circa 50 m. Pînă în prezent este una din peşterile cele mai intens cercetate din punct de vedere arheologic [1] şi în mod cert peştera asupra căreia s-au efectuat cele mai numeroase investigaţii palinologice [2].

Ridicarea probelor pentru analiza polinică s-a făcut în anul 1971, cînd săpăturile erau conduse de F. Mogoşanu, arheologul care şi-a dedicat în ultimii ani timpul unui studiu atent al situaţiei destul de complexe pe care o oferă sedimentul din această peşteră. Calcularea procentelor s-a făcut prin raportarea fiecărui gen sau specie la suma totală de grăuncioare de polen. Procentele de *Polypodiaceae*, *Lycopodium* şi *Pediastrum* s-au calculat prin estimare la această sumă în care nu au fost incluse pentru a nu influenţa prea mult forma diagramei, prin suprareprezentarea lor în în unele straturi.

Rezultatele obţinute prin analiza polinică a sedimentului din Peştera Hoţilor au o deosebită importanţă, nu numai datorită confirmării existenţei în această zonă a interstadiului *Ohaba*, revelat pînă acum de sedimentul turbos de la Avrig [3] şi cel din Peştera Bordul Mare de la Ohaba Ponor [4], dar şi prin aceea că aduce noi precizări asupra caracteristicilor acestuia, în sensul că îl completează în partea superioară, reprezentînd în acest fel primul sediment care oferă o imagine deplină asupra acestui interstadiu. Mai mult, analiza polinică din această peşteră dezvăluie trăsături inedite referitoare la caracterul oscilaţiilor climatice din Würmul superior. Dacă la toate acestea se mai adaugă faptul că cercetările polinice au reliefat unele aspecte paleofloristice deosebite, neîntîlnite încă în alte regiuni, obţinem în linii generale justificarea atenţiei cu care am privit acest sediment în ultimii ani.

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi E. Comşa, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 17—26; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Alex. Păunescu, SCIV, 12, 1961, 1—2, p. 203—213; F. Mogoşanu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 5—27; F. Mogoşanu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 3—14; F. Mogoşanu, Banatica, 2, 1973, p. 13—25.

[2] N. Boşcaiu and V. Lupşa, Rev. Roum. Biol. — Botanique, 12, 1967, 2—3, p. 137—140; M. Cârciumaru, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 133—136; M. Cârciumaru, SCIV, 22, 1971, 1, p. 15—18.

[3] E. Pop, *Progrese în palinologia românească*, Bucureşti, 1971, p. 194—199.

[4] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

SCIVA, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 351—357.

Stratul depus direct pe patul peşterii, sub forma unui nisip lutos-lut nisipos de culoare brun-gălbui, gros de circa 10 cm, nu a oferit polen. Secvenţa următoare, mai precis depozitul cuprins între 225 — 205 cm, cu aceeaşi structură ca şi orizontul precedent, ceva mai gălbui şi cu apariţii de fragmente de calcar la partea superioară, s-a sedimentat într-un peisaj stepic, cu apariţii sporadice de copaci termofili (fig. 1). Dealtfel, în general, polenul de arbori însumează valori minime (A.P. = 3,0% la 215 cm). Aspectul stepic al acestei perioade era dominat de răspîndirea ephedrei care îşi atinge acum maximul absolut (85,1% la 215 cm).

A. Środoń, menţionează la Białka Tatrzanska (Carpaţii nordici) prezenţa ephedrei în timpul Pleniglaciarului, alături de *Artemisia*, *Gramineae*, *Chenopodiaceae*, *Helianthemum* etc. [5]. Acelaşi autor remarcă faptul că din pricina acestor plante iubitoare de lumină tundra carpatică a căpătat local caracterul unei stepe montane, îmbogăţită în specii alpine [6].

M. Jarai-Komlodi, la rîndul său, semnalează existenţa ephedrei în Cîmpia Ungară, în epoca ce a urmat interstadiului Brörup (Pleniglaciar A şi B). Apariţia ephedrei, alături de *Artemisia*, *Gramineae*, *Sanguisorba*, *Helianthemum*, ar indica în această vreme existenţa în Cîmpia Ungară a unor stepe xerotermice [7].

Ephedra a fost întîlnită într-o serie de alte sedimente würmiene din Europa, mai mult sau mai puţin apropiate de ţara noastră, cum ar fi Slovenia [8], nordul Greciei [9], Caminade-est (Dordogne) [10] etc. Este foarte adevărat că în toate aceste sedimente răspîndirea ephedrei este mult mai restrînsă decît în partea bazală a sedimentului din Peştera Hoţilor. De aceea, poate nu este lipsită de temei supoziţia unui accident, în sensul că în proba analizată să fi fost înglobată o cantitate mai mare de polen de *Ephedra*, decît în mod obişnuit. Chiar în cazul cînd prin cercetările ulterioare se va stabili că este o situaţie generală a sedimentului, cuprinzînd întreaga suprafaţă a peşterii, nu trebuie înlăturată posibilitatea aportului uman în acest sens, urmînd a se găsi explicaţia acestui transport intenţionat al florilor de *Ephedra* în interiorul peşterii. Această ipoteză se bazează pe faptul că dispariţia ephedrei la 215 cm adîncime se produce în mod subit. De asemenea, nu trebuie omis faptul că această perioadă de sedimentare (225 — 205 cm) suprapune tocmai timpul în care peştera a fost locuită de omul paleolitic. După cum se va observa în continuare, *Ephedra* apare şi-n straturile superioare, înregistrînd cele mai mari valori tot în perioada cînd sedimentul oferă urme de cultură materială (aurignacian) [11].

Un alt aspect al acestei secvenţe stratigrafice constă în ipoteza conform căreia în această zonă ar exista o discordanţă sedimentologică (la 215 cm), plauzibilă în această perioadă cînd peştera abia trecuse de la faza activă la cea de umplere cu sedimente. Printre argumentele mai

---

[5] A. Środoń, *Report of the VIth International Congress on Quaternary*, Varşovia, 1961, II, Palaeobotanical section, Lódz, 1961, p. 486.
[6] A. Środoń, *loc. cit.*, p. 486.
[7] M. Jarai — Komlodi, Pollen et Spores, 8, 1966, 3, p. 479—496.
[8] A. Šercelj, Slov. Akad. Znan. Umetn., Medic., 4, Ljubljana, 13, 1970, 7, p. 211—249.
[9] T. A. Wijmstra, Acta Bot. Neerl., 18, 1969, 4, p. 511—527.
[10] M. M. Paquereau, Quaternaria, 13, 1970, p. 133—135.
[11] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Alex. Păunescu, *op. cit.*, p. 209.

importante sînt : apariţia destul de bruscă a fragmentelor de rocă calcaroasă desprinse din plafonul peşterii, depuse peste un sediment din a cărui structură lipseau pînă atunci ; creşterea rapidă a împăduririi şi, ceea ce este foarte important, peisajul forestier este populat se pare prea iute cu copaci termofili ; dispariţia urmelor de cultură materială. Toate aceste fapte îndeamnă spre o unică concluzie, aceea de a admite în această perioadă un fenomen deosebit, eventual o discontinuitate în sedimentarea normală a depozitului.

Odată cu apariţia fragmentelor de calcar desprinse din plafonul peşterii, climatul se schimbă radical determinînd răspîndirea copacilor termofili. Este perioada specifică interstadiului *Ohaba* (205—140 cm), caracterizat printr-un climat temperat, mult deosebit de cel anterior, uscat şi rece (fig. 2). Ca şi la Ohaba Ponor, interstadiul *Ohaba* este format în prima sa parte din două oscilaţii (*Ohaba A* şi *Ohaba B*), în timpul cărora se remarcă răspîndirea stejărişului amestecat (8,0 %), fagului (5,8 %), arinului (8,2 %) şi alunului (38,9 %) (fig. 1).

Într-un articol anterior [12] subliniam evidenţierea pinului şi mesteacănului din partea superioară a oscilaţiei climatice *Ohaba B*, considerîndu-le că fac trecerea spre o fază stadială. La Băile Herculane are loc de asemenea creşterea procentelor pinului încă din timpul oscilaţiei climatice *Ohaba B*. Spre deosebire de situaţia existentă la Ohaba Ponor, unde holocenul se dispune discordant peste partea superioară a oscilaţiei climatice *Ohaba B*, la Băile Herculane există o situaţie mai fericită, în sensul că este reprezentată întreaga succesiune de sedimentare specifică interstadiului *Ohaba*. În acest fel, sîntem în măsură de a aduce noi precizări asupra modului de desfăşurare a interstadiului *Ohaba* în ultima sa parte. Astfel, creşterea pinului şi mesteacănului din partea superioară a oscilaţiei climatice *Ohaba B* de la Ohaba Ponor nu reprezintă, aşa cum credeam, trecerea spre o fază stadială propriu-zisă, ci numai spre o perioadă de restrîngere a copacilor termofili, caracterizată într-adevăr printr-o răcire a climei, dar nu de proporţiile unui stadiu glaciar. Această perioadă de răcire care determină răspîndirea pinului şi mesteacănului, în prima parte, şi revenirea peisajului stepic, în a doua parte, separă de fapt două oscilaţii climatice proprii interstadiului *Ohaba* : oscilaţia climatică *Ohaba B* şi o altă oscilaţie climatică, surprinsă pentru prima dată în sedimentul de la Băile Herculane, fapt pentru care o numim *Herculane I*.

Perioada stepică care desparte oscilaţia climatică *Ohaba B* de oscilaţia climatică *Herculane I* este dominată în sedimentul de la Băile Herculane de valorile ridicate de *Ephedra* (44,6 %) şi mai puţin *Compositae* (8,4 %).

Oscilaţia climatică *Herculane I* se detaşează prin procentele ridicate de stejăriş amestecat (9,3 %) în cadrul căruia stejarul însumează 6,1 %. Tot acum mai vegeta fagul (5,0 %), alunul (10,6 %), pinul (22,3 %) etc. În această vreme ferigile îşi ating maximul absolut (115,6 %), iar peisajul de pădure înscrie al doilea maxim în răspîndirea sa (A.P. = 56,9 %).

În consecinţă, în urma analizei polinice din Peştera Hoţilor de la Băile Herculane, considerăm că interstadiul *Ohaba* este format din trei oscilaţii : *Ohaba A*, *Ohaba B* şi *Herculane I*.

---

[12] M. Cârciumaru, *op. cit.*, 179—205.

De la 135 cm la 105 cm sedimentarea s-a făcut într-un climat stepic rece şi uscat specific unui stadiu glaciar (probabil Würm 3). Stepa din timpul acestui stadiu glaciar era compusă în cea mai mare parte din *Compositae* (67,0%), *Gramineae* (circa 20%) şi *Ephedra* (maximul de 16%).

Începînd de la 115 cm spre suprafaţă se remarcă apariţia tot mai frecventă a copacilor termofili, iar între 105 şi 85 cm are loc răspîndirea masivă a pădurii. Închegarea peisajului forestier se face prin diseminarea concomitentă a pinului şi elementelor stejărişului amestecat. Singura deosebire constă în faptul că, în timp ce elementele termofile înregistrează creşteri doar pînă la 95 cm, pinul îşi continuă răspîndirea pînă la 85 cm (35% — maximul absolut din întregul profil), demonstrînd rigurozitatea climatului în partea superioară a acestei secvenţe.

Perioada de încălzire cuprinsă între 115 cm şi circa 90 cm am numit-o oscilaţia climatică *Herculane II*. Această scurtă perioadă de încălzire climatică se caracterizează prin procente ridicate de *Quercetum mixtum* (14,3%), în cadrul căruia valorile cele mai ridicate sînt deţinute de tei (11,2%). Alunul ocupa în acest timp suprafeţe restrînse (12,1%), ca dealtfel şi fagul (2,2%). Procentele ridicate ale teiului, în raport cu celelalte elemente termofile trebuie interpretate cu multă prudenţă din cauza tendinţei de suprareprezentare a sa în spectru în comparaţie cu alte genuri (de exemplu faţă de stejar) [13]. Pentru aceasta considerăm oscilaţia climatică *Herculane II* caracterizată printr-o încălzire mult mai redusă decît ar părea la prima vedere, judecînd după procentele de tei.

Aşa după cum subliniam mai sus, în partea superioară a oscilaţiei *Herculane II*, pinul înregistrează procente ridicate, reoglindind răcirea climatului. Dispunerea probabil discordant a holocenului împiedică în stadiul actual al cercetărilor formularea unor concluzii privitoare la caracteristicile părţii superioare a würmului, mai precis a tardiglaciarului.

De curînd a apărut un studiu deosebit de interesant asupra faunei fosile din straturile Peşterii Hoţilor de la Băile Herculane, privind în mod special fauna de micromamifere [14]. Reproducem mai jos unele date din acest articol, legate de problema paleoclimatului pleistocen oglindit de fauna fosilă.

Elena Terzea, autoarea acestui studiu, indică pentru perioada de sedimentare specifică interstadiului *Ohaba* (după corelările noastre) următoarele forme: *Ursus spelaeus* (prezent în toată succesiunea de straturi pleistocene), *Vulpes vulpes*, *Martes* sp., *Microtus nivalis*, *Microtus* gr. *arvalis — agrestis*, alături de care apar unele forme care invocă un climat moderat, cum ar fi *Crocidura leucodon*, *Muscardinus avellanarius*, *Pitymys subterraneus* şi *Clethrionomys glareolus*. Prezenţa lui *Microtus nivalis* este interpretată de E. Terzea ca un rezultat al faptului că pe pantele abrupte ale văii Cerna s-au menţinut zone de tundră, deşi ridicarea temperaturii a favorizat o oarecare dezvoltare a zonelor împădurite. Noi credem că nu ar fi exclus ca *Microtus nivalis*, precum şi alte forme care probează un climat rece, să provină din acele straturi caracterizate

---

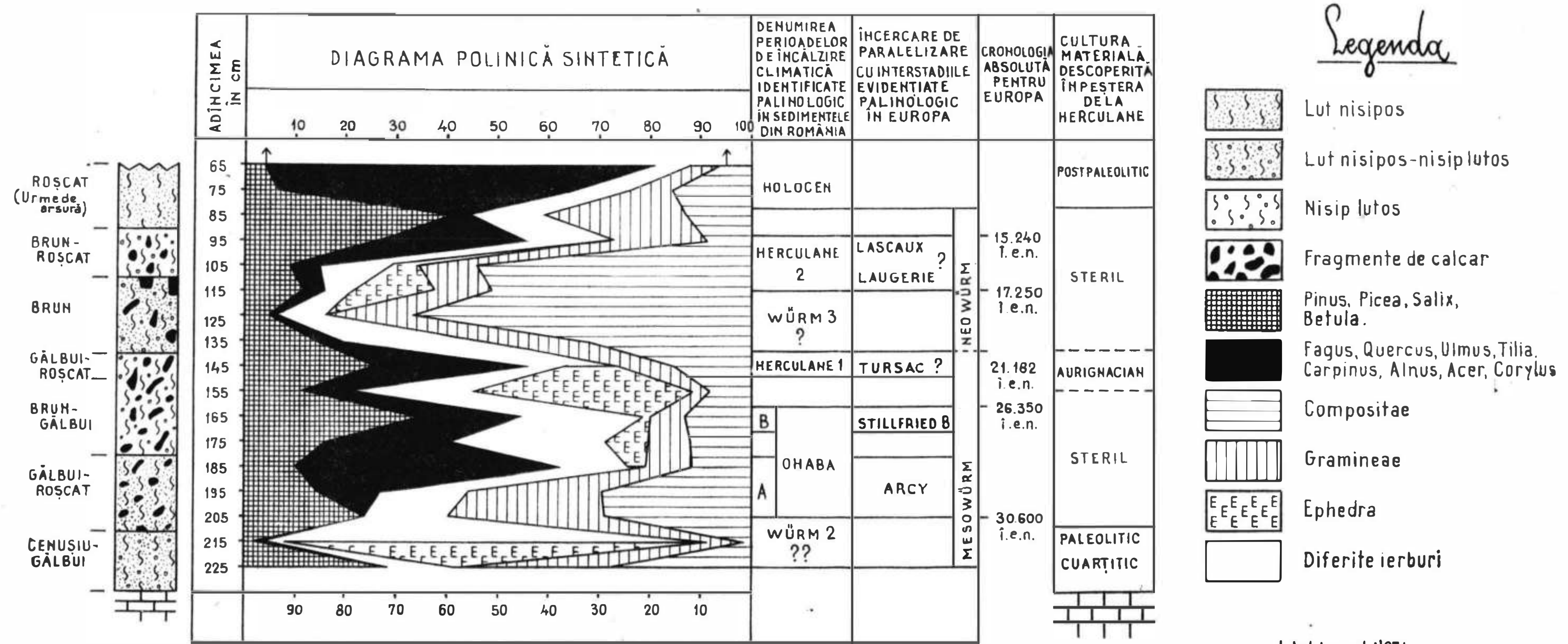
[13] Mad. Alexandru, Comunicare susţinută în şedinţa Institutului de geografie, 21 februarie, 1974.

[14] E. Terzea, Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", 10, 1971, p. 279—300.

I. Iablonschi'974

Fig. 1. Peştera Hoţilor. Diagrama polinică a sedimentului.

I. Iablonschi'974

Fig. 2. Peştera Hoţilor. Diagrama polinică sintetică a sedimentului.

într-adevăr printr-un climat rece și uscat (probabil chiar tundră), cu aspect stepic în diagrama polinică, straturi care despart cele trei oscilații calde specifice interstadiului *Ohaba*.

În ceea ce privește depozitul sincron probabil stadiului glaciar *Würm 3*, caracterizat printr-un climat rece și uscat, care determină un peisaj stepic cu predominarea compositelor, gramineelor și mai puțin ephedrei, cercetarea faunei a evidențiat frecvența mare în această vreme a lui *Microtus nivalis*, căruia i se alătură forme proprii stepelor uscate și reci ca *Microtus gregalis*, *Sicista* cf. *subtilis*, *Citellus* sp., *Cricetus cricetus*, *Cricetulus migratorius*, *Ochotona* sp.

Stadiul glaciar *Würm 3*, așa după cum menționam mai sus, este urmat de o scurtă perioadă de încălzire pe care noi am numit-o oscilația climatică *Herculane II*.

Subliniem faptul că această oscilație climatică a fost depistată pentru prima dată prin studiul faunistic efectuat de E. Terzea, care observă că perioadei reci și uscate, cu frecvența mare a lui *Microtus nivalis*, îi urmează o ușoară perioadă în timpul căreia se disting procentele mai mari ale speciilor de pădure. Acum apare *Arvicola terrestris*, indicînd existența unor biotopuri umede în împrejurimile peșterii.

Orice tentativă de corelare a perioadelor de încălzire, reoglindite de analiza polinică a sedimentului din Peștera Hoților, cu interstadiile și oscilațiile climatice din diferite regiuni europene este supusă unor riscuri iminente atîta timp cît nu beneficiem de datări C_{14}. Cu toate aceste neajunsuri, încercăm să încadrăm rezultatele obținute în cronostratigrafia europeană, mai cu seamă pentru utilitatea datelor în ceea ce privește geocronologia paleoliticului din această peșteră.

Cele două oscilații, *Ohaba A* și *Ohaba B*, specifice primei părți a interstadiului *Ohaba* sînt sincrone interstadiului *Arcy — Stillfried B* [15]. Cea de a treia, denumită de noi *Herculane I*, credem că s-ar putea paraleliza cu oscilația climatică *Tursac*, descoperită de Arl. Leroi-Gourhan în Franța [16]. Oscilația *Tursac* a mai fost reoglindită de unele sedimente din Cehoslovacia, cercetate de V. Lozek și J. Kukla și în Uniunea Sovietică de către I.K. Ivanova [17].

În privința oscilației climatice *Herculane II*, problema unei paralelizări cu interstadiile (oscilațiile) europene este foarte dificilă, din cauza datelor insuficiente ce le posedăm în legătură cu trăsăturile fitogeografice și durata acesteia. Presupunem că oscilația climatică *Herculane II* ar putea să se suprapună interstadiului *Laugerie — Lascaux*. Dealtfel, perioada de încălzire *Lascaux* a mai fost surprinsă polinic în țara noastră

---

[15] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 196.

[16] Arl. Leroi-Gourhan, Gallia Préhistoire, 11, 1958, 1, p. 123—132.

[17] Arl. Leroi-Gourhan, Bulletin de l'Association Française pour l'étude du Quaternaire, 4, 1968, p. 281—287.

într-un sediment de turbă din munții Retezat, de către E. Pop, V. Lupșa și N. Boșcaiu [18].

Încadrarea geocronologică a straturilor paleolitice din Peștera Hoților reiese suficient de limpede din diagrama polinică sintetică (fig. 2). Astfel, stratul de cultură denumit de F. Mogoșanu paleolitic cuarțitic [19] s-a sedimentat după toate probabilitățile în *Würm 2*. Se poate afirma cu certitudine că paleoliticul cuarțitic din Peștera Hoților este sincron cu stratul musterian Ic din Peștera Curată de la Nandru și musterianul III de la Ohaba Ponor, eventual chiar cu singurul nivel de locuire musteriană din Peștera Spurcată de la Nandru [20].

Stratul aurignacian, evidențiat de prezența cîtorva piese și mai puțin de o locuire propriu-zisă [21], suprapune în întregime oscilația climatică *Herculane II* (ultima parte a interstadiului *Ohaba* = ? interstadiul *Würm 2 — Würm 3*) și o bună parte din perioada stepică ce desparte oscilația climatică *Herculane II* de oscilația climatică *Ohaba B*. Este o situație identică celei din Peștera Gura Cheii de la Rîșnov [22], în care stratul aurignacian, dovedit de o locuire sigură, se desfășoară în aceeași perioadă.

În încheiere vrem să subliniem deosebita utilitate a studiilor paralele, cuprinzînd cît mai diverse ramuri, care pot să concure prin rezultatele lor la concluzii paleoclimatice. În prezentarea pe care am făcut-o am încercat să evidențiem siguranța pe care o dau concluziile cristalizate în urma, să zicem, ca în situația de față, a datelor polinice și faunistice efectuate asupra sedimentului din Peștera Hoților. Rezultatele obținute, independent, prin cele două metode de cercetare paleoclimatică, au determinat formularea unor concluzii foarte asemănătoare dar, credem că și-n cazul cînd acestea nu ar fi fost identice, necesitatea unui astfel de gen de abordare a cercetării nu poate să reprezinte decît un cîștig, prin însuși faptul că obligă la verificarea situațiilor neconcludente.

LES CONDITIONS CLIMATIQUES À L'ÉPOQUE DE SÉDIMENTATION DES DÉPÔTS PLÉISTOCÈNES DE «PEȘTERA HOȚILOR» À BĂILE HERCULANE

RÉSUMÉ

L'analyse pollinique relève l'alternance des phases forestières avec des périodes de retraite du paysage forestier (fig. 1).

On constate l'aspect steppique caractéristique de la portion inférieure du sédiment (225—205 cm), comportant l'*Ephedra*, les *Compositae* et

[18] E. Pop, V. Lupșa, N. Boșcaiu, Progrese în palinologia românească, București, 1971, p. 219—225.

[19] F. Mogoșanu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 3—14.

[20] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 179—205.

[21] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 209.

[22] M. Cârciumaru, manuscris.

les *Gramineae* en quantité (fig. 2). Il n'est pas à écarter la présence, à 215 cm, d'un éventuel hiatus du sédiment normal du dépôt, ce qui pourrait coïncider avec la coupe de la couche culturelle appartenant au paléolithique quartzitique.

La séquence comprise entre 205—140 cm se rattache à l'interstade Ohaba. L'analyse pollinique de «Peştera Hoţilor» a mis en lumière de façon très suggestive le fait que l'interstade *Ohaba* se compose de trois oscillations : *Ohaba A*, *Ohaba B* (relevées aussi à Ohaba Ponor) et *Herculane I*. Durant l'interstade *Ohaba*, le climat était tempéré, le paysage forestier se composant de chênaie mixte (8,0 %), hêtre (5,8 %), aulne (8,2 %), coudrier (38,1 %), etc. D'après les déterminations de E. Terzea, effectuées sur le matériel provenant de «Peştera Hoţilor», la faune spécifique de l'interstade *Ohaba* compte l'*Ursus spelaeus* (présent dans toute la série de couches pléistocènes de cette grotte), *Vulpes vulpes*, *Martes* sp., *Microtus nivalis*, *Microtus* gr. *arvalis — agrestis*, aux côtés desquels on relève aussi des formes évoquant un climat modéré, tels : *Crocidura leucodon*, *Muscardinus avellanarius*, *Pitymys supterraneus* et *Clethrionomys glareolus*.

La portion supérieure de l'interstade *Ohaba* correspond à la couche de culture qui a livré des outils de l'aurignacien.

Entre 135 et 105 cm, la sédimentation a eu lieu dans un climat de steppe, froid et sec, caractérisant un stade glacial. La steppe se composait de *Compositae* (67,0 %), *Gramineae* (environ 20 %) et *Ephedra* (le maximum 16 %). La faune dominante était constituée par les *Microtus nivalis*, *Microtus gregalis*, *Sicista* cf. *suptilis*, *Citellus* sp., *Cricetus cricetus*, *Cricetulus migratorius*, *Ochotona* sp.

Une oscillation climatique plus chaude se fait remarquer entre 105 et 85 cm. A cette époque, le paysage forestier regagne du terrain — comme le témoigne la faune avec l'*Arvicola terrestris*. Nous avons appelé cette oscillation *Herculane II*. Dans la portion supérieure de cette oscillation le pourcentage d'arbres diminue sensiblement ; ensuite l'holocène s'installe, fort probablement, de manière discordante.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Peştera Hoţilor. Diagramme pollinique du sédiment.
Fig. 2. Peştera Hoţilor. Diagramme pollinique synthétique du sédiment.

COMPLEXELE DE TIP GÁVA-HOLIHRADY — O COMUNITATE CULTURAL-ISTORICĂ

DE

G. I. SMIRNOVA (LENINGRAD)

Sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului în zona carpatică a Ucrainei, corespunzînd perioadelor Bronz D şi Hallstatt A şi B după P. Reinecke, sînt reprezentate prin două culturi arheologice principale: cultura Noua şi cultura hallstattiană tracică care a înlocuit-o, cunoscută sub denumirea de grupa Holihrady. Cercetarea, în ultimele două decenii, a obiectivelor din această perioadă (dintre care cel mai interesant şi mai reprezentativ este aşezarea cercetată prin ample săpături de la Mahala, pe malul Prutului) a permis să se vorbească despre contactul cronologic al culturilor menţionate şi au confirmat punctul de vedere, exprimat mai înainte, despre lipsa înrudirii genetice dintre ele[1].

Problema despre caracterul intrusiv al grupei Holihrady s-a pus de multă vreme, din momentul descoperirii primelor complexe de acest tip. La început s-a considerat drept zonă a originii lor vastul teritoriu carpato-dunărean sau diferite regiuni componente ale acestui teritoriu[2]. I.K. Sveşnikov a fost primul care a încercat să lege grupa Holihrady de anumite culturi din hallstattul timpuriu — Val şi Chotin[3]. Mai tîrziu, pentru rezolvarea problemei s-au adus corective şi precizări. Asemănarea grupei Holihrady cu complexele culturii Gáva din zona Tisei Superioare, dintre care studiată mai amănunţit şi publicată în acea vreme era aşezarea de la Somotor din sud-estul Slovaciei, a permis să se vorbească despre apropierea genetică a grupelor de monumente comparate şi să se considere zona Tisei Superioare ca fiind posibila patrie a triburilor Holihrady[4].

Intensele cercetări ale complexelor hallstattiene timpurii din România şi cunoaşterea materialelor inedite aparţinînd culturii Gáva din muzeele din Ungaria ne îndeamnă să ne întoarcem din nou la problema genezei grupei Holihrady şi în acelaşi timp şi la problema cercului de complexe Holihrady, în ansamblu.

Toate datele noi, care au devenit cunoscute pe o cale sau alta în cursul ultimilor ani, ne conving de justeţea concluziilor la care s-a

---

[1] G. I. Smirnova, *Drevnie frakijcy v Severnom Pricernomor'e*, în MIA, 150, 1969, p. 26—30.

[2] T. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 129; I. K. Sveşnikov, *Pamjatniki plemen bronzovogo veka Prikarpal'ja i Zapadnoi Podolii*, autoreferatul disertaţiei, Moscova, 1958, p. 15; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, p. 30, 99.

[3] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 40.

[4] G. I. Smirnova, KSMoscova, 105, 1965, p. 117; aceeaşi, în *Drevnie frakijcy* ... p. 27—30

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 359—380.

ajuns mai demult despre înrudirea complexelor de tip Gáva şi Holihrady, ceea ce permite şi lărgirea arealului lor de răspîndire şi asupra Transilvaniei, unde se cunosc aşezări şi cetăţi (asemănătoare în multe privinţe cu grupa Gáva-Holihrady) de tipul celor de la Reci [5], Mediaş [6] Teleac-Drîmbar [7] şi altele. Complexul cultural analizat cuprinde zona din preajma Carpaţilor (în principal regiunile Cernăuţi, Ivan Franco şi raioanele din preajma Nistrului ale regiunii Tarnopol din R.S.S. Ucraineană), ţinuturile din estul masivului carpatic, incluzînd regiunea transcarpatică a R.S.S. Ucrainene, Transilvania, Ungaria de N-E şi Slovacia de S-E (fig. 1). Părerea noastră cu privire la teritoriul ocupat de complexele Gáva-Holihrady în mare măsură corespunde cu graniţele stabilite pentru ele de către I. Paulik [8], cu deosebirea că regiunea lor de răspîndire este extinsă de noi prin adăugarea ţinuturilor din preajma Carpaţilor (din vestul Ucrainei). Menţionăm însă că zona de silvostepă a R.S.S. Moldoveneşti, reprezentată prin complexele de tipul aşezării de la Chişinău şi prin cele care le-au urmat, anume grupele de tip Şoldăneşti şi Saharna-Solonceni, ca şi Moldova, nu fac parte din acest mare complex.

Complexele la care ne referim sînt cunoscute sub diferite denumiri. În zona din preajma Carpaţilor ele sînt numite de tip Holihrady [9]; uneori această denumire este folosită şi pentru complexele analoage din regiunea transcarpatică, pentru care în acelaşi timp se foloseşte şi calificativul de ,,hallstattiene'' [10]. În Ungaria, unde cea mai mare parte a materialelor care ne interesează aici continuă să rămînă în afara circuitului ştiinţific şi nesistematizate, de asemenea în partea de sud-est a Slovaciei, ele sînt cunoscute sub denumirea ,,tip Gáva'', ,,grupa Gáva'' sau ,,cultura Gáva'' [11]. Mai tîrziu aceste denumiri au fost extinse asupra tuturor complexelor similare din jumătatea estică a bazinului carpatic, incluzînd şi Transilvania [12]. În literatura românească, paralel cu termenul Gáva pentru definirea lor adesea se foloseşte termenul de ,,complexele hallstattiene timpurii din Transilvania'' (uneori în loc de ,,hallstatt timpuriu'' se utilizează ,,prima epocă a fierului''), drept etalon fiind amintite obiectivele de tip Reci, Mediaş şi Cernatu [13]. În sfîrşit, la definirea acestui cerc cultural

---

[5] Z. Székely, *Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvainei*, Sf. Gheorghe, 1966.

[6] E. Zaharia, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 83–104.

[7] I. Berciu, Al. Popa, Celticum, 6, 1963, p. 5–25.

[8] J. Paulik, SbornikBratislava, 62, 1968, 8, fig. 2.

[9] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 40.

[10] G. I. Smirnova, K. V. Berniakovici, ArhSbornikErm, 7, 1965, p. 96–97; G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 397.

[11] A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 120–121; M. Šolle, ArchRozhledy, 9, 1957, 2, p. 237; *Pravek východného Slovenska* (Mala monografia vychodného Slovenska, VIII, I, 1966) p. 125–131; O. Trogmayer, EvkSzeged, 1963, p. 58–60; T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, p. 31–86 (Articolul lui T. Kemenczei reprezintă în fapt prima publicare a materialelor culturii Gáva din Ungaria. Materialele publicate în această lucrare nu sînt însă cele mai reprezentative pentru această cultură).

[12] J. Paulik, *op. cit.*, p. 3, urm.; K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmaţiei*, Baia Mare, 1966, p. 16–17; idem, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 20–26; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 339–348.

[13] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100–104; E. Zaharia, S. Morintz, SCIV, 16, 1965, 3, p. 453–460; Z. Székely, *op. cit.*, p. 39–41.

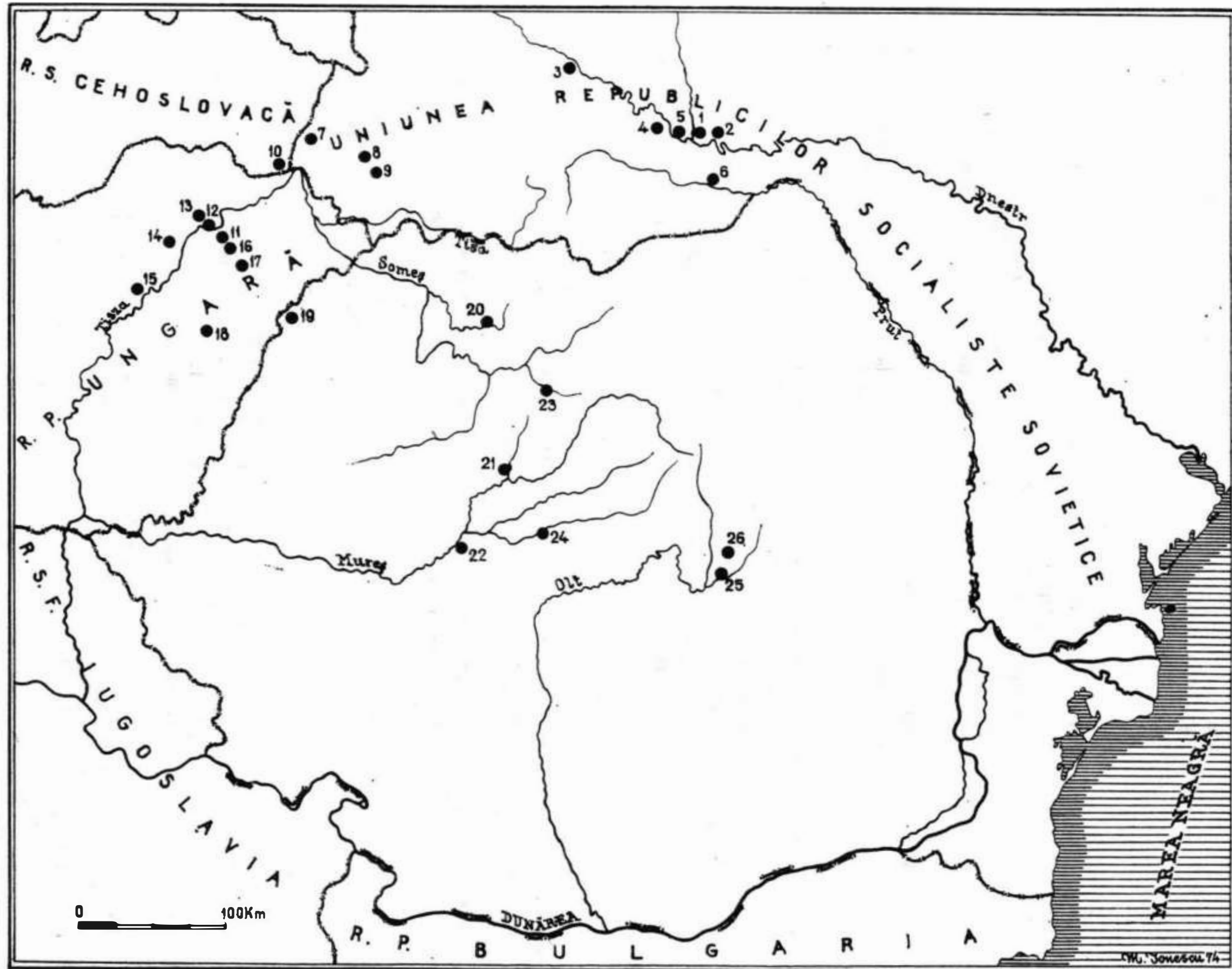

Fig. 1. Răspîndirea principalelor monumente ale complexului Gáva-Holihrady : 1 Holihrady ; 2 Novosiolka-Kostiukova ; 3 Krîlos ; 4 Horodniţa ; 5 Zaleşciki ; 6 Mahala ; 7 Ujgorod ; 8 Şelestovo ; 9 Ardanovo ; 10 Somotor ; 11 Gáva ; 12 Taktabáj ; 13 Prügy ; 14 Köröm ; 15 Poroszlo ; 16 Nyiregyháza ; 17 Nagykálló ; 18 Hajduszoboszlo ; 19 Valea lui Mihai ; 20 Lăpuş ; 21 Lechinţa de Mureş ; 22 Drîmbar-Teleac ; 23 Sărăţel ; 24 Mediaş ; 25 Reci ; 26 Cernatu.

şi a diferitelor lui grupe locale în literatura sovietică este folosită pe scară largă denumirea de „cultura hallstattului tracic" [14]. Dar acest termen, ca şi acel de „complexe hallstattiene timpurii", are un sens foarte larg şi defineşte culturi arheologice diferite din hallstattul timpuriu carpato-dunărean.

Ţinînd seama de existenţa contradicţiilor în denumiri se simte în prezent necesitatea de a folosi o terminologie mai precisă, corespunzătoare efectiv comunităţii istorico-culturale care să fie definită prin unul sau prin două complexe bine cunoscute. Pentru definirea generală se poate propune termenul de „Gáva-Holihrady", întrucît ambele denumiri — Gáva şi Holihrady — au fost puse în circulaţie ştiinţifică de destulă vreme şi s-au fixat temeinic, ele fiind în realitate denumiri diferite ale uneia şi aceleiaşi culturi arheologice.

Gruparea tuturor acestor obiective într-un complex Gáva-Holihrady se bazează pe asemănarea ansamblului elementelor de bază, care le caracterizează ca o unitate, ca o comunitate cultural istorică independentă. Primul şi principalul temei al unificării îl constituie de la prima vedere identitatea ceramicii, în ceea ce priveşte tehnica confecţionării şi factura, folosirea aceloraşi forme de vase, procedeele şi motivele ornamentale. O trăsătură comună ceramicii Gáva-Holihrady o constituie folosirea ca degresant în amestecul pastei a ceramicii pisate, utilizarea în masă, a lustruirii suprafeţei negre a vaselor de uz comun, lucrate cu deosebită grijă, şi realizarea culorii specifice roşie-portocalie a suprafeţei interioare a vaselor numite „amfore" [15].

În componenţa complexului ceramic intră cîteva tipuri de vase care se repetă des, avînd o ornamentare caracteristică. Forma principală de vas din seria celor de uz comun era aceea de borcan fără gît, cu pereţii drepţi, îngustaţi către fund, prevăzuţi cu mînere-apucători (fig. 2/1, 2, 10, 11, 15, 16; 3/1, 2, 12, 13, 19—20; 4/1, 3, 5; 5/2; 7/4, 7) [16]. Din inventarul ceramicii de uz comun fac parte străchini de două tipuri — cu marginea dreaptă, puţin îndoită spre interior (fig. 2/8, 14, 23; 3/7, 8, 9, 17, 25—27; 4/10; 6/1, 4, 6) [17] şi cu margini vălurite, arcuite în afară (fig. 2/6, 9, 20, 24; 4/2, 4, 12; 5/1) [18], apoi „amfore" cu diferite variante (fig. 2/3, 4, 12, 17, 18; 3/3, 4, 14, 15, 21, 22; 4/11; 7/8) [19] cupe sau vase

---

[14] G. I. Smirnova, KSIIMK, 70, 1957, p. 99 1; I. K. Sveşnikov MDAPV, 5, 1964, p. 40; idem, în *I miedzynarodowy kongres archeologii slowianskiej*, II, 1969, Varşovia, p. 47; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, p. 75; aceeaşi MIA, 96, 1961, p. 35 urm.

[15] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 46; G. I. Smirnova, KSMoskova, 105, 1965, p. 110; I. Pleinerova, H. Olmerova, SlovArch, 6, 1958, 1, p. 110; J. Pastor, SlovArch, 6, 1958, 2, p. 324—326; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 87; Z. Székely, *op. cit.*, p. 10; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 340.

[16] G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, fig. 6/3, 7, 8; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 8/a, b; pl. 3/4; 4/3; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 9/4; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 2/1; 3/1, 2; 6/5.

[17] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1/3, 4; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 4/6; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 3/1—17; 4/1, 2, 4, 6—8; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 3/5, 6; 4/11, 12, 14, 15.

[18] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1/1; 2/9; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 17/10, 11; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 5/10.

[19] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1; idem, în *I miedzynarodowy kongres*..., II, pl. 1/20, 45; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, fig. 3/1; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 5; pl. 1/1; 2/1, 3, 6; 3/5; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 5; 10/1, 6—8; 11/10, 12; J. Paulik, *op. cit.*, p. 12—20, fig. 3, 4, 7; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 340, fig. 3, 4; F. Tompa, 24—25, BerRGK, 1934—1935, pl. 48/6.

cu umeri proeminenţi şi cu gît drept, a căror margine era adesea în formă de pîlnie (fig. 2/5, 13, 19; 3/5, 6, 16, 23; 24/13; 6/5, 13; 7/1, 2) [20]. Încă o formă a ceramicii de uz comun este reprezentată de ceşti adînci, specifice atît prin profil cît şi prin caracterul modelării şi fixării torţii (fig. 3/10, 11, 18, 28, 29; 6/21) [21]. Se întîlnesc de asemenea vase mici cu picior tronconic gol (fig. 2/7, 22; 4/8) [22].

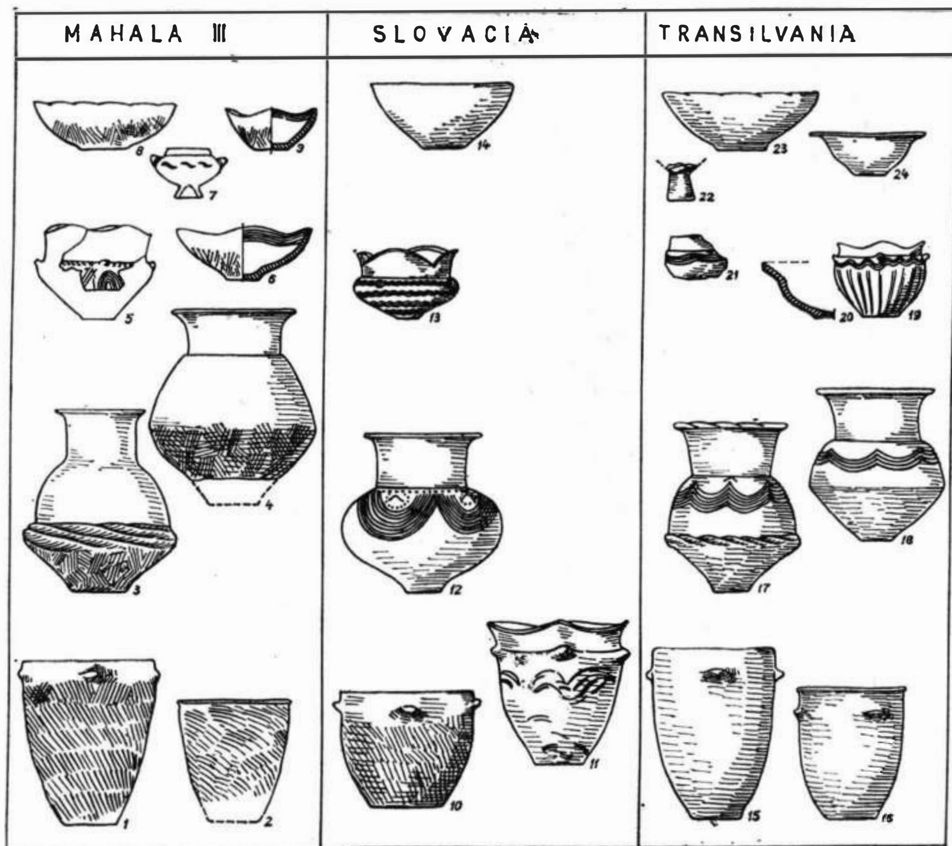

Fig. 2. Ceramică din orizontul Mahala III — Somotor I — Reci I. 1—9 Mahala; 10—14 Somotor; 15—18, 21—24 Reci; 19—20 Lechința de Mureş (10 după J. Eisner; 11—14 după J. Pastor; 15—18, 21—24 după Z. Székely; 19—20 după D. Popescu; scări diferite).

Ceramica de masă este bogat ornamentată cu caneluri, care formează benzi orizontale şi verticale sau semicercuri şi ghirlande. Ceramicii din

[20] I. K. Sveşnikov, în *I miedzynarodowy kongres*..., II, pl. 1/15; J. Pastor, *op. cit.*, pl. 1/3; 4/1; D. Popescu, Dacia, 2, 1925, fig. 2, pl. 1/3, 10; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 7/2, 3; 8/2, 3; J. Paulik, *op. cit.*, p. 26—27, fig. 6.

[21] D. Popescu, *op. cit.*, fig. 4; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 3; E. Zaharia *op. cit.*, fig. 6/1, 4; K. Horedt, *Aşezarea*..., fig. 8/1.

[22] E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 8/8—10; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 5/4.

această categorie, în special celei timpurii, îi este specific, de asemenea, şi decorul incizat vălurit, realizat cu o unealtă cu dinţi ascuţiţi (fig. 2/5, 13, 19, 21; 4/13) [23].

Toate trăsăturile enumerate ale ceramicii, cu toate schimbările ce s-au produs în cursul procesului îndelungat de evoluţie a grupei Gáva-Holihrady, apar în asociere constantă, ceea ce în ansamblu determină unitatea şi specificul monumentelor studiate.

Comunitatea poate fi urmărită şi pe o serie de alte elemente, cum ar fi topografia şi caracterul aşezărilor, tipurile de locuinţe şi ritul funerar.

Se cunosc două feluri de aşezări de tip Gáva-Holihrady — aşezări neîntărite şi aşezări fortificate (cetăţi). Şi unele şi altele ocupă porţiuni de teren pe înălţimi, cu pante abrupte greu accesibile — acestea sînt măguri şi dealuri izolate, prelungiri de terase sau platouri înconjurate cu rîpe adînci. De obicei ele se află lîngă văile rîurilor, mari sau mici, adesea la confluenţa lor [24].

Problema raportului cronologic dintre aşezări şi cetăţi nu a fost încă studiată în chip special. Judecînd pe baza grosimilor depunerilor, în care cercetătorii deosebesc cîteva orizonturi şi, avînd în vedere deosebirile clare din cadrul ceramicii, se poate admite că întăriturile unei serii întregi de complexe din Transilvania (de exemplu: Teleac-Drîmbar [25], Mediaş [26]) au apărut pe locul unor aşezări deschise.

În toate complexele de tip Gáva-Holihrady unde s-au efectuat săpături, s-au înregistrat urmele unor locuinţe de tip bordei sau de suprafaţă. La acestea din urmă, studiate încă insuficient, pereţii erau alcătuiţi dintr-o carcasă de lemn, acoperită cu feţuială de lut. Acoperişul se sprijinea pe pari [27]. Un element specific complexelor Gáva-Holihrady îl constituie locuinţele adîncite în sol. Bordeiele cu groapa de formă ovală predomină în raport cu cele rotunde sau rectangulare, coexistînd uneori unele cu altele [28]. De regulă lipsesc din cuprinsul lor urmele de pari. Multe dintre aceste locuinţe se remarcă prin relativ marea lor adîncime (0,70 m şi mai mult); în lungul malurilor unora sînt prispe de pămînt (laviţe) [29]. În orientarea construcţiilor de acest tip nu se constată o anumită regulă. Pe lîngă construcţiile orientate cu axul E—V, ca de exemplu bordeiul 2

---

[23] J. Pastor, *op. cit.*, p. 325, pl. 1/5; 4/1; D. Popescu, *op. cit.*, pl. 1/5, 10; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 16/3; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 11/1—8; J. Paulik, *op. cit.*, fig. 6.

[24] I. K. Sveşnikov, MSAPV, 5, 1964, p. 44; G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 397; Z. Székely, *op. cit.*, p. 39—41; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 14—16; K. Horedt, *Aşezarea*..., p. 3—6, 20—22; idem, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit*, Nitra, 1970.

[25] I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 16—24.

[26] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 84—94.

[27] G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy*..., p. 15—19, 22—23, fig. 3/8, 10; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 18, fig. 8; I. M. Maleev, Visnik Kiivs'kogo Universitetu, 13, 1971, p. 108—109.

[28] G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy*..., p. 19—22; J. Pastor, *op. cit.*, p. 324; Z. Székely, *op. cit.*, p. 5—6, 19—21, 29—30; I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 108; T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 37, 59.

[29] Laviţele sînt caracteristice pentru bordeiele din aşezările de la Mahala şi Somotor şi sînt cunoscute în aşezarea fortificată de la Mediaş (E. Zaharia, *op. cit.*, p. 85, nota 9, fig. 2/c—d).

din aşezarea de la Mahala şi majoritatea locuinţelor de la Somotor, se cunosc bordeie orientate NV-SE sau NE-SV [30].

Vetrele descoperite în locuinţele de suprafaţă sau în bordeie, ca şi în afara lor, sînt peste tot identice. Ele au aspectul unor suprafeţe netede de feţuială de lut, de formă circulară. La realizarea lor adesea se foloseau pietre sau fragmente ceramice, din care se făcea baza vetrei. Aceasta era apoi acoperită cu un strat neted de lut, avînd de jur împrejur o margine îngroşată. Uneori marginile vetrelor erau delimitate cu pietre [31].

Cuptoare cu carcasă de lut, mai ales în formă de cupolă, şi aşa-numitele ,,sisteme de încălzire'', în forma unor gropi adînci (cu pereţi verticali sau piriforme în secţiune), cu resturi de vetre plane sau de cuptoare cu carcasă, descoperite la Mahala [32], nu constituie o excepţie în cercul complexelor Gáva-Holihrady. Astfel, cuptoare cu cupole, amenajate pe podea sau în gropi nu prea adînci s-au identificat în aşezările de la Ujgorod [33] şi la Zaleşciki [34]. În acelaşi timp după cum am menţionat deja, sistemele de încălzire de tip Mahala îşi găsesc analogii în complexele cu suprafaţă restrînsă, adîncite, cu cuptor pe fund, de pe Dealul Somotor, care au fost considerate de către autorii săpăturilor ca fiind bordeie [35]. Este posibil ca acelaşi fel de gropi de încălzire să fi fost descoperite în aşezarea de la Reci (de exemplu micul bordei nr. 1) [36]. În afară de aceasta, cuptoare în gropi piriforme au fost găsite şi în aşezarea fortificată de la Şelestov şi la Zaleşciki [37].

Încheind analiza metodelor de construcţie a locuinţelor, se cuvine să mai menţionăm un detaliu de caracter general, care are, după cum ni se pare, o legătură directă cu locuinţele şi cu cuptoarele în special. Este vorba de aşa-numitele greutăţi sau conuri, care se întîlnesc mereu în aşezările grupei Gáva-Holihrady (fig. 7/5, 6) [38]. Se pot aduce exemple de descoperire a lor, fie lîngă vetre, fie în interiorul cuptoarelor [39]. Lucrate din lut, aceste obiecte au forma tronconică sau, mai rar, conică cu un orificiu transversal, de cele mai multe ori în partea superioară. Admiţînd că unele dintre acestea, caracterizate prin dimensiuni reduse, au fost

---

[30] Bordeiul 2 de la Mahala şi locuinţele adîncite de la Reci, Porumbenii Mari (Z. Székely, *op. cit.*, p. 5—7, 29—30) şi de la Zaleşciki (I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 108).

[31] G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy*..., p. 15—19, 23, fig. 8, 9; J. Pastor, *op. cit.*, p. 324; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 85, nota 9, 10; Z. Székely, *op. cit.*, p. 5—7, 19—21, 39—40; K. V. Berniakovici, Naučnye zapiski Užgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 13, 1955, p. 173—175, fig. 2.

[32] G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy*..., p. 19, 23, fig. 3/8, 9.

[33] K. V. Berniakovici, *op. cit.*, p. 179.

[34] I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 109.

[35] G. I. Smirnova, *Drevnie frakijcy*..., p. 28.

[36] Z. Székely, *op. cit.*, p. 5—6.

[37] E. A. Balaguri, în *Doslidžennja starodavnoj istorii Zakarpattja*, Ujgorod, 1972, p. 31—33, fig. 17; I. M. Mallev, *op. cit.*, p. 109—110.

[38] I. Berciu, Al. Popa, *op.. cit.*, p. 20, fig. 12/1; 15/10; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 94; I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 52—53, pl. 2/10, G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 399—400, fig. 5/5.

[39] Z. Székely, *op. cit.*, p. 7; G. I. Smirnova, SoobErm, 1958, 13, p. 69; aceeaşi, *Drevnie fraktjcy*..., p. 23; I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 109.

folosite în legătură cu ţesutul, credem că altele, mai ales în funcţie de înălţime şi masivitate, au avut un alt rol. Ţinînd seama de forma acestor obiecte, de dimensiunile lor şi de existenţa orificiului, şi, avînd în vedere de asemenea condiţiile în care au fost descoperite, se poate presupune că aceste conuri au servit ca obiecte speciale pentru pregătirea hranei pe foc. Printre obiectele de lut al căror rost este necunoscut, dar, foarte probabil, avînd un rol gospodăresc, se cuvine să amintim şi alte piese caracteristice pentru complexele Gáva-Holihrady. Acestea sînt obiecte nu prea mari, în formă de mosoare, cu secţiune rotundă sau ovală şi cu extremităţile mai îngroşate, cunoscute în literatura arheologică sub denumirea de „mosoare" (fig. 6/2, 3) [40]. Există, de asemenea, obiecte în formă de cercuri, de diferite dimensiuni (diametrul lor variază, în medie, între 4—6 cm), modelate din lut [41].

Într-o categorie de obiecte mai rar întîlnite, care după părerea multor cercetători sînt obiecte de cult, trebuie, de asemenea, să includem figurinele zoomorfe, ce se găsesc în multe dintre aşezările menţionate aici [42]. Figurinele sînt modelate convenţional, dar unele dintre ele sînt foarte schematizate, în timp ce altele sînt mai realiste. Printre ele pot fi determinate, fără greutate, unele sau altele dintre animalele domestice : oaia, taurul, capra, calul.

Prezentînd caracteristicile comune ale monumentelor Gáva-Holihrady nu putem trece cu vederea un astfel de element cum este ritul funerar, cu toate că el este foarte puţin studiat.

Pînă în prezent sînt bine cunoscute abia cinci necropole din diferite perioade, reprezentate prin urne cu resturile incineraţiei şi prin vase de ofrandă. Este vorba de necropolele plane de la : Ostrica [43], Sopot [44], Kolodrobka [45] în regiunile vestice ale Ucrainei, Taktabàj [46] şi Vencello [47] în Ungaria.

Lista complexelor funerare poate fi îmbogăţită prin adăugarea cîtorva morminte de incineraţie în urnă, descoperite fie chiar pe teritoriul aşezărilor de tip Gáva-Holihrady (Somotor, Reci, Mediaş [48]), fie în afara lor (Gáva, Nyíregyháza ş.a.) [49]. Ritul în toate cazurile cunoscute pare să fie

---

[40] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 52, pl. 2/5, 6, 7; G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 402, fig. 5/4; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 94; T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, pl. 16/10—13.

[41] J. Pastor, *op. cit.*, p. 323 (Muzeul Slovaciei de est, Kosice); I. Mitrofan, ActaMN, 4, 1967, fig. 2/2.

[42] I. K. Sveşnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 53, pl. 1/16, 17; idem, SA, 1, 1968, p. 22, fig. 3, 8, 9, 10; K. Horedt, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 527—534, fig. 2/6; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 7/6; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 13/1—5, 7; 14/4—8; astfel de figurine s-au găsit la Somotor (depozitul Muzeului Slovaciei de est, Kosice).

[43] G. I. Smirnova, ArhSbornikErm, 15, 1973, p. 17.

[44] Nepublicată. Descoperită în anul 1972 de L. I. Kruşelniţkaia, Lvov.

[45] Nepublicată. Descoperită în 1964 de L. I. Kruşelniţkaia, Lvov.

[46] F. Tompa, *op. cit.*, p. 103, pl. 48/4—6; T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, fig. 37, 69.

[47] Nepublicată. Descoperire întîmplătoare din 1913. Depozitul Muzeului Nyiregyháza, nr. inv. 62, 204.

[48] J. Eisner, *Slovensko v praveku*, Bratislava, 1933, p. 146—147, pl. 48/5, 6; Z. Székely, *op. cit.*, p. 8—9; I. Nestor, E. Zaharia, Materiale, 7, 1961, p. 174, fig. 2/8.

[49] Descoperiri întîmplătoare de vase, îndeplinind funcţia de urnă, găsite la Gáva (J. Paulik, *op. cit.*, fig. 4/2), Nyiregyháza (Muz. Nyiregyháza, Nr. inv. 62, 156, 4) şi în alte puncte din Ungaria (cf. T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 35—37).

unitar: necropole fără nici un fel de semn la suprafață, incinerarea celor decedați, urmată de înmormîntarea în urne a resturilor cinerare. Toate celelalte caracteristici și detalii ale ritualului funerar nu pot fi precizate pe baza datelor existente (dintre care o mare parte sînt nepublicate).

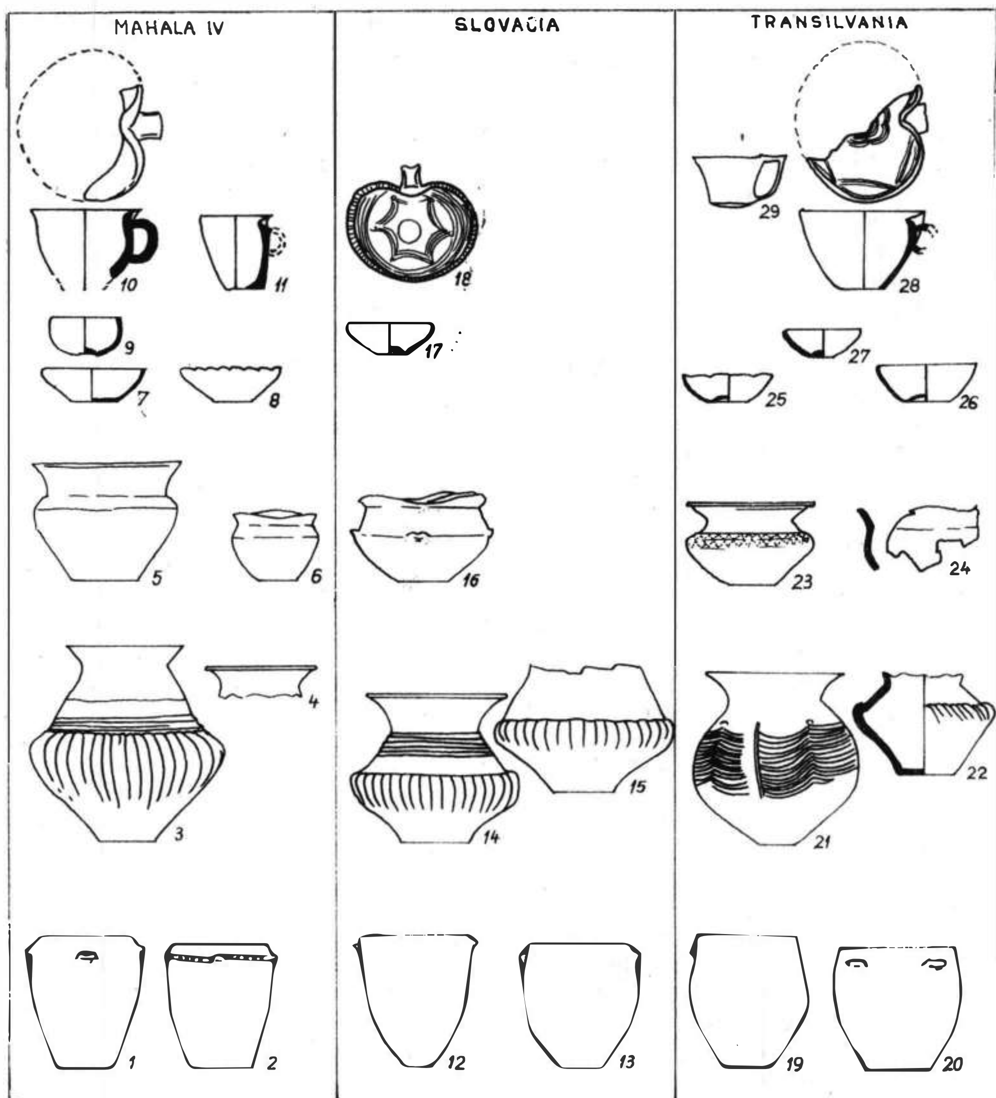

Fig. 3. Ceramică din orizontul Mahala IV — Somotor II — Mediaș. 1—11 Mahala; 12—18 Somotor; 19—21, 23—29 Mediaș; 22 Drîmbar-Teleac (12—18 după J. Pastor; 19—21, 23—29 după E. Zaharia; 22 după I. Berciu și Al. Popa; scări diferite).

Încheind trecerea în revistă a caracteristicilor principale care dovedesc unitatea cultural-istorică a complexelor Gáva-Holihrady, trebuie să mai amintim despre încă un grup de izvoare pe care noi nu le analizăm,

cu toate că ele confirmă această unitate. Avem în vedere depozitele de obiecte de bronz, unitare din punct de vedere tipologic şi al componenţei, descoperite pe teritoriul de răspîndire al culturii Gáva-Holihrady, dovedind nu numai sincronismul ci şi faptul că multe dintre ele au aparţinut purtătorilor acestei culturi deşi tipurile de obiecte care intră în componenţa lor au avut o arie de răspîndire mai largă decît regiunile locuite de triburile Gáva-Holihrady [50].

Avînd în vedere caracteristicile acestei categorii de material arheologic, ca rezultat al producţiei specializate în serie, cu o largă circulaţie în cuprinsul Europei centrale, ea nu poate fi considerată, prin caracterele ei, egală ca valoare cu acele elemente etnografice importante cum sînt ceramica lucrată în cadrul gospodăresc, aşezările cu bordeie cu instalaţii de încălzire specifice, ritul funerar, obiceiurile. Chiar şi între podoabele care intră în componenţa depozitelor, şi care reprezintă unul dintre indicii etnografici mai importanţi, nu s-a reuşit pînă acum separarea unor tipuri, specifice numai culturii Gáva-Holihrady. În cadrul depozitelor, podoabe comune dar nespecifice acestei culturi, întrucît ele au fost folosite în general în acelaşi timp şi în alte zone ale regiunii carpato-dunărene şi ale Europei centrale, sînt diferitele variante de fibule de tip „passementerie", fibule cu scut mic ornamentat, pandantive în formă de semilună cu capete deschise, brăţări cu secţiune rombică, piese de centură ornamentate [51]. Din păcate, atît complexele de locuire cît şi cele funerare sînt sărace în podoabe de bronz; de aceea este aproape imposibil să fie confirmate concluziile la care s-a ajuns pe baza conţinutului depozitelor, cu ajutorul podoabelor.

Din cele expuse rezultă că aceste complexe arheologice asemănătoare între ele ocupă un teritoriu vast şi anume: regiunile cuprinse în partea de est a bazinului carpatic şi în ţinuturile vecine acestuia spre nord-est. Unitatea lor se stabileşte nu pe temeiul unor obiecte izolate, ci în funcţie de întreg complexul arheologic, pe baza nu a unor obiective izolate, ci pe baza unei serii de complexe asemănătoare, cunoscute la un moment dat.

Este de la sine înţeles că, pe lîngă elementele de asemănare, există şi unele deosebiri, dar ele sînt de ordin secundar şi se explică fie prin apartenenţa acestor aşezări şi necropole la perioade diferite, fie prin dezvoltări locale. Astfel, substratul local, deosebit în unele ţinuturi ale teritoriului studiat şi contactele cu vecinii au imprimat un anumit aspect caracterului culturii materiale. Dar acestea nu alterează în nici un fel unitatea culturii arheologice, în sens larg.

Unitatea complexelor Gáva-Holihrady, urmărită prin elementele etnografice caracteristice, ne permite să o atribuim unor triburi înrudite, cu origine comună. Este cunoscut faptul că, într-o serie de regiuni din aria lor de răspîndire, cultura acestor triburi nu are rădăcini locale. Cu toate că problema originii comunităţii Gáva-Holihrady se află într-un stadiu incipient de studiu este evident că unele dintre culturile care au

---

[50] I. K. Svesnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 53–60, pl. 3; K. Berniakovici, SlovArch, 8, 1960, 2, p. 325; T. Kemenczei, EvkNyiregyháza, 6–7 (1963–1964), 1965, p. 19–45; idem, EvMiskolc, 6, 1966, p. 77–78; idem, EvkMiskolc, 8, 1969, p. 34–43; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 177; D. Berciu, *Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens*, Antiquitas, 4, 1966, p. 41–51, fig. 13–14.

[51] M. Rusu, *op. cit.*, p. 189; T. Kemenczei, EvkNyiregyháza, 6–7 (1963–1964), 1965, p. 42.

precedat-o nu au participat în chip nemijlocit la formarea ei. Din numărul lor face parte nu numai cultura Noua, ci şi cultura Wietenberg [52] şi, probabil, complexele de tip Suciu de Sus-Stanovo.

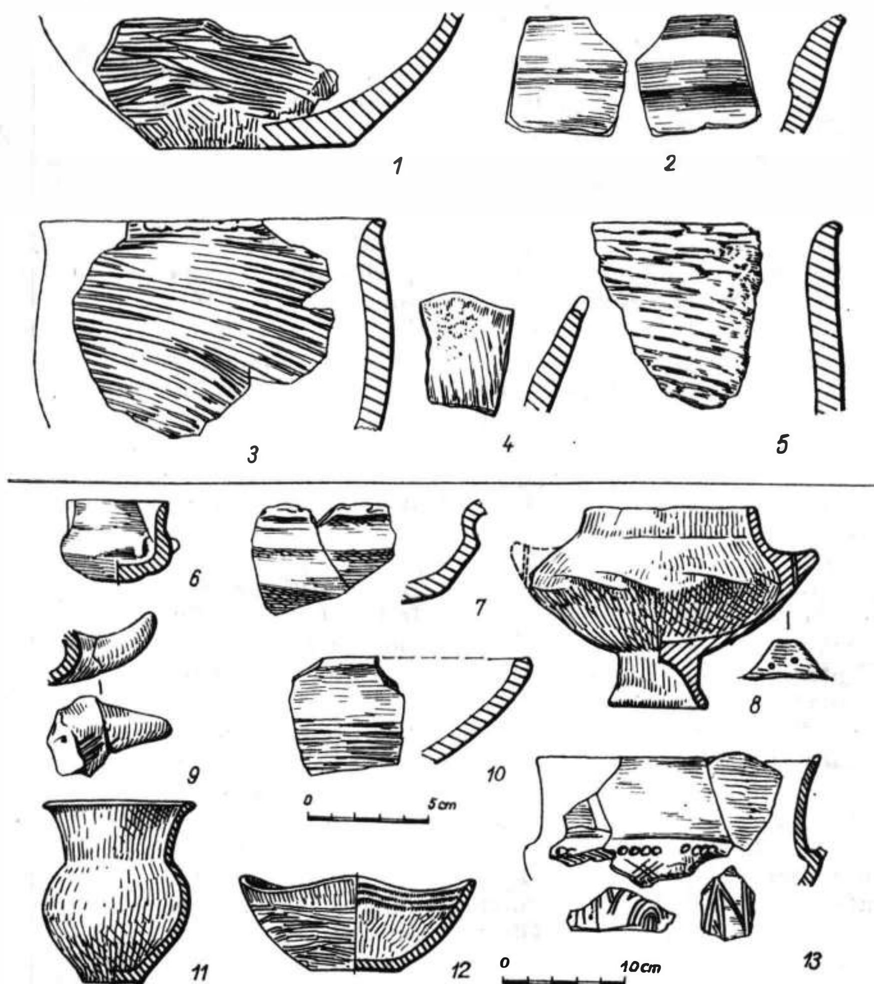

Fig. 4. Ceramică din orizontul Mahala III. 1—5 din stratul de cultură; 6—13 din groapa-cuptor nr.18.

Grupa de monumente Berkesz-Demecser din nord-estul Ungariei de asemenea nu poate fi considerată ca fiind o componentă de bază a culturii Gáva [53].

[52] I. K. Sveşnikov, în *I miedzynarodowy kongres* ..., II, p. 47, G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy* ..., p. 26—27; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 98; K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 24; idem, Germania, 45, 1967, p. 48.

[53] T. Kemenczei, ArchErt, 90, 1963, p. 188; T. Kovács, ActaAntArch, 10, 1966, p. 70—73; idem, FoliaArch, 18, 1966—1967, p. 55.

Vorbind despre neparticiparea culturilor şi grupelor menţionate la formarea culturii Gáva nu se poate, fără îndoială, contesta faptul preluării de către cultura Gáva, de la culturile locale, a unor elemente diferite, care îi dau o anumită nuanţă locală, neinfluenţînd însă aspectul general.

Fără a-şi concretiza părerile lor, specialiştii admit că cultura Gáva a moştenit unele tipuri ceramice de la grupa Berkesz-Demecser [54]. Este posibil că unele tradiţii ale culturii Noua s-au menţinut la purtătorii comunităţii culturale Gáva-Holihrady. Nu putem fi însă de acord cu presupunerea unei serii de cercetători, după care oalele de uz comun, caracteristice culturii Noua (aşa-numitele vase în formă de sac), au servit drept prototip pentru tipurile de vase corespunzătoare din cultura Gáva-Holihrady [55]. La prima vedere, tipurile de vase comparate par a fi asemănătoare după aspectul lor general, dar, în realitate, ele se deosebesc substanţial unele de altele. La ele este deosebită nu numai tehnologia (compoziţia pastei, prelucrarea suprafeţei), ci şi proporţiile şi elementele decorative (la unele, predominarea brîurilor în relief, aplicate, în asociere cu crestăturile — la altele, predominarea proeminenţelor-apucători [56]).

În căutarea unui pretendent posibil la rolul de ,,precultură'' Gáva, adesea se menţionează una dintre culturile locale ale bazinului carpatic şi anume cultura Otomani tîrzie. În această privinţă, unii consideră că diferitele sale elemente (unele tipuri de vase, metode de ornamentare, caracteristicile tehnologiei ceramice) sînt legate prin originea lor de cercul sudic al monumentelor de tip Vatina—Vîrşeţ—Cîrna [57], iar alţii le leagă de culturile locale: Egyek şi Piliny [58].

Totodată, într-o serie de lucrări româneşti, se remarcă o anumită tendinţă de a deriva monumentele din Hallstattul timpuriu al Transilvaniei din cîteva culturi locale de la sfîrşitul epocii bronzului, care s-au transformat într-o grupă independentă, sub acţiunea elementelor de origine apuseană [59].

T. Kemenczei, un bun cunoscător al problemelor originii comunităţii culturale Gáva-Holihrady, fără a nega rolul componentei autohtone, acordă o importanţă deosebită în formarea ei culturilor străine, de origine sudică, dunăreană: grupelor Pecica, Vatina tîrzie şi Dubovac [60]. Conform punctului său de vedere, cei veniţi, deplasîndu-se spre nord şi spre est dinspre partea de sud-vest a României şi din regiunile învecinate ei ale Ungariei şi Iugoslaviei, au asimilat populaţia locală, reprezentată în teritoriile ocupate de ei prin diferite monumente arheologice. Din elementele de cultură ale cuceritorilor şi învinşilor s-a format o nouă cultură, care prezintă mai multe variante. Dintre acestea fac parte grupa Gáva din partea de nord-est a Ungariei şi din regiunea transcarpatică a U.R.S.S. şi complexele de tip Lăpuş-Reci din Transilvania.

---

[54] T. Kovács, ActaAntArch, 10, 1966, p. 73.

[55] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 98; Z. Székely, în *Actes du VII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Praga, 1970, p. 736.

[56] G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy...*, p. 14, 20, 25, fig. 7, I/1, 2; II/1, compară cu fig. 7, II/2; III/1, 2.

[57] J. Paulik, *op. cit.*, p. 39; S. Morintz, în *Actes du VII Congrès...*, I, p. 730—731.

[58] K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 24—25.

[59] D. Berciu, *op. cit.*, p. 41—42; Z. Székely, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 737.

[60] T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, p. 50—55, 66—67.

Astfel, mulţi dintre cercetători, recunoscînd rolul unora sau altora dintre culturile locale, sînt de părere că la formarea culturii Gáva a participat o componentă sudică, dunăreană. În ansamblu, însă, problema elementelor care au participat la formarea acestei culturi şi a locului ei de origine necesită continuarea cercetărilor. După părerea noastră, această problemă trebuie studiată în chip complex, avînd în vedere toate elementele şi în primul rînd manifestările caracteristice timpurii ale comunităţii culturale Gáva-Holihrady, ceea ce lipseşte acelor lucrări care direct sau tangenţial se referă la tema dată. Constatînd faptul că, într-o serie de zone din aria lor de răspîndire, triburile Gáva-Holihrady sînt intruse, este important de precizat în ce etapă s-a produs deplasarea lor în diferitele zone din bazinul carpatic, ceea ce necesită diferenţierea cronologică a obiectivelor. În această direcţie au lucrat paralel specialişti din diferite ţări şi s-a ajuns deja la anumite rezultate. Drept bază pentru clasificarea monumentelor, în toate cazurile, este folosită tipologia ceramicii, ale cărei modificări se pot urmări destul de clar în timp.

Pe baza analizei tipologice a ceramicii din bordeiele şi gropile aşezării de la Somotor, I. Paulik a făcut încercarea de a împărţi în două etape materialele acestui obiectiv. Una dintre ele, cea mai timpurie, el a atribuit-o culturii Gáva, iar pe cea de-a doua, orizontului Somotor al aceleiaşi culturi, considerînd, însă, că formarea aşa-numitului tip Somotor s-a desfăşurat sub influenţa puternică a cercului cultural podolic [61].

Cercetătorii români împart Hallstattul timpuriu al Transilvaniei în următoarele trei etape: 1) Sîntana—Lăpuş—Pecica (în lucrările din ultimul timp numai Lăpuş), corespunzătoare, după părerea lor, culturii Gáva din Ungaria; 2) Reci I; 3) Mediaş I, II, III, în care, pe lîngă Mediaş, se includ monumentele: Reci II, Cernatu, Lechinţa de Mureş, Teleac-Drîmbar ş.a. [62].

Nu se constată o unitate de păreri cu privire la problema dacă aceste faze reprezintă verigi succesive ale unei singure culturi. E. Zaharia şi S. Morintz nu se încumetă, pînă acum, să afirme că aceste etape reprezintă o serie evolutivă unitară; în acelaşi timp, Z. Szekely consideră monumentele de tip Mediaş ca reprezentînd o evoluţie a grupei Reci I [63].

Obiectivele de tip Holihrady sînt de asemenea împărţite în grupe deosebite în timp. Datorită descoperirilor de la Mahala, în schema evoluţiei lor a fost definită o verigă timpurie, corespunzătoare celui de-al treilea orizont al acestei aşezări şi numită Holihrady timpuriu [64] (în text, mai

---

[61] J. Paulik, *op. cit.*, p. 21—38.

[62] M. Rusu, *op. cit.*, p. 189; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 102—103; E. Zaharia, S. Morintz, *op. cit.*, p. 451—470; Z. Székely, *Aşezări...*, p. 39—40; K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 21, nota 67.

[63] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 103; S. Morintz, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 731; Z. Székely, în *Actes du VII Congrès...*, I, p. 737.

[64] G. I. Smirnova, KSMoscova, 105, 1965, p. 109; aceeaşi, în *Drevnie fraktjcy...*, p. 19 urm.; aceeaşi, *Über die Entstehung der Denkmäler der Holihrady-Gruppe im Vorkarpatengebiet*, în *Les rapports et les communications de la délégation des archéologues de l'U.R.S.S. VIII Congrès International, Belgrade, 1971*, Moscova, 1971, p. 1—11.

departe, Mahala III)[65]. Drept criteriu principal pentru definirea acestuia au servit deosebirile evidente din domeniul ceramicii, din cadrul unor complexe închise, cum sînt bordeiele şi diferitele gropi. Datele de stratigrafie orizontală sînt confirmate de acelea ale stratigrafiei verticale, care oglindeşte clar succesiunea cronologică a orizonturilor culturale din aşezarea Mahala.

Una dintre trăsăturile specifice ceramicii stratului Mahala III o constituie apariţia pe suprafaţa exterioară a vaselor a unor fascicole de linii. Acestea sînt trase neregulat, cu un smoc de iarbă uscată sau de paie. La borcanele folosite pentru prepararea hranei, cu astfel de linii este de obicei acoperită toată suprafaţa, de la margine pînă la fund, iar pe vasele de servit mîncarea, dungile sînt făcute mai ales pe partea inferioară a vaselor (fig. 2/1—2 ; 4/1—5 ; 10 ; 12 ; 5/1, 2).

Tipul de bază al ceramicii de uz comun din stratul Mahala III îl reprezintă borcanele cu pereţii drepţi de formă alungită, la a căror parte superioară se află proeminenţe conice, mai rar proeminenţe rectangulare nu prea mari (fig. 2/1, 2 ; 4/1, 3, 5 ; 5/2). Din seria tipurilor principale de vase lustruite, de servit, (dealtfel ele nu sînt totdeauna lustruite şi nu sînt totdeauna de culoare neagră lustruită) fac parte vasele ,,piriforme'', străchinile, castroanele adînci (fig. 2/3—8 ; 4/2, 4, 7, 10—13 ; 5/1). O grupă mai mică din punct de vedere cantitativ o formează cupele cu profile diferite, fără toartă, vasele cu picior şi alte cîteva tipuri de vase a căror formă, din cauza stării fragmentare a materialului, încă nu poate fi determinată (fig. 2/7 ; 4/6, 8, 9).

Vasele ,,piriforme'' din stratul Mahala III aveau gîtul cilindric sau aproape cilindric, cu marginea răsfrîntă, cu corpul bombat, cu linie de contact foarte evidentă între gît şi corp (fig. 2/3, 4 ; 4/11).

La unele vase, corpul era în formă de cupolă, ca şi cum ar fi fost alcătuit din două părţi : cupola şi strachina cu fund mic, la locul de contact dintre ele observîndu-se un *unghi* subliniat într-o serie de cazuri prin ornamentul format din caneluri oblice reliefate (fig. 2/3 ; 4/7).

În afară de canelurile oblice, pe partea superioară a acestor vase, se realizau caneluri care, în anumite cazuri, formau şiruri orizontale, iar în altele ghirlande. Este cunoscut şi sistemul de ornamentare format din semicercuri de caneluri, mărginind proeminenţele-apucători[66].

Din cele două tipuri de străchini din complexul Mahala III, numeric, predomină străchinile adînci cu gura largă. Marginea acestor vase are patru sau cinci lobi, din care cauză are aspect ,,vălurit''. În interior, marginea este ornamentată cu şiruri paralele de caneluri orizontale (fig. 2/6, 9 ; 4/2, 4, 12 ; 5/1). Din seria celui de-al doilea tip de străchini fac parte vasele cu marginea uşor arcuită spre interior. Ele sînt ornamentate cu caneluri oblice, dispuse de-a lungul marginii (fig. 2/8 ; 4/10).

Încă o formă caracteristică a ceramicii de masă o constituie vasele adînci cu gît drept sau uşor arcuit şi cu corpul tronconic. Marginea acestor

---

[65] Noţiunile de Mahala I, II, III, IV au fost introduse în anul 1968, după noi săpături în aşezare, cînd a fost descoperit stratul culturii Komarovo. Mahala I corespunde orizontului culturii Komarovo, Mahala II culturii Noua, iar Mahala III şi IV corespund la două orizonturi succesive, Holihrady timpuriu şi dezvoltat. Cf. G. I. Smirnova, ArhSbornikErm, 14, 1972, p. 24—31.

[66] G. I. Smirnova, KSMoscova, 105, 1965, fig. 26/3.

vase este modelată în chip original, în formă de lobi (fig. 2/5 ; 4/13). Adesea, pe umerii acestor vase, sînt dispuse proeminențe mici de diferite forme. Ornamentarea lor este specifică : un decor incizat, în formă de valuri (continui sau întrerupte) sau de șiruri paralele, trase cu o ștampilă în

Fig. 5. Ceramică din orizontul Mahala III. 1 din stratul de cultură ; 2 din groapa-cuptor nr. 18.

formă de pieptene. În asociere cu un astfel de decor se întîlnește acela în chip de mici adîncituri rotunde sau ovale, formînd un șir orizontal (fig. 4/13).

În complexul ceramic al complexului Mahala IV decorul incizat este necunoscut ; de asemenea din cuprinsul lui dispar aproape cu totul de pe suprafața vaselor urmele fascicolelor de linii paralele trasate cu

măturica. În această etapă se constată continuarea tradiţiei producţiei ceramice din perioada precedentă, paralel cu îmbunătăţirea în continuare a calităţii şi a metodelor de realizare a vaselor. Creşte cantitatea ceramicii de masă cu suprafaţa lustruită, iar tipurile de vase şi, în special, variantele lor devin tot mai felurite.

Este clar că, în această vreme, apar noi tipuri de vase, ca, de exemplu, ceaşca de o formă originală, cu o toartă scundă în bandă (fig. 3/10, 11 ; 6/12).

În stratul Mahala IV continuă să existe tipurile ceramice cunoscute mai înainte. Raportul procentual dintre diferitele tipuri devine, însă, altul. Se schimbă profilarea unor forme de vase şi caracterul ornamentului canelat, foarte bogat şi variat în această vreme. Astfel, pe oalele de bucătărie avînd profilul cunoscut încă din complexul Holihrady timpuriu, proeminenţele-apucători devin mai mari şi apare ornamentul în formă de brîuri în relief, aplicate, care, însă, în continuare, nu au dobîndit o răspîndire largă (fig. 7/4, 7).

Se schimbă clar profilul gîtului vaselor mai mari ; în locul gîtului cilindric apare gîtul în formă de pîlnie (fig. 3/3, 4 ; 6/10 ; 7/8). Profilul în formă de pîlnie al gîtului, în asociere cu trecerea mult mai lină decît înainte de la gît la corp, dă acestor vase aspectul tronconic, ceea ce nu era caracteristic ceramicii din această categorie, în cursul etapei precedente. Starea fragmentară a materialului ceramic nu permite să determinăm deosebirile în privinţa compoziţiei decorului canelat. În cuprinsul lui se remarcă toate motivele cunoscute din al treilea strat : şiruri paralele de caneluri oblice, orizontale şi verticale, ghirlande vălurite şi semicercuri (fig. 6/7, 8 ; 7/8). Ca şi mai înainte, pe umerii vaselor mari se întîlnesc adesea proeminenţe-apucători. Ele sînt de forme şi dimensiuni diferite : rectangulare, conice-faţetate, ovale. Între acestea se întîlnesc rar proeminenţe nu prea mari, goale pe dinăuntru, dar, în acest strat, predomină apucătorile comune, modelate separat şi apoi fixate pe pereţii vaselor.

În complexul ceramic Mahala IV se schimbă raportul cantitativ dintre străchini. Aici predomină vasele aparţinînd celui de-al doilea tip (fig. 3/7—9 ; 6/1, 4, 6). Între ele se constată o mare diversitate a variantelor, care se deosebesc prin profilul lor, în ansamblu, şi prin forma marginii, în special, ca şi prin metodele de ornamentare. Pe lîngă canelurile prelungi, oblice, caracteristice decorului străchinilor Mahala III, au dobîndit o largă răspîndire alte metode şi motive de ornamentare. Aci sînt multe străchini, ornamentate pe margini cu caneluri scurte, de tipuri diferite, fie cu crestături mărunte, imitînd acest sistem (fig. 6/1, 6). În interiorul lor adesea se întîlneşte un ornament din linii adîncite, trasate cu capul bont al unei unelte. Linia formează un ornament în formă de ghirlande triunghiulare, sau de şiruri concentrice (fig. 6/9). Se semnalează, de asemenea, prezenţa decorului alcătuit din mici proeminenţe rotunde, amintind de niturile de pe vasele de bronz (fig. 6/1). În afară de străchinile cu fundul plat, în acest strat există şi străchini mici avînd partea inferioară sferică, cu umbo în centru (fig. 3/9).

Între diferitele vase din orizontul Mahala IV, în afară de cele cunoscute mai timpuriu, cu marginea lobată, se întîlnesc vase cu marginea dreaptă (fig. 3/5 ; 7/2). La seria tipurilor de vase caracteristice se cuvin

adăugate şi ceştile adînci, cu marginea răsfrîntă lîngă locul de fixare a torţii arcuite nu prea înalte (fig. 3/10, 11; 6/12).

Să încercăm acum să comparăm datele noastre cu acele concluzii care au fost formulate de alţi cercetători, cu privire la complexele corespunzătoare din preajma Tisei superioare şi din Transilvania. Se cuvine

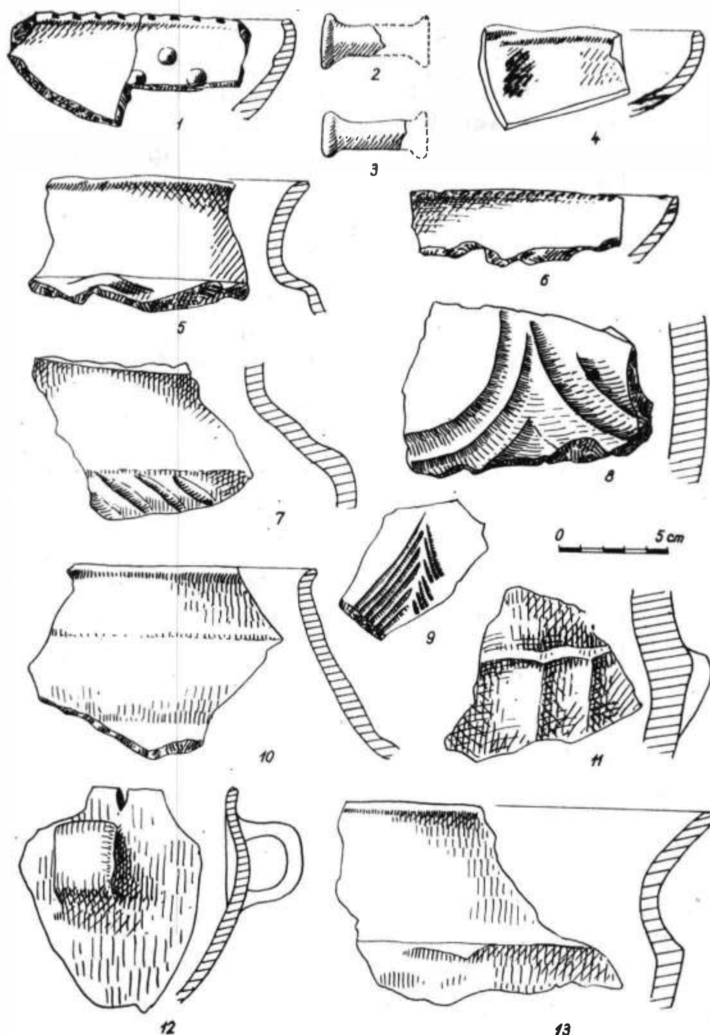

Fig. 6. Ceramică din orizontul Mahala IV. 1 din groapa nr. 19; 2, 4—13 din bordeiul nr. 1; 3 din stratul de cultură.

însă să menţionăm greutăţile care apar cu prilejul comparării observaţiilor făcute şi, în special, a acelora care se referă la etapa timpurie a complexelor de tip Gáva-Holihrady. Ele sînt cauzate de împrejurarea că, în lucrările

existente, materialul ceramic, de regulă, nu este studiat în întregime. De obicei, atenţia principală este acordată analizei tipologice a vaselor pîntecoase („amfore"), în timp ce evoluţia altor tipuri de vase nu este studiată amănunţit. Drept rezultat al unei astfel de metode selective, o serie de trăsături caracteristice pentru complexele timpurii ale culturii Gáva nu sînt amintite sau n-au fost avute în vedere.

După o serie de elemente existente, inclusiv urmele decorului făcut cu pieptenele pe suprafaţa unor vase [67], ceramica Mahala III poate fi comparată cu materialele Reci I. Una din trăsăturile importante asemănătoare o constituie existenţa la Reci I şi la Mahala III a vaselor cu gîtul cilindric şi corpul bombat; într-o serie de cazuri gîtul era separat de partea inferioară printr-o bandă în relief, alcătuită din caneluri oblice (fig. 2/17) [68]. Ca dovezi convingătoare ale apropierii obiectelor comparate avem vasele cu marginea lobată, considerate de specialişti ca reprezentînd un element arhaic al complexului ceramic Reci I [69] și ornamentarea lor cu decor vălurit (fig. 2/21) [70].

Caracteristicile amintite ale ceramicii Mahala III corespund parţial cu acelea care, după părerea lui I. Paulik, sînt specifice complexelor timpurii ale culturii Gáva. Pentru exemplificare el menţionează materialele din bordeiele 2, 6 şi 7 din așezarea de la Somotor (fig. 2/10—14) [71].

I. Paulik consideră ca elemente arhaice ale culturii Gáva unele caractere ale ceramicii, cum sînt: forma cilindrică sau uşor conică a gîtului vaselor mari, modelarea marginii vaselor cu lobi, în asociere cu decorul incizat, vălurit, compoziţia în ghirlandă a decorului canelat de pe vasele din varianta B I (după I. Paulik [72]). Este de remarcat că între acestea el nu aminteşte existenţa urmelor trase cu măturica pe suprafaţa vaselor, care, judecînd pe baza materialelor așezării de la Mahala, constituie un indiciu obligatoriu al complexelor timpurii Holihrady.

Materialelor din stratul Mahala IV le găsim analogii depline în mai multe complexe din partea de răsărit a bazinului carpatic. Ceramica Mahala IV, în ansamblul elementelor sale, este identică atît cu ceramica de la Mediaș (în principal nivelurile I şi II), de la Cernatu şi dintr-o serie de alte aşezări din Transilvania, ca şi cu olăria de la Somotor (fig. 3). Un material asemănător se găseşte în multe descoperiri din răsăritul Ungariei [73]. Tuturor acestora le este caracteristică o gamă similară de forme ceramice. Se constată varietatea tipurilor şi a variantelor lor, identitatea categoriilor ceramice, asemănarea metodelor și motivelor ornamentale

---

[67] În publicaţia lui Z. Székely această particularitate a ceramicii nu este evidenţiată. Însă chiar și la o observare parţială a complexului ceramic de la Reci noi am putut preciza o astfel de tehnică de prelucrare a suprafeţei vaselor.

[68] Z. Székely, *Aşezări...*, p. 11, pl. 2/3, 4; 3/3, 4; 4/1—3; idem, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 736; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100.

[69] Z. Székely, *Aşezări...*, p. 10—11, pl. 3/7; 5/10; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100.

[70] Z. Székely, *Aşezări...*, p. 12, pl. 5/2, 3.

[71] J. Paulik, *op. cit.*, p. 21.

[72] *Ibidem*, p. 25—30, fig. 6; 7/1—5.

[73] T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, pl. 3—13 și de asemenea materialele din necropola de la Taktabáj (Muz. Miskolc), din aşezarea de la Poroszló (săpături P. Patay în 1971, Muzeul naţional din Budapesta) şi de la Sevenyháza — Anjas (cercetări O. Trogmayer, 1970, Muz. Szeged).

în cadrul unității stilului. Astfel, analiza comparativă pe etape a ceramicii Gáva-Holihrady din complexele din Transilvania, de la Tisa Superioară și din zona carpatică, indiferent de trăsăturile specifice observate de cercetători pentru fiecare din zonele menționate, arată că pentru întreaga arie sînt comune o serie de elemente caracteristice. Aceasta dovedește existența unor căi comune de dezvoltare a culturii materiale a grupelor comparate și, în același timp, a unor ritmuri comune de dezvoltare.

Exemplele aduse în privința unității permit sincronizarea diferitelor monumente între ele.

Cu certitudine se poate afirma că Mahala IV este contemporană cu complexele de tip Mediaș I—II și Cernatu din Transilvania și, de asemenea, cu o perioadă relativ îndelungată din existența așezării de la Somotor. Dacă paralelizarea etapei Mahala IV cu faza Mediaș I—II nu poate fi pusă la îndoială, în schimb, sincronizarea complexelor din etapa anterioară trebuie considerată cu o anumită rezervă. Mahala III corespunde obiectivelor de tip Reci I și numai într-o oarecare măsură nivelului inferior al așezării de la Somotor. Deplinei sincronizări cu aceasta din urmă i se opune lipsa unui indiciu obligatoriu, și anume a dungilor trasate cu măturica, a căror existență este precizată în complexele culturii Gáva-Holihrady din nord-estul Ungariei [74], din Transilvania (Reci), din zona dimprejurul Carpaților și chiar la Somotor, dar nu în cuprinsul așezărilor, ci în morminte [75].

Încheind, se cuvine să stăruim asupra unei alte verigi din schema generală de periodizare a comunității culturale Gáva-Holihrady. Este vorba despre treapta Sîntana—Lăpuș—Pecica, care în ultimele lucrări este numită „etapa Lăpuș", excluzîndu-se celelalte două denumiri ca fiind neechivalente grupei de monumente studiate [76]. Clasificînd etapa Lăpuș drept etapă de început a Hallstattului timpuriu din Transilvania, colegii români menționează paralele între ea și „civilizația" Gáva din Ungaria. Dar trebuie să avem în vedere că această etapă a fost definită pe baza unui material limitat, de fapt pe baza a două vase. Unul dintre ele provine din necropola tumulară de la Lăpuș, celălalt similar, dar nu identic cu primul, reprezintă o descoperire izolată, de la Valea lui Mihai [77].

Vasul de la Lăpuș, atît ca aspect general, cît și sub raportul elementelor particulare, dintre care cele mai evidente sînt proeminențele goale pe dinăuntru, mărginite de caneluri, este foarte apropiat de urna de la Gáva. Aceasta din urmă, după cum se știe, stă la începutul seriei tipologice a acestei categorii de vase, care se întîlnesc în partea de răsărit a bazinului carpatic [78]. De aceea credem că sincronizarea „etapei Lăpuș",

---

[74] Este vorba de așezările de la Nagykálló (depozitul Muzeului național din Budapesta), Prügy și Köröm (Cf. T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, p. 37); Vencello, Poszob, Tiszabercel și multe alte puncte din care provin materiale păstrate în colecția Muzeului din Niyregyháza; descoperirile de la Hajduszoboszlo și Nyülas se păstrează la Muzeul din Debrecen; cf. și M. Sz. Máthé, ActaArchHung, 24, 1972, 4, p. 400, fig. 7.

[75] J. Eisner, *op. cit.*, p. 146—147, pl. 48/5, 6 (o parte a materialelor nu este publicată ci se păstrează în muzeul din Ujgorod).

[76] Cf. nota 62 și, de asemenea, S. Morintz, în *Actes du VIIe Congrès*..., p. 730.

[77] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 103; D. Berciu, *op. cit.*, pl. 14/1; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 346—348, nota 56, fig. 3/6; 4/3; K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 21.

[78] J. Paulik, *op. cit.*, p. 18, 25, fig. 4/2; K. Horedt, Germania, 45, 1967, p. 48, fig. 3.

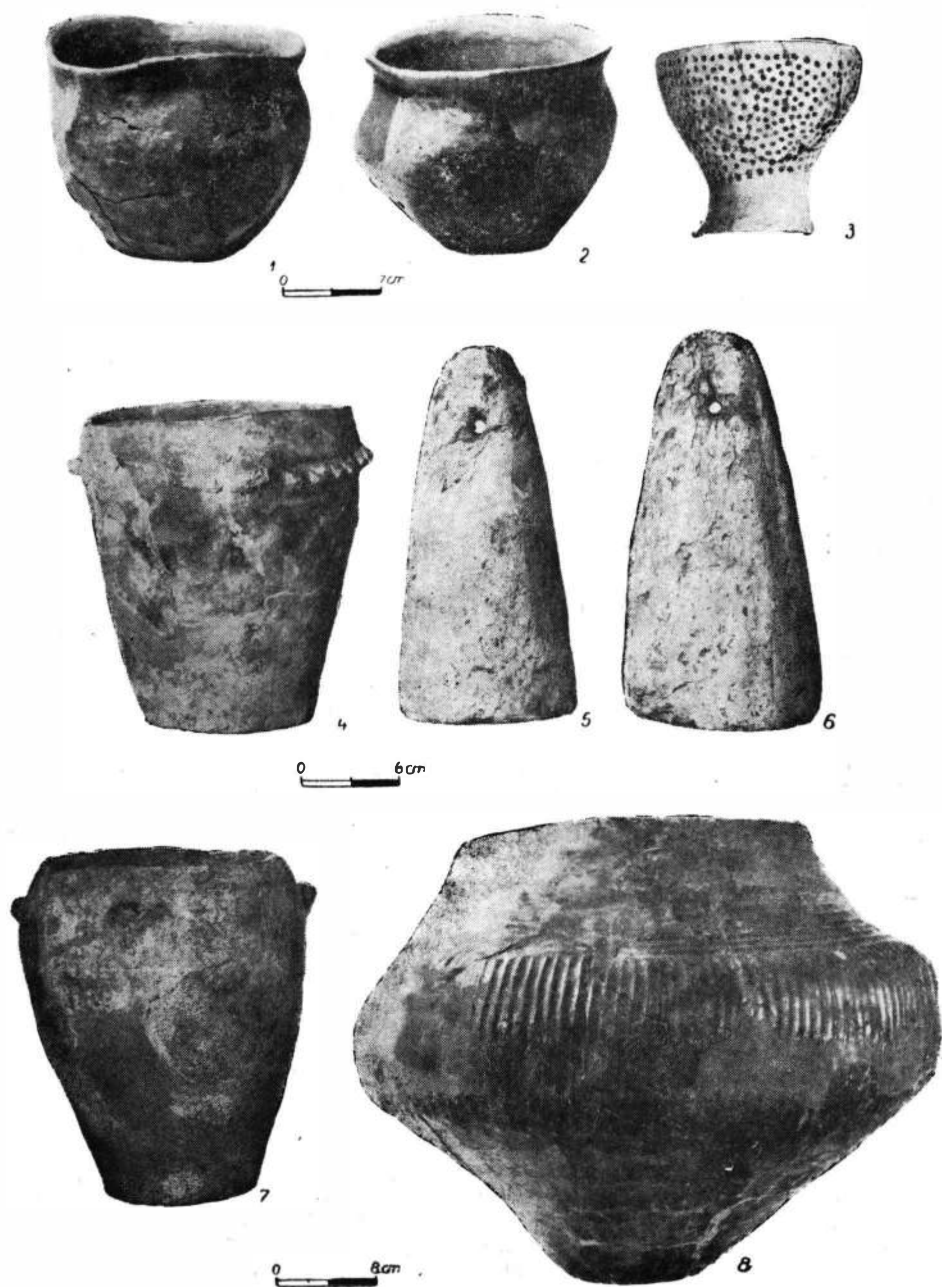

Fig. 7. Ceramică din orizontul Mahala IV. 1 din groapa nr. 16; 2 din groapa-cuptor nr. 48; 3, 8 din stratul de cultură; 4, 7 din groapa-cuptor nr. 85; 5, 6 din groapa-cuptor nr. 23.

mai bine zis a unor complexe de la Lăpuş, care au furnizat vase de tip Gáva, cu ,,civilizaţia'' Gáva este pe deplin justificată. Este adevărat că poate fi vorba de compararea cronologică a complexelor Lăpuş numai cu anumite descoperiri vechi de tip Gáva, şi nu cu întreaga cultură în ansamblu, întrucît este cu totul evident că această cultură, în Ungaria, este reprezentată prin complexe din diferite perioade [79].

Întrucît din momentul precizării ,,etapei Lăpuş'' au apărut noi date cu privire la necropola de la Lăpuş, se cuvine să facem o serie de observaţii cu privire la această problemă. Pornind de la publicarea preliminară [80] şi de la cunoaşterea directă a materialelor de la Lăpuş, care au permis precizarea problemei caracterului culturii materiale a acestui complex, a devenit evident că obiectivul Lăpuş nu poate fi atribuit culturii Gáva (pentru începuturile ei) şi că ar fi greşit să ne folosim de acest termen pentru definirea complexelor vechi de tip Gáva-Holihrady.

Astfel, pe baza datelor preliminare, complexele vechi ale culturii Gáva se localizează în zona Tisei Superioare, adică în partea de nord-est a Ungariei (regiunea Szabolcs—Szatmar, şi Hajdusag (şi, posibil, în zonele învecinate din nord-vestul Transilvaniei). Existenţa lor la est de acest teritoriu nu este încă documentată. În orice caz, în zona ucraineană a Carpaţilor nu cunoaştem analogii pentru urnele descrise mai sus, de tip Lăpuş—Gáva. De asemenea, mai sus, s-a arătat că în etapa următoare, relativ timpurie, a evoluţiei sale, corespunzătoare complexelor Reci I — Mahala III — Somotor I, complexele de tip Gáva-Holihrady au ocupat zona vestică a Carpaţilor răsăriteni, cuprinzînd Transilvania, nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei şi regiunile apusene ale Ucrainei.

Avînd în vedere că seria izvoarelor cu privire la cea mai veche etapă a comunităţii Gáva—Holihdrady este foarte limitată, iar complexele de bază, de tip vechi, bine studiate, nu sînt încă publicate, nu putem formula încă concluzii definitive despre patria veche a acestei comunităţi. Pornind de la comparaţiile menţionate mai sus ni se pare a fi mai justă părerea lui K. Horedt, după care regiunea Tisei superioare a fost zonă de formare a culturii Gáva-Holihrady [81]. În ansamblu însă, numai noi cercetări şi studierea sistematică a materialelor existente şi, în primul rînd, a celor din Ungaria, împreună cu precizarea cronologiei absolute a complexelor, vor ajuta la rezolvarea cu succes a problemei regiunii de origine a comunităţii culturale Gáva-Holihrady şi a căilor ei de formare.

ПАМЯТНИКИ ГАВА-ГОЛИГРАДЫ — ЕДИНАЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ ОБЩНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

В восточной части Карпатской котловины (Трансильвания, северо-восточная Венгрия, юго-восточная Словакия и Закарпатская область УССР) в период раннего гальштата (последние столетия II тыс. дон. э. —

[79] T. Kemenczei, EvkMiskolc, 10, 1971, p. 55—58.

[80] I. Ordentlich, C. Kacsó, Marmaţia, 1, 1969, p. 11—15; C. Kacsó, Marmaţia, 2, 1971, p. 36—48.

[81] K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 24—26; idem, Germania, 45, 1967, p. 48—50, fig. 3.

начало I тыс. до н.э.) чётко вырисовывается большой круг сходных между собой археологических памятников, родственных голиградской группе Прикарпатья (рис. 1). Ввиду существующего разнобоя в наименованиях для их обозначения предлагается общий термин — « гавско-голиградские».

Объединение всех этих памятников в один гавско-голиградский круг базируется на их сходстве по сумме основных признаков, характеризующих их как единое целое, как самостоятельную культурно-историческую общность. Сходство прослеживается по таким важным этнографическим признакам как керамика, сделанная в домашних условиях (рис. 2, 3), поселения с землянками и своеобразными отопительными сооружениями, погребальная обрядность и обычаи.

В ряде областей своего ареала гавско-голиградские племена были пришлыми. Для того, чтобы установить на каком этапе произошло их продвижение в отдельные районы восточных Карпат, необходима хронологическая дифференциация памятников, хотя бы относительная. Сопоставляя существующие ныне хронологические схемы гавско-голиградских памятников, с уверенностью можно ставить в один ряд поселения Магала IV, Медиаш I и II (по Е. Захарии и С. Моринтцу) и Сомоторская гора II (по И. Паулику; рис. 3, 6, 7). Магала III соответствует объектам типа Речь I (по З. Секеи) и только в такой-то мере ранним комплексам Сомоторской горы (рис. 2, 4, 5).

Первая, самая ранняя фаза развития культуры Гава-Голиграды (так называемая ступень Гава-Лэпуш) изучена явно недостаточно. В настоящее время можно лишь константировать, что архаические амфоры типа Лэпуш-Гава известны только в бассейне Верхнего Потиссья. Вместе с тем из предложенной выше синхронизации становится очевидным, что на следующем, сравнительно раннем этапе развития (ступень Магала III — Речь I — Сомоторская гора I) культура Гава-Голиграды охватывала обширную зону Восточно-Карпатского бассейна.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — Карта распространения основных памятников гавско-голиградской общности. 1 Голиграды; 2 Новосёлка-Костюкова; 3 Крылос; 4 Городница; 5 Залещики; 6 Магала; 7 Ужгород; 8 Шелестово; 9 Арданово; 10 Сомоторская гора; 11 Гава; 12 Тактабай; 13 Прюдь; 14 Кёрём; 15 Поросло; 16 Ныредьхаза; 17 Надькалло; 18 Хайдусобосло; 19 Валеа луи Михай; 20 Лэпуш; 21 Лекинца-де-Муреш; 22 Дрымбар-Теляк; 23 Сэрэцэл; 24 Медиаш; 25 Речь; 26 Чернату.

Рис. 2 — Керамика горизонта Магала III — Сомоторская гора I — Речь I. 1—9 Магала; 10—14 Сомоторская гора; 15—18, 21—24 Речь; 19—20 Лекинца-де-Муреш. (10 по Я. Ейснеру; 11—14 по Я. Пастору; 15—18, 21—24 по З. Секеи; 19—20 по Д. Попеску). Масштаб разный.

Рис. 3 — Керамика горизонта Магала IV — Сомоторская гора II — Медиаш. 1—11 Магала; 12—18 Сомоторская гора; 19—21, 23—29 Медиаш; 22 Дрымбар-Теляк. (12—18 по Я. Пастору; 19—21, 23—29 по Е. Захарии; 22 по И. Берчу и Ал. Попа). Масштаб разный.

Рис. 4 — Керамика горизонта Магала III. 1—5 из культурного слоя; 6—13 из печи в яме 18.

Рис. 5 — Керамика горизонта Магала III. 1 из культурного слоя; 2 из печи в яме 18.

Рис. 6 — Керамические находки горизонта Магала IV. I из ямы 19; 2, 4—13 из землянки 1; 3 из культурного слоя.

Рис. 7 — Керамические находки горизонта Магала IV. I из ямы 16; 2 из печи в яме 48; 3, 8 — из культурного слоя; 4, 7 печь в яме 85; 5, 6 из печи в яме 23.

SCRIERE CU LITERE GRECEŞTI LA OCNIŢA-VÎLCEA

DE

D. BERCIU

Într-un număr anterior al revistei de faţă [1] publicam un studiu asupra fragmentelor ceramice din epoca Latène dacică lucrate cu mîna sau cu roata, pe care se aflau scrise cu majuscule latine două antroponime — R E B şi M A R K(O) — de origine traco-dacică, care sînt de fapt cele mai vechi nume de daci scrise cu litere latine. Am adăugat cu acea ocazie încă două fragmente ceramice (ambele lucrate cu roata), pe care apărea cuvîntul BUR, pe care l-am pus în legătură cu numele tribului burilor dacici, menţionaţi de geograful Ptolemeu sub denumirea de βουριδαυήνσιοι (Buridavenses) — burii cei care îşi aveau centrul politic, militar şi economic la Buridava. Pe unul dintre cele două fragmente, cel cu profil de cană, pe care îl republicăm acum (fig. 1), la o mai atentă observare s-a

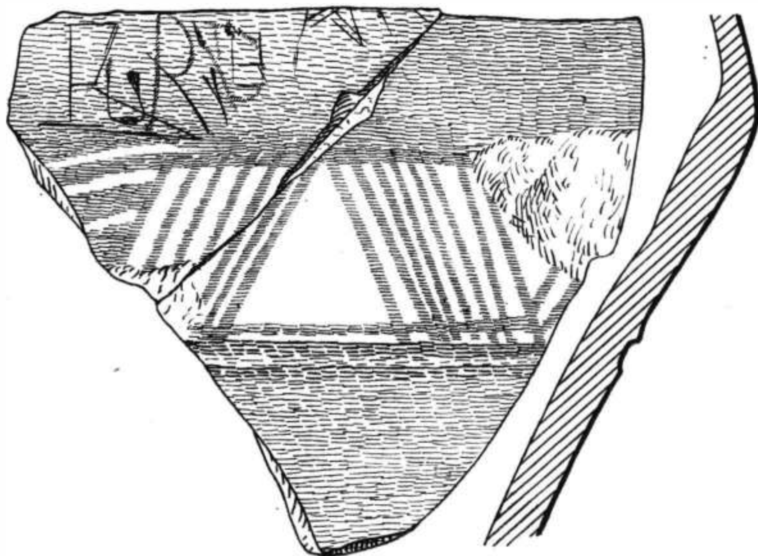

Fig. 1. Ocniţa-Ocnele Mari, jud. Vîlcea. Fragment ceramic purtînd inscripţia scrijelată *BURIDAVA* (?).

[1] D. Berciu, SCIV, 4, 24, 1973, p. 611—619. Noi rămînem la părerea că Buridava preromană reprezenta centrul uniunii tribale a burilor dacici din zona respectivă şi din Argeş, spre deosebire de R. Vulpe care contestă existenţa unui trib dac cu acest nume (StCl, 5, 1963, p. 223 şi urm.; autorul pledează numai pentru tribul germanic al burilor). Părerea adoptată acum de noi şi formulată demult ca ipoteză de Brandis şi V. Pârvan şi-a găsit deplina confirmare prin inscripţiile de pe vase publicate de noi. Denumirea de *Buridavenses* (Buridavensi) dată de Ptolemeu indică tot pe cei ce depindeau de *dava burilor* de centrul acestora,

constatat că în continuarea celor trei litere *BUR* au mai fost scrijelate altele cu intenţia poate de a reda cuvîntul Buridava. În orice caz, localizarea Buridavei în zona Ocnele Mari—Ocniţa, jud. Vîlcea, precum şi locuirea burilor în ţinuturile subcarpatice vîlcene şi ale judeţului Argeş, din vecinătatea judeţului Vîlcea, rămîne definitiv cîştigată în istoriografia românească.

Dată fiind marea importanţă economică pe care o prezenta zona salinelor amintite mai sus şi în vremea geto-dacilor, ca şi în toate epocile ulterioare, Buridava devenise poate încă din secolul al III-lea şi al II-lea î.e.n. centrul unei uniuni de triburi, care i-au dat şi denumirea. În secolul I î.e.n. exista sigur o asemenea uniune, în fruntea căreia se găsea în vremea lui Augustus un *basileus*.

În sprijinul acestei afirmaţii vine şi fragmentul ceramic dintr-un mare vas denumit în general „de provizii" (chiup), pe care a fost scris cu un ustensil avînd vîrful ascuţit βασιλε(ύς), cînd peretele vasului expus la soare şi la vînt nu se uscase definitiv. Scrierea s-a realizat deci înainte de arderea vasului (fig. 2/2). Din acelaşi vas am mai descoperit, în august 1973, încă două fragmente (fig. 2—3), unul reprezentînd partea superioară, de pe care s-a desprins îngroşarea exterioară, care înconjura gura vasului-chiup, precum şi un altul care continua pe primul, făcînd parte din umărul vasului şi avînd scrise pe el două cuvinte greceşti, cu litere majuscule. Cele două fragmente (lipite acum) poartă urme de ardere secundară, pe cînd primul nu prezintă asemenea urme.

Scrierea este în general executată cu grijă, cu singura observaţie că la literele P şi K din cuvîntul *MAPK*(OΥ) se constată o oarecare neîndemînare.

Vasul din care fac parte cele trei fragmente aci prezentate a fost lucrat cu roata ; el a fost spart în timpul incendiului edificiului cu fundaţii săpate în stîncă de pe platoul cetăţii nr. 1. Scrierea s-a făcut însă, aşa cum am mai arătat, cînd vasul era întreg, cu puţin înainte de a fi pus în cuptorul de ars oale. În spărtură, fragmentele au o culoare cenuşie-neagră, cu cîte un strat în exterior de culoare cărămizie. Vasul nostru face parte deci din grupa vaselor de „provizii", de culoare cărămizie. Grosimea peretelui este de 0,02 m. Înălţimea sa nu poate fi precizată. Partea superioară a vasului, spre gît şi buză, avea pereţi mai groşi şi buza este îngroşată în exterior cu o bandă de lut, care a şi căzut în timpul arderii secundare. Pe buză este o adîncitură albiată (a se vedea profilul, fig. 3). Profilul redă o formă cu umăr rotunjit şi corp destul de bombat, dar nu se poate spune dacă se termina într-o formă ascuţită, în felul vasului de la Grădiştea Muncelului cu scrisul celor două ştampile [2]. (Pare a fi avut mai degrabă

---

pe care romanii îl vor distruge înainte de primul război păstrîndu-i totuşi numele pentru castrul de la Buridava romană azi Stolniceni. Evident am putea presupune că *BUR* de pe cele două fragmente ceramice descoperite la Ocniţa în 1973 este un antroponim care ar putea sta la baza numirii *Buri*dava ; vezi prin comparaţie *Mark*odava şi *Petro*dava la acelaşi Ptolemeu, iar cele două antroponime traco-dace (Mark şi Petr) fiind deja documentate pe două fragmente ceramice de la Ocniţa şi pe o monedă de la Cetăţeni-Muscel. Chiar dacă o inscripţie ar putea reda numele Buridava (*fig. 1*), tot nu se poate ignora locuirea în Subcarpaţii vîlceni şi în aceia ai jud. Argeş a burilor dacici, prin *Buridavensioi* de la Ptolemeu înţelegînd tot pe aceştia !

[2] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, fig. 55/1—2.

o formă mult apropiată de vasul redat pe Columna Traiană din scena aşa-numită a „împărţirii ultimelor rezerve de apă" [3]). În orice caz, vasul de la Ocniţa nu putea fi străin nici ca formă, tehnică şi funcţiune de celelalte două vase amintite aci.

Vasul a fost cu grijă lucrat. Suprafaţa a fost netezită, deşi ea este aspră la pipăit, dar aceasta se datoreşte nisipului şi pietricelelor din pastă; sub buza vasului se afla o bandă de striuri relativ adînci făcute cu un ustensil („pieptene") cu dinţi bonţi, patru la număr (cele patru reliefuri reprezintă lutul ce s-a ridicat între dinţi). Cu acelaşi ustensil s-a realizat şi banda din striuri paralele din partea inferioară, care corespunde celei superioare şi care închide banda decorului în valuri (patru la număr şi ele). Această unitate decorativă înconjura desigur întregul vas. Scrierea s-a aplicat pe umărul vasului, sub decorul format din trei benzi. Nu putem însă preciza dacă şi scrierea noastră cu litere greceşti acoperea de jur împrejur umărul vasului. Din păcate nu putem face deocamdată nici legătura definitivă între cele trei cuvinte greceşti şi nici nu ne grăbim a formula concluzii definitive asupra semnificaţiei fiecărui cuvînt în parte sau asupra inscripţiei în totalitatea ei. Totuşi, unele presupuneri se pot face încă de acum. Astfel, indiferent dacă primul cuvînt, al cărui început îl avem sigur, nemaiexistînd nici un alt cuvînt înaintea lui, este în nominativ sau genitiv, are o semnificaţie istorică deosebită, care trebuie, cred, subliniată şi aici cu tărie mai departe.

Cele trei fragmente au fost descoperite de noi în cea mai mare încăpere subterană (nr. 2), împreună cu numeroase fragmente şi vase întregi pictate, cu ceramică locală lucrată cu mîna, cu importuri romane (oglindă de metal alb, ceramică, vase de sticlă fragmentare şi decorate cu benzi colorate, opaiţ, fibule etc.), cu arme de fier (vîrfuri de săgeată, de lance, o spadă sfărîmată, pietre de praştie etc.), mari bucăţi din pereţii construcţiei, care au fost tencuiţi cu lut şi apoi zugrăviţi, bucăţi din vatra rituală şi alte numeroase obiecte de pură factură dacică. Încăperea sau groapa amintită mai sus a fost săpată în stîncă. Din vasul cu inscripţia în limba greacă nu s-au găsit decît cele trei fragmente. Vasul însă nu a fost depus iniţial în încăperea subterană. El se afla poate într-un anumit loc al unei încăperi de la suprafaţa edificiului de lemn, care a fost distrus — cum s-a arătat — printr-un puternic incendiu, ce a mistuit totul de pe platoul cetăţii nr. 1. Urmele focului sînt vizibile şi pe stînca de sub fostul edificiu. Majoritatea vaselor au urme de ardere secundară. Chiar fragmentul cu inscripţia grecească poartă asemenea urme.

Important pentru fixarea în timp a întregului complex descoperit de noi în 1973 — în care intră şi inscripţiile cu litere latine şi greceşti — este, desigur, asocierea întregului material cu două monede de la Augustus — una de bronz şi cealaltă de argint (fig. 4). Acestea datează descoperirile noastre la sfîrşitul sec. I î.e.n. sau cel mai tîrziu în prima decadă a secolului următor. Evident, o atare situaţie are o valoare deosebită pentru stabilirea cît mai strînsă a cronologiei ceramicii dacice. Ceea ce se poate spune de data aceasta — fiindcă un studiu amănunţit voi întreprinde mai tîrziu — este că scrierea cu litere latine şi cea cu litere greceşti datează

---

[3] C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966, fig. 60.

pe la sfîrşitul secolului I î.e.n. sau în prima decadă a secolului I e.n. Desigur, unele scrieri cu alfabetul latin pot fi şi mai vechi. Fără îndoială, deşi cercetarea este încă la început, se cuvine a formula unele concluzii şi ipoteze ce rămîn a fi verificate :

1) Complexul de pe platoul cetăţii nr. 1 de la Ocniţa (foarte probabil şi terasele acesteia şi cetatea nr. 3) au fost mistuite de un puternic incendiu în vremea lui Augustus. Ne gîndim în primul rînd la expediţia lui Sextus Aelius Catus din 10—12 e.n., care a putut fi împinsă pînă la poalele Carpaţilor meridionali, ţinînd seama de politica urmată cu atîta perseverenţă de Augustus. În acea vreme constatăm simptomele trecerii de la orizontul II (respectiv nivelul II) la orizontul III din complexul respectiv.

2) În acea etapă, şi desigur mai demult, localnicii cunoşteau şi foloseau alfabetul şi limba latină şi greacă. Inscripţia în limba greacă de pe vasul-chiup de la Ocniţa este scrisă cu grijă, probabil de către un reprezentant, de data aceasta, al preoţimii sau aristocraţiei locale, care ştia limba greacă şi stăpînea tehnica scrierii greceşti. Nu poate fi vorba de un olar grec, dacă ţinem seama de interpretarea pe care o dăm inscripţiei.

3) Vasul a fost făcut în vederea unui scop, care nu poate fi în nici un caz acela al păstrării proviziilor, cum nu era nici al celui de la Grădiştea Muncelului sau al celui din scena de pe Columna Traiană amintită mai sus. Vasul nostru, ca şi celelalte două, are o funcţiune legată de cult, de religia dacilor, precum şi de acumularea de către aceeaşi persoană a puterii politice, militare, religioase şi judecătoreşti : această persoană era basileul, regişorul sau regele. Vasul de la Ocniţa cu inscripţie grecească era un vas de cult, iar clădirea în care au fost descoperite fragmentele avea un caracter complex. Numele basileului de la Buridava nu-l cunoaştem cu certitudine în prezent. Este dificil a crede că ar putea fi M a r k. Ar putea fi Dicomes sau un alt regişor din ultimii ani de domnie ai lui Augustus. În orice caz, vasul de la Ocniţa este un vas de cult.

4) Prezenţa cuvîntului unui basileu dovedeşte existenţa uniunii tribale a burilor dacici din regiunea Subcarpaţilor vîlceni şi poate din Argeş, şi aceasta la începutul erei noastre, cel mai tîrziu în ultimii ani ai lui Augustus.

5) Geto-dacii cunoşteau şi foloseau în acelaşi timp scrierea cu caractere latine şi greceşti cu mai mult decît un secol înainte de cucerirea Daciei. Avem în vedere populaţia băştinaşă din regiunile extracarpatice şi ne sprijinim aci pe descoperirea din 1973 de la Ocniţa—Vîlcea. În orice caz, scrierea cu caractere latine, probabil şi cunoaşterea limbii latine, este mai veche aici decît în ţinuturile intracarpatice.

6) Vasul — *dolium* de la Ocniţa ca şi cel de la Grădiştea Muncelului cu scriere latină au un caracter de cult, şi ele au avut aceeaşi funcţiune, ca şi cel similar ca formă din scena 102 de pe Columna Traiană [4], în care noi vedem acum o altă semnificaţie. Nu ni se mai pare verosimilă expli-

[4] *Ibidem*.

Fig. 2. Ocnița-Ocnele Mari, jud. Vîlcea. Fragmente dintr-un *dolium* purtînd inscripție în limba greacă.

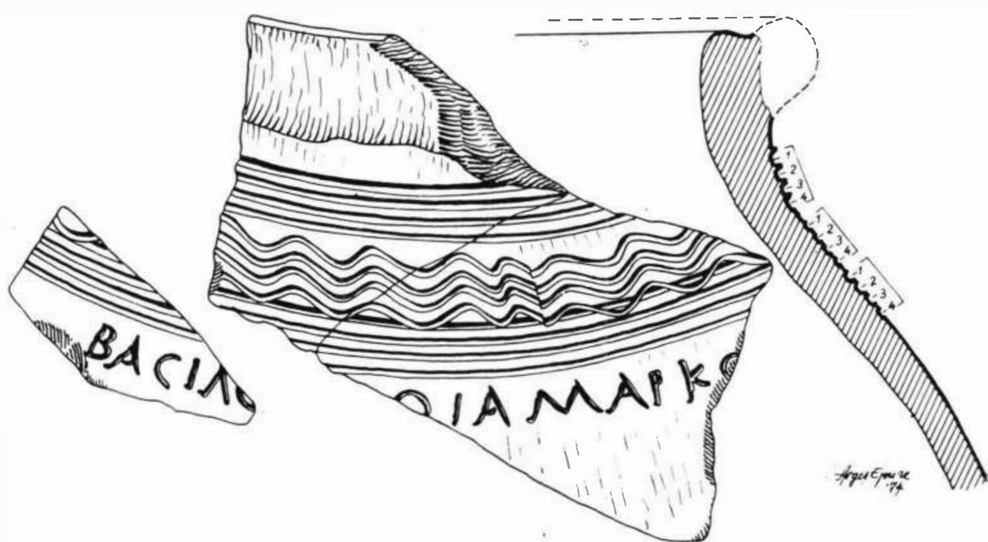

Fig. 3. Fragmente cu profilul vasului de la Ocnița.

1 2

Fig. 4. Două monede de la Augustus. 1 de bronz; 2 de argint.

1

2

Fig. 5. 1 Scena 102 (Cichorius) de pe Columna lui Traian; 2 cănița descoperită la Ocnița care este asemănătoare celei folosite de cei doi nobili daci (preoți ?).

caţia că ea ar reprezenta „împărţirea ultimelor rezerve de apă"[5] luptătorilor daci din Sarmisegetuza asediată şi pe punctul de a cădea în mîinile romanilor, şi nu mai poate fi acceptată, cum s-a şi întîmplat dealtfel, nici părerea ca această scenă ar reprezenta pe dacii care preferă moartea prin otrăvire, decît să cadă în captivitate. Scena 102 (după Cichorius) este o scenă de cult, la care participă în majoritate reprezentanţii aristocraţiei (tarabostes). Unele personagii sînt cu mîinile în atitudine de adorare a soarelui (vezi colţul din stînga al scenei; fig. 5/1). Vasul din centrul scenei redă aidoma forma vasului cu inscripţie grecească de la Ocniţa şi pe aceea a vasului de la Grădiştea Muncelului (excepţie, poate, fundul ascuţit). Un tarabost (preot, basileu?, dar şi luptător) este singurul de pe scena respectivă care poartă arma-pumnal (sica) la şoldul stîng, ţinîndu-l cu mîna şi care pare a fi persoana centrală. Pe figura personajelor scenei este întipărit acel sentiment al extazului, iar nu durerea pe care le-ar fi dat-o setea şi nici teama de otravă. În mîna dreaptă a acelui tarabost cu pumnal se vede clar forma unei căni bitronconice cu o toartă, pe care un comat, căruia i-a fost întinsă, a şi atins-o cu degetul mic de la mîna stîngă. În partea dreaptă, nobilul care atinge fruntea unui alt nobil îndurerat purta în mîna dreaptă (a se vedea urmele de pe Columnă!) aceeaşi cană, similară cu cea redată aci de noi la fig. 5/2, care a fost descoperită în asociere cu inscripţia greacă, deci cu vasul — *dolium* sacru. Dar problema aceasta, a scenei 102, va fi tratată de noi mai pe larg cu o altă ocazie. Ne-am oprit aici asupra ei din cauza formei vasului şi a înţelesului pe care încercăm să-l dăm celor două cuvinte greceşti. Chiar dacă scena ar reprezenta oameni istoviţi din lipsă de apă şi conştienţi de prăbuşirea iminentă a Sarmizegetusei, provocînd acea „invocare disperată a zeilor", cum îmi sugerează R. Vulpe, totuşi scena 102 este pentru noi o ilustrare a unui moment solemn şi sacru, a împărtăşirii cu lichidul sfînt şi credinţa în nemurire a dacilor.

7) Dacă termenul ce atestă prezenţa unui basileu la Buridava dacică rezolvă definitiv problema existenţei unei uniuni de triburi (în cazul nostru aceea a burilor), explicaţia deplină a celorlalte două cuvinte rămîne într-o oarecare măsură încă deschisă. Ion Barnea[6], propune ca la cele trei litere *OIA* să se adaoge (πρόν)*OIA*, cuvînt care înseamnă „grijă", „oblăduire" etc. şi care este cuvîntul-cheie al inscripţiei noastre. Dacă basileus este la nominativ, atunci textul se poate completa aşa: βασιλε[ύς] = Regele . . . . . (prin grija lui Marcus care este foarte probabil în genitiv, întrucît se şi vede pe fragmentul nostru o porţiune din litera *o*, după care va fi urmat υ (Μάρκου). Dacă termenul βασιλέ [ως] era în genitiv, atunci textul trebuia să fi avut înţelesul fie prin grija regelui Marcus, fie prin grija regelui (. . . . . .) faţă de Marcus". Noi încli-

---

[5] Cum a fost interpretată şi de C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu (*loc. cit.* şi p. 34); a se vedea însă şi B. Strong. *La scultura antica*, II, p. 179 („ultima distribuire de apă"); cf. D. Berciu, *Istoria veche a Republicii Populare Române*, Bucureşti, 1951, p. 202 şi nota 242: mai apropiată de interpretarea dată de noi acum scenei 102 (C. Cichorius *Die Reliefs der Trajanssäule*, vol. II şi III, Berlin, 1896, 1900) ni se pare aceea a lui V. Pârvan (*Getica*, 1926, p. 21 şi 152) care socotea scena respectivă drept „banchetul funebru de la Sarmizegetusa", ceea ce implică şi ideea unei credinţe în nemurire prin folosirea unei băuturi sacre.

[6] Mulţumim şi pe această cale colegului I. Barnea.

năm deocamdată pentru prima semnificaţie [7]. Cuvîntul grecesc [πρόν]*OIA* corespunde, după părerea noastră, ca semnificaţie, cuvîntului *per*, de pe vasul de la Grădiştea Muncelului, dar nu în sensul dat de K. Horedt, că el ar indica pe olarul Scorilo, care a făcut vasul, ci că este vorba mai degrabă de o personalitate oarecare, de pildă un mag, un preot sau marele preot chiar, care oficiază un anumit cult, pregăteşte o băutură ,,sacră'' ca cea din vasul din scena 102 de pe Columna Traiană împărţită în căniţe bitronconice de către trei aristocraţi (preoţi, probabil). În orice caz scena 102 ce se desfăşoară în jurul vasului de cult, inscripţiile în limba greacă de pe vasul de la Ocniţa şi ştampilele în limba latină şi cu litere latine de pe vasul de la Grădiştea Muncelului stau în legătură cu religia dacilor, ca şi cele trei încăperi subterane săpate în stîncă de pe platoul cetăţii nr. 1 de la Ocniţa. Acestea ne amintesc, desigur, despre spusele lui Herodot (IV, 94) privind porunca dată de Zalmoxis de a i se face o locuinţă subterană şi care avea de asemenea o locuinţă, în care primea pe bărbaţii fruntaşi şi aveau loc banchete şi iniţieri în credinţa nemuririi, pe care le împărtăşea comesenilor însuşi Zalmoxis. Săpăturile de pe platoul cetăţii nr. 1 de la Ocniţa sînt abia la început, iar materialul arheologic şi observaţiile culese direct pe teren încă nu sînt deplin interpretate sau studiate. Totuşi, în faţa unei bogăţii impresionante de material arheologic, a scrierii amintite mai înainte, a fundaţiilor săpate în stîncă şi a celor trei locuinţe subterane (în care s-au găsit suficiente obiecte de cult, precum şi idoli magici), ni se conturează, pare că din ce în ce mai clar, imaginea unui edificiu cu caracter mixt, unde latura politică se îmbina cu cea religioasă şi militară.

ÉCRITURE AUX LETTRES GRECQUES À OCNIŢA-VÎLCEA

RÉSUMÉ

Dans l'enclos souterrain du plateau de la forteresse n°. 1 de Ocniţa (v. l'étude antérieure, SCIV, 4, 24, 1973, p. 611—619), il a été recueilli au cours de l'année 1973 trois fragments céramiques d'un grand vase (*dolium*), au corps arrondi et à rebord épaissi. La forme de ce vase est similaire à celle du vase rendu sur la Colonne Trajane (scène 120, d'après Cichorius) ou à celle du vase portant l'estampille aux lettres à caractères latins et en latin : *Decebalus* ; per *Scorilo*, depuis longtemps trouvé à Sarmizegetusa.

L'un des fragments d'Ocniţa porte l'inscription BACI Λ (εύς) ; le second — un fragment d'un mot : (OIA) et ensuite MAPK(OΥ). L'auteur propose, suivant les suggestions du collègue Ion Barnea : (πρόν]OIA MAPK[ου) = par les soins de Markes (prêtre ?), et βασιλε[ύς] qui suit un nom que l'on ne connaît pas encore, ou βασιλέ[ως) [πρόν)OIA MAPK[ου] = par les soins du roi Markos ; ou βασιλέ[ως] . . . . . .

---

[7] Care este mai în spiritul general al inscripţiilor de pe vase. Cuvîntul nostru de la Ocniţa βασιλε(ύς) ca şi *Decebalus* de pe vasul de la Grădiştea Muncelului pot să nu aibă nici o legătură de construcţie a inscripţiei în întregul ei, ele fiind independente de (πρόν)OIA MAPKO(Υ), respectiv, PER SCORILO, acoperind o semnificaţie politico-militară, îmbinată cu cea religioasă.

[πρόν]ΟΙΑ ΜΑΡΚ [ου] = par les soins du roi . . . . . . envers Markus. L'auteur se prononce, pour le moment, pour la première lecture. Certes, on pourrait aussi considérer la lecture : Εὔνοια (. . .) « en don à Markus ». Si le mot βασιλέ [ως] est au génitif, alors il est possible de traduire « de par la bienveillance du roi (. . . . . .) à l'égard de Markus ».

L'importance de cette écriture en grec, découverte en 1973 à Ocniţa, présente plusieurs aspects, dont nous relevons : 1) elle apparaît en même temps que l'écriture en thraco-dace à caractères latins ; 2) la trouvaille est datée au moyen de deux monnaies d'Augustus (des dernières années de son règne) ; 3) l'inscription fait mention d'un roi (βασιλε [ύς]) (dont le nom reste encore inconnu) témoignant qu'il s'agit du roi de l'union des tribus des Bures Daces dont la présence à Ocniţa—Buridava est attestée par leur propre écriture.

La destruction des forteresses des Géto-Daces jusqu'à l'intérieur des Carpates Méridionales (Ocniţa—Buridava, Polovraci, département de Gorj, Cetăţeni—Muscel et aussi, peut-être, Pietroasele—Buzău) dénote que le territoire entre les Carpates et le Danube était entré sous le contrôle direct des Romains, donc sous l'influence croissante de ceux-ci, dès le temps d'Augustus.

L'inscription d'Ocniţa, celle de Grădiştea Muncelului (Decebalus per Scorilo), la forme de ces deux vases très semblables au vase de la scène no. 102 (Cichorius), ont donné à l'auteur l'occasion de considérer ladite scène comme une scène de culte, le vase contenant un liquide Bacré (on donne ainsi une nouvelle interprétation de la scène en question : état psychologique des personnages, le personnage qui porte le poignard (*sica*) et qui est, semble-t-il, le grand prêtre, etc.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ocniţa-Ocnele Mari, dép. de Vîlcea. Fragment céramique qui porte l'inscription, incisée *BURIDAVA* (?).

Fig. 2. Ocniţa-Ocnele Mari, dép. de Vîlcea. Deux tessons de poterie dace (*dolium*) portant une inscription en langue grecque.

Fig. 3. Les mêmes fragments du *dolium* et le profil de celui-ci.

Fig. 4. Les deux monnaies d'Augustus ; 1, en bronze ; 2, en argent.

Fig. 5. 1. Scène 102 (Cichorius) de la Colonne Trajane ; 2. le petit vase semblable au vase des deux nobles daces (prêtres ?).

ANTICHITĂȚILE NOMAZILOR TURANICI DIN MOLDOVA ÎN PRIMUL SFERT AL MILENIULUI AL II-lea

DE

VICTOR SPINEI

În primele trei secole ale mileniului al II-lea istoria politică a spațiului extracarpatic a fost dominată de migrația populațiilor nomade de neam turanic venite din stepele Eurasiei. Acute contradicții interne determinaseră un adevărat exod spre vest al acestor triburi, caracterizate printr-un mod de producție propriu [1] și un *modus vivendi* bazat în primul rînd pe păstoritul nomad și expedițiile de pradă [2]. Natura principalei îndeletniciri a acestor populații — păstoritul nomad de stepă — explică predilecția lor pentru regiunile de șes de lîngă Dunăre, legate prin Bugeac de imensele cîmpii eurasiatice.

Dintre populațiile turanice pătrunse în regiunile răsăritene ale României, cel mai important rol l-au avut pecenegii și cumanii, atît prin numărul lor considerabil, cît și prin durata mare de timp de-a lungul căreia au locuit în ținuturile amintite. În afară de aceste triburi, în spațiul carpato-dunărean au ajuns și alte grupuri tiurce, între care amintim pe uzi, chazari și berendei.

Prezența pecenegilor la Dunărea inferioară este atestată pentru prima dată în izvoarele scrise la mijlocul ultimului deceniu al secolului al IX-lea, cînd în alianță cu bulgarii îi înving pe ungurii din Atelkuzu [3]. Bulgarii s-au opus desigur o anumită perioadă de timp ca pecenegii să ia locul ungurilor, ceea ce ar fi dus doar la înlocuirea unor adversari cu alții cel puțin tot atît de periculoși [4]. Grupuri pecenege locuiau în orice caz aproape de gurile Dunării, de vreme ce, așa cum reiese dintr-un pasaj din *Miracula S. Georgii*, ei au participat, de partea bulgarilor, la o luptă cu bizantinii, identificată cu aceea de la Aheloi din anul 917 [5]. Unii istorici consideră însă că cea mai veche incursiune a pecenegilor la sudul Dunării este cea din 934, întreprinsă, așa cum ne informează Al Mas'udi, împreună cu maghiarii și alte două populații neidentificate [6].

[1] M. Constantinescu, Probleme economice, 25, 1972, 11, p. 28 și urm. Cf. și I. Banu, Revista de filozofie, 13, 1966, 2, p. 213 și urm.

[2] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 29 și urm.

[3] Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. I. Bekker, Bonn, 1840, p. 172—173. Cf. și G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.—XI. Jahrhunderten*, Pécs, 1921, p. 122—123; V. N. Zlatarski, *Istorija na balgarskata država prez srednite vekove*, I, 2, Sofia, 1927, p. 312—313.

[4] P. Diaconu, Studii, 18, 1965, 5, p. 1119; idem, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 13.

[5] I. Božilov, Études balkaniques, 1971, 3, p. 172—173.

[6] J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 60 și urm.; C. A. Macartney, *The Attack on „Valandar"*, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, 7, 1929/1930, 1—2, p. 159—170; P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 17—19.

SCIVA, tomul 25, nr. 3, București, 1974, p. 389—415

La mijlocul secolului al X-lea, Constantin Porphyrogenetul fixa limitele vestice ale regiunilor locuite de pecenegi pînă în dreptul Dristrei [7], cuprinzînd şi ţinuturile de la Βροῦτος şi Σέρετος [8], adică de la Prut şi Siret. Această informaţie, precum şi aceea că „provincia" lor Hopón s-ar afla la numai o jumătate de zi de mers de Bulgaria [9], arată că unele triburi pecenege pătrunseseră în anumite regiuni ale Moldovei. Ştirile bizantine despre înaintarea pecenegilor în spaţiul carpato-dunărean sînt confirmate şi de izvoarele maghiare. În vremea lui Zulta (Zoltan), fiul lui Arpad, grupuri de pecenegi au trecut în Ungaria şi i-au oferit serviciile [10]. La mijlocul secolului al X-lea, la începutul domniei lui Taksony, un alt grup peceneg, condus de Thonuzoba, a fost aşezat pe Tisa pentru paza frontierelor estice ale Ungariei [11].

Judecînd după amploarea invaziilor pecenege în Imperiul bizantin din al doilea sfert al secolului al XI-lea [12] este de presupus că în cîmpiile nord-dunărene se concentraseră un număr considerabil de pecenegi, fiind împinşi dinspre est de alte populaţii nomade. În anul 1048 Constantin al IX-lea Monomahul permite unor triburi pecenege să se aşeze în imperiu [13], ceea ce a dus la împuţinarea substanţială a efectivelor lor din stînga Dunării.

Pentru o scurtă perioadă rolul politic principal la Dunărea de Jos a fost preluat de uzi, trib tiurc înrudit cu pecenegii şi cumanii. Uzii au ajuns pe teritoriul Moldovei după expediţia încununată de succes organizată împotriva lor de cnezii Iziaslav, Sviatoslav şi Vsevolod în anul 1060 [14], fiind presaţi şi de triburile cumane, care încă din 1055 atinseseră graniţele Rusiei [15]. Şederea uzilor la nordul Dunării a fost de foarte scurtă durată, căci în anul 1064 (1065 după alţi autori) au trecut în masă în Imperiul bizantin [16]. După înfrîngerea catastrofală pe care au suferit-o şi seceraţi de boli epidemice, o parte din ei s-au întors la nordul marelui fluviu, aşezîndu-se mai ales în regatul ungar [17]. Stabilirea unor grupuri de uzi şi în sudul Moldovei este ipotetică, întrucît toponimele şi hidronimele amintind de numele lor [18] au putut fi aduse mai tîrziu de populaţia venită de pe versanţii apuseni ai Carpaţilor.

O prezenţă îndelungată în teritoriile sud şi est-carpatice, depăşind un secol şi jumătate, au avut cumanii. Ei s-au aşezat în spaţiul nord-pontic,

---

[7] Constantinus Porphyrogenitus, p. 177.

[8] *Ibidem*, p. 171.

[9] *Ibidem*, p. 166.

[10] Anonymi Bele Regis Notaris *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 1), Bucureşti, 1934, p. 69 şi 123.

[11] A. Nagy, Az Egri Múzeum Évkönyve, 7, 1969 (1970), p. 131.

[12] P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 39—49.

[13] G. Finley, *A History of Greece*, II, Oxford, 1877, p. 436—439; V. G. Vaslievski, *Vizantija i pečenegi* (*1048—1094*), în *Trudy*, I, Sanktpeterburg, 1908, p. 9 şi urm.

[14] *Povest' vremennych let*, I, ed. D. S. Lihacev (red. V. P. Adrianova-Perett), Moscova—Leningrad, 1950, p. 109.

[15] *Ibidem*.

[16] V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 26 şi urm.; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 133—135.

[17] Géza Kuun, *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum*, Budapesta, 1880, p. LXXXIII; D. A. Rasovski, Seminarium Kondakovianum, 6, 1933, p. 8 şi urm.

[18] I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor*, Blaj 1931, p. 4; C. Necşulescu, RIR, 9, 1939, p. 204.

înlăturînd pe uzi, pe la mijlocul secolului al XI-lea. În anul 1061 se înregistrează primul lor atac împotriva cnezatelor rusești [19]. Pe teritoriul Moldovei cumanii ajung desigur cu puțin timp înainte de a întreprinde expediția de pradă din Ungaria, condusă de Osul, fixată de izvoarele medievale maghiare în anul 1071 [20], dar care, potrivit opiniei unor istorici moderni, ar fi avut loc în 1068 [21]. La acea dată primele grupuri de cumani se și stabiliseră probabil în Bugeac și sudul Moldovei, de vreme ce, în anul 1078, inițiază o primă invazie în Imperiul bizantin [22], unde vor reveni și în timpul războaielor bizantino-pecenege, avînd un rol decisiv în lupta de la Lebunion [23]. După expediția din 1114 [24], cumanii nu mai invadează Peninsula Balcanică timp de aproape patru decenii, intimidați desigur de politica fermă a Comnenilor la granița de nord a imperiului și nevoiți să facă față unor acțiuni de amploare inițiate împotriva lor de cnezii ruși [25]. Se pare că nici forțele cumanilor de la nord de Dunăre nu erau atunci prea numeroase. În Cîmpia Dunării mai continuau să trăiască un număr considerabil de pecenegi, după cum dovedește și puternicul lor atac în Balcani din 1121—1122 [26]. Începînd de la mijlocul secolului al XII-lea considerăm că se poate vorbi de întărirea grupului cuman de la Dunărea de jos. În vremea lui Manuel I Comnenul sînt reluate expedițiile lor în imperiu [27]. Odată cu căderea graniței bizantine de la Dunăre, prin crearea celui de-al doilea țarat româno-bulgar, se deschide cîmp liber pentru acțiunile cumane la sudul Dunării, unde sprijină pe Asănești împotriva bizantinilor și a cruciaților franci [28].

Regatul ungar are și el de înfruntat atacurile prădalnice ale acestor nomazi. Pentru a pune capăt invaziilor cumane în Transilvania, Andrei al II-lea cheamă pe cavalerii teutoni în Țara Bîrsei, în anul 1211. Se obțin unele succese în încercările de creștinare și sedentarizare a cumanilor, culminînd cu înființarea, între noiembrie 1227 și ianuarie 1228, a Episcopiei cumanilor [29], situată probabil în zona subcarpatică, la curbura Carpa-

[19] *Povest' vremennych let*, I, p. 109; *Pribavlenie k Ipatievskoj letopis'*, în *Polnoe sobranie russkich letopisej*, 2, Sanktpeterburg, 1843, p. 269.

[20] *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 11), București, 1937, p. 55—57 și 175—177. Cf. și I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891, p. 35 și urm.

[21] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, I, 1971, p. 84.

[22] Michaelis Attaleiatae *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1853, p. 301.

[23] Anna Comnena, *Alexias*, în *Patrologia Graeca*, CXXXI, ed. J.-P. Migne, Paris, 1864, VIII, col. 617—618 și 621—622.

[24] *Ibidem*, XIV, col. 1103—1104.

[25] D. Rasovski, Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum), 11, 1940, p. 106 și urm.; V. V. Alin, Voprosy istorii, 1969, 1, p. 141 și urm.

[26] Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. Aug. Meineke, Bonn, 1836, I, 3, p. 7—8; Nicetas Choniates, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1835, p. 19—23.

[27] F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180)*, Paris, 1912, p. 323—326, 413 și urm.; I. Ferenț, *op. cit.*, p. 41 și urm.

[28] Nicetas Choniates, p. 485 și urm.; G. de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinopole avec la continuation de Henri de Valenciennes*, ed. N. de Wailly, ed. a III-a, Paris, 1882, *passim*.

[29] R. Rosetti, ARMSI, seria II, 27, 1904—1905, p. 272—281; R. Cândea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*, Leipzig, 1916, p. 5—9; L. Makkai, *A. Milkói (Kún) püspökség és népei*, Debrecen, 1936, *passim*; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 39 și urm.

ţilor, în sud-vestul Moldovei şi nord-estul Munteniei. În urma înfrîngerii zdrobitoare suferite din partea mongolilor, în anul 1238, o mare masă de cumani şi-a căutat refugiul spre vest. O parte din ei au trecut în dreapta Dunării, o alta, condusă de Kuthen (Kotian), fiind primită de Bela al IV-lea în Ungaria [30]. Numărul cumanilor rămaşi în Moldova şi Muntenia se pare că a fost cu totul neînsemnat. Denumirea de *Cumania* [31] sau *Cumania Neagră* [32], aplicată acestor regiuni în izvoare diplomatice şi în cronici din secolele XIII--XV, este anacronică, nimic nemaidovedind că se referă la o situaţie istorico-geografică actuală atunci.

Împreună cu pecenegii, uzii şi cumanii au fost antrenate spre vest şi alte populaţii tiurce mai puţin numeroase şi puternice.

Se pare că unele grupuri de chazari, după distrugerea statului lor de către Sviatoslav în anul 965, au întovărăşit pe pecenegi în migraţia lor spre regiunile dunărene. Acest lucru ne este sugerat printre altele de o informaţie dintr-o cronică maghiară, potrivit căreia un conducător pecenег de la sud de Dunăre, aflat în conflict cu ungurii în anul 1074, purta numele Kazar [33]. Izvoarele literare menţionează pe chazari în mai multe rînduri la nordul Caucazului şi a Mării Negre, chiar după înfrîngerea zdrobitoare suferită de ei din partea ruşilor [34]. În anul 1106 îi întîlnim pe chazari luptînd alături de oastea cneazului Sviatopolk împotriva cumanilor care invadaseră Wolhynia [35]. La sfîrşitul secolului al IX-lea, cabarii, trib desprins din uniunea chazarilor, însoţiseră pe unguri în Pannonia [36]. Pe teritoriul României chazarii au lăsat cîteva urme în toponimie [37].

Studiul toponimiei şi onomasticii medievale din Moldova şi Transilvania arată că în spaţiul carpato-dunărean au pătruns şi grupuri de berendei [38]. În mai multe documente moldoveneşti din secolul al XV-lea apare antroponimul *Berendei* [39]. Chiar dacă admitem că acest antroponim ca şi toponimele amintind de numele berendeilor din spaţiul est-carpatic au fost preluate de la localităţi şi de la locuitori din Transilvania [40], este evident că, pentru a ajunge acolo, ei au trebuit să treacă şi prin Moldova.

---

[30] Rogerii *Carmen miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 5), Bucureşti, 1935, p. 22—23 şi 61. Cf. şi P. Golubovski, *Pečenegi, torki i polovcy do našestvija tatar*, Kiev, 1884, p. 249—250.

[31] *DIR, veacul XI, XII şi XIII, C, Trans.*, *I* (*1075—1250*), Bucureşti, 1951, *passim*.

[32] Simonis de Kéza *De originibus et gestis Hungarorum*, ed. J. Podhradczky, Buda, 1833, p. 18; *Chronicon Pictum Vindobonense*, p. 7 şi 120; *Chronicon Hungarorum Posoniense*, Buda, 1852, p. 7; Joannis de Thwrócz, *Chronicon Hungarorum*, in *Scriptores Rerum Hungarorum*, I, ed. J. G. Schwandtner, Viena, 1766, p. 70.

[33] *Chronicon Pictum Vindobonense*, p. 58 şi 178.

[34] *Povest' vremennych let*, I, p. 60, 99, 135 şi 186; M. Dunlop, *The History of the Jewish Chazars*, New York, 1967, p. 250 şi urm.

[35] *Povest' vremennych let*, I, p. 186.

[36] Constantinus Porphyrogenitus, p. 171—172.

[37] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 534; S. Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 315.

[38] L. Rásonyi, Seminarium Kondakovianum, 6, 1933, p. 219 şi urm.; D. A. Rasovski, Seminarium Kondakovianum, 6, 1933, p. 33—42; G. Lükő, *Havaselve és Moldva népei a X—XII. században*, Ethnographia Népélet, 46, 1935, 1—4, p. 93; N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 200.

[39] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931, p. 413, 416, 421, 479 etc.; *Ibidem*, II, Iaşi, 1932, p. 486—487, 704 etc.; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise* (*Documente slavo-române*), I, 1, Iaşi, 1906, p. 10.

[40] C. Racoviţă, Geopolitica şi geoistoria, 2, 1942, 1, p. 71.

Se presupune că berendeii au făcut parte din uniunea de triburi a cumanilor, dar ulterior au fost nevoiți să intre în uniunea uzilor, cu care au pătruns în stepele nord-pontice [41]. În anul 1097, cronicile rusești menționează pentru prima oară prezența berendeilor la granițele Rusiei alături de pecenegi și uzi [42]. Odată cu invazia cumanilor, o mare parte din nomazii din stepele nord-pontice intră sub protecția principilor ruși, așezîndu-se îndeosebi în cnezatele Halici, Kiev și Rostov-Suzdal [43]. În a doua jumătate a secolului al XII-lea se pare că berendeii deveniseră cel mai important trib dintre acești nomazi, judecînd după faptul că letopisețele îi menționează de mai multe ori decît pe alte triburi tiurce [44]. În privința momentului migrației berendeilor spre regiunile carpato-dunărene izvoarele narative nu ne oferă nici o informație. Nu este exclus ca ei să fi venit, ca și în sudul Rusiei, însoțind pe uzi, dar mai probabilă ni se pare ipoteza pătrunderii lor individuale sau în tovărășia cumanilor în secolul al XII-lea.

Contactele populației românești cu triburile nomade tiurce, cu toate deosebirile tranșante de viață economică și de organizare social-politică existente între ele, s-au manifestat pe planuri diverse. Studiul onomasticii lasă să se întrevadă o simbioză și o fuziune lentă a unor grupuri de turanici în masa românească băștinașă, integrarea cumanilor creștinați în clasa dominantă contribuind la consolidarea formațiunilor politice locale, îndeosebi în Muntenia [45]. Pe baza studierii hidronimelor tiurce din Asia Centrală și Siberia Occidentală s-a ajuns la concluzia că sufixul *-ui* și *-lui* ar avea semnificația de *rîu* și *vale*. Pornindu-se de la această observație cursurile de apă avînd terminația menționată au fost considerate de origine pecenego-cumană [46]. Astfel de hidronime se întîlnesc și în jumătatea sudică a Moldovei: Bahlui, Călmățui, Covurlui, Suhului, Turlui, Vaslui etc. [47]. Tot pe seama triburilor turanice a fost pus numele Bîrladului și Tecuciului [48]. Mai multe localități, ca și onomastica, amintesc de numele acestor populații [49]. De la neamurile tiurce au fost preluate în limba română și unele cuvinte de uz comun: beci, dușman, olat, toi [50], bărăgan, curgan [51], cioban, odaie [52] etc.

[41] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 165.

[42] D. A. Rasovski, Seminarium Kondakovianum, 6, 1933, p. 11.

[43] *Ibidem*, p. 11–12.

[44] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 228.

[45] N. Iorga, ARMSI, Seria III, 8, 1927–28, p. 97–103; L. Rásonyi, Archivum Europae Centro-Orientalis, 1, 1935, 1–4, p. 221 și urm.; C. Cihodaru, SCȘIași, 14, 1963, 2, p. 243–244; Șt. Ștefănescu, RRH, 9, 1970, 1, p. 10.

[46] G. Weigand, XXVI.–XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig, 1921, p. 96 și urm.

[47] G. Weigand, *op. cit.*, p. 97–98; idem, Balkan-Archiv, 4, 1928, p. 173–174; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 360 și urm.; T. Hotnog, *Cîteva nume topice românești de origine cumană* (extras din Anuarul liceului național, Iași, 1932–1933), p. 3–10; N. Drăganu, *Românii...*, p. 532–533.

[48] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 364 și urm.; A. V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, I, Chișinău, 1937, p. 85.

[49] B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, București, 1898, p. LXXVI; I. Gherghel, Tinerimea română, N.S., 3, 1899, p. 390; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 314–315.

[50] L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, I, București, 1900, p. XV–XIX; I. Iordan, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958, p. 22–23.

[51] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, București, 1937, p. 32.

[52] C. C. Giurescu, Studii și cercetări lingvistice, 12, 1961, 2, p. 205 și urm.; H. H. Stahl și I. Donat, Revista de etnografie și folclor, 11, 1966, 1, p. 9–11.

Informaţiile izvoarelor istorice referitoare la triburile nomade turanice sînt în general destul de sărace şi puţin precise, ceea ce limitează posibilitatea de a avea o imagine amplă, detaliată, asupra evoluţiei lor, ca şi asupra relaţiilor stabilite cu populaţiile cu care au venit în contact. Cercetările arheologice au căutat să suplinească în anumite privinţe carenţele datelor istorice, aducînd un volum de informaţii de mare interes.

Studierea culturii materiale şi a stadiului social-economic atins de populaţiile nomade turanice la începutul mileniului al II-lea, pe baza materialelor arheologice, întîmpină însă mari dificultăţi. Antichităţile nomazilor tîrzii din Europa răsăriteană şi centrală aflate la dispoziţia specialiştilor provin aproape în totalitate din complexe funerare. Triburile tiurce de stepă locuiau potrivit mărturiilor contemporane în corturi, colibe sau căruţe, natura principalei lor ocupaţii — păstoritul — impunîndu-le o deplasare continuă în căutarea locurilor de păşunat, ceea ce explică lipsa aşezărilor stabile, locuite un timp mai îndelungat. Încadrarea cronologică precisă a mormintelor turanicilor este foarte dificilă întrucît particularităţile ritului lor funerar au rămas neschimbate secole în şir, iar obiectele depuse ca inventar au avut în mare parte o durată de folosire îndelungată. La fel de dificilă este atribuirea lor etnică, datorită împrejurării că, în decursul migraţiei, populaţii tiurce diferite se aliau între ele, grupurile mai puţin puternice fiind obligate să intre în uniunile de triburi mari. Mormintele din aceeaşi necropolă se diferenţiază astfel între ele atît în ceea ce priveşte compoziţia socială a înhumaţilor şi ritul funerar, cît şi din punct de vedere cronologic şi etnic.

Mormintele nomazilor tiurci din primul sfert al mileniului al II-lea cunoscute în regiunile răsăritene ale României sînt deocamdată puţin numeroase. Cele mai multe dintre ele nu provin din săpături ştiinţifice şi au fost publicate în mod necorespunzător sau au rămas inedite.

Prezentarea acestor descoperiri ni se pare utilă, chiar dacă deocamdată pentru unele din ele nu avem siguranţa încadrării cronologice şi atribuirii etnice exacte, în speranţa că prin intensificarea cercetărilor acest lucru va deveni posibil în viitor. Considerăm că se pot atribui populaţiilor tiurce de stepă din secolele XI—XIII mormintele de la Bereşti, Bîrlad-Parc, Bîrlad-Moara lui Chicoş, Holboca, Moscu, Pogoneşti, Probota, Todireni şi Umbrăreşti (fig. 1).

Bereşti (jud. Galaţi). Dintr-un mormînt descoperit întîmplător în anul 1960, pe valea pîrîului Meria, la punctul Chirvase, asupra căruia nu deţinem informaţii despre ritul funerar, provine un pandantiv foliform de bronz, cu extremitatea inferioară bifurcată, terminată cu o coadă de peşte (fig. 2/3), precum şi o piesă fragmentară din metal alb, servind probabil ca accesoriu vestimentar, cu interiorul chenarului ornamentat cu motivul florii de crin [53] (fig. 2/4).

În anul 1954, între pîraiele Meria şi Bîzanul, la circa 2 km ENE de Bereşti, fusese descoperit un mormînt de înhumaţie, cu scheletul întins, aflat în mantaua unei movile mici. Din inventarul său făcea parte un vas

[53] Informaţia o datorăm lui D. Gh. Teodor. Cf. şi V. Spinei, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 277—292.

din metal, care s-a distrus[54]. Presupunem că cele două morminte au aparținut aceluiași complex funerar.

Bîrlad (jud. Vaslui). Într-o movilă, aflată aproximativ la 3 km vest de parcul central al orașului, s-a descoperit, în anul 1960, cu prilejul unor săpături întîmplătoare, un mormînt din inventarul căruia au fost recupe-

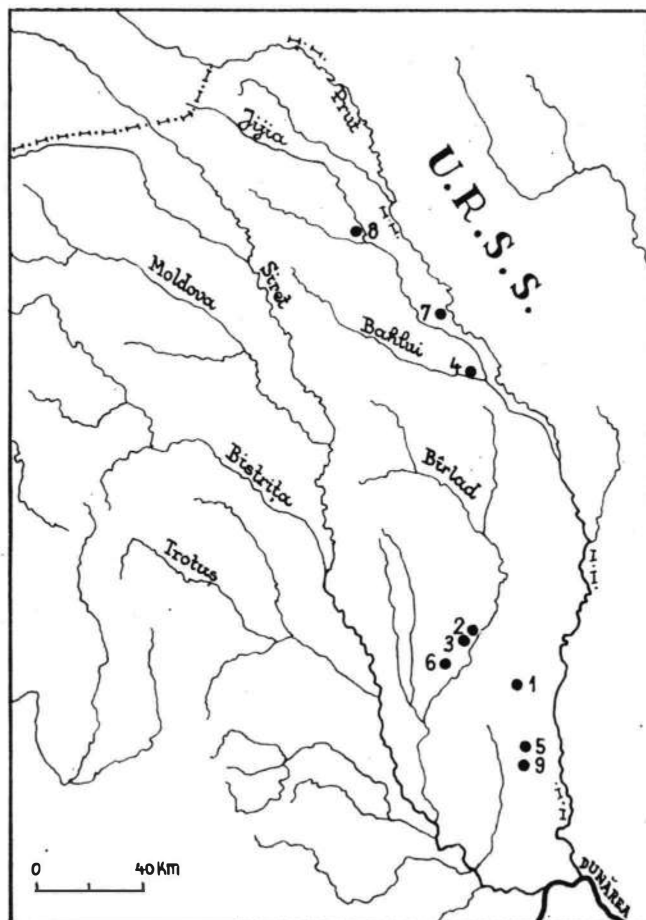

Fig. 1. Harta descoperirilor de morminte ale nomazilor turanici din Moldova din secolele XI–XIII. 1 Berești; 2 Bîrlad-Parc; 3 Bîrlad-Moara lui Chicoș; 4 Holboca; 5 Moscu; 6 Pogonești; 7 Probota; 8 Todireni; 9 Umbrărești.

rate cinci pandantive-clopoței piriforme din bronz, prevăzute deasupra cu o urechiușă pentru prindere și cu tăietură cruciformă în partea inferioară, decorate cu incizii paralele (fig. 3), precum și doi cercei simpli, obținuți dintr-o sîrmă subțire din metal alb. Scheletul a fost depus pe o împletitură vegetală[55].

---

[54] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la pa[illegible] pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

[55] Informație primită de la V. Palade, directorul Muzeului de istorie din Bîrlad. Trei [illegible]n pandantivele-clopoței au fost deja publicate. Cf. V. Palade, Școala bîrlădeană, 1969, p. 79, fig. 4/2.

Bîrlad. În partea de sud-vest a orașului, în spatele Morii lui Chicoș, în timpul efectuării unor lucrări cu caracter obștesc din anul 1969, s-a distrus un mormînt din care proveneau și resturi dintr-un schelet de cal. Din inventarul său s-au păstrat numai două verigi de buclă din argint,

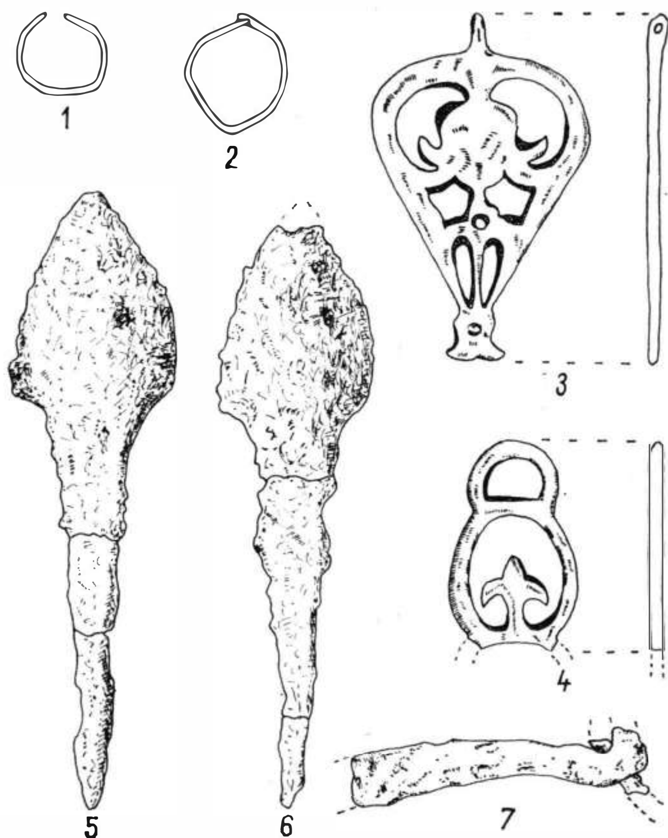

Fig. 2. Obiecte din inventarul funerar al mormintelor: 1—2, 5—6 Probota; 3—4 Berești; 7 Bîrlad-Moara lui Chicoș.

cu secțiunea romboidală, cu capetele neunite, și un fragment dintr-o zăbală de fier, de tipul fără curbură, lucrată dintr-o singură vergea, cu inele mobile la capete[56] (fig. 2/7).

Holboca (jud. Iași). În mantaua unei movile ridicată într-o perioadă anterioară s-au cercetat, cu prilejul săpăturilor întreprinse în anul 1951, două morminte (M.19 și M.26), cu scheletele orientate E—V, întinse pe

[56] Informație V. Palade, căruia îi mulțumim și pe această cale. Mormîntul de pe Moara lui Chicoș se află la circa 7 km de celălalt mormînt de lîngă Bîrlad, din apropiere de parc, aparținînd evident unui alt complex funerar.

spate şi brațele de-a lungul corpului. Mormîntul 19 era lipsit de inventar. În schimb, mormîntul 26 conținea patru săgeți romboidale de fier (fig. 4/9—11), plăselele de os de la un arc (fig. 4/4—7), un jungher cu lama de

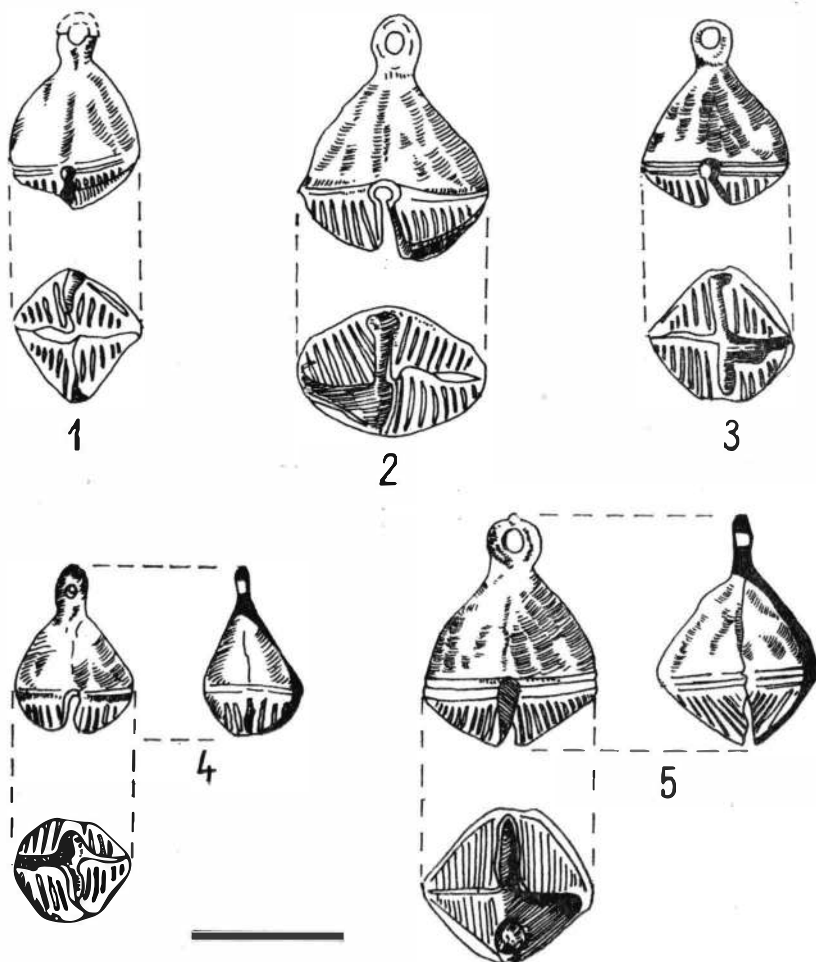

Fig. 3. Bîrlad-Parc. Pandantive-clopoței de bronz descoperiți în mormînt.

fier şi plăselele de os decorate cu cercuri incizate, o placă dreptunghiulară cu acelaşi ornament (fig. 4/3) şi un cercel din fire torsionate din metal alb[57] (fig. 4/8).

Moscu (Tîrgu Bujor, jud. Galați). Pe Dealul lui Fulger s-a descoperit întîmplător, în anul 1938, un mormînt de călăreț, îngropat alături de calul său. Inventarul funerar se compunea dintr-un coif, o zăbală, un fragment de zale, un vîrf de sabie de circa 0,20 m şi o bară rotunjită de bronz, cu lungimea de circa 0,50 m. Dintre aceste piese au fost recuperate numai

[57] I. Nestor şi colab., SCIV, 3, 1952, p. 96 şi 108.

coiful şi zăbala, restul pierzîndu-se. Coiful era din fier, fiind placat la exterior cu o foiţă de argint aurit. Avea formă sferoconică şi se compunea din trei părţi nituite între ele, cu mai multe faţete. În creştet avea prins

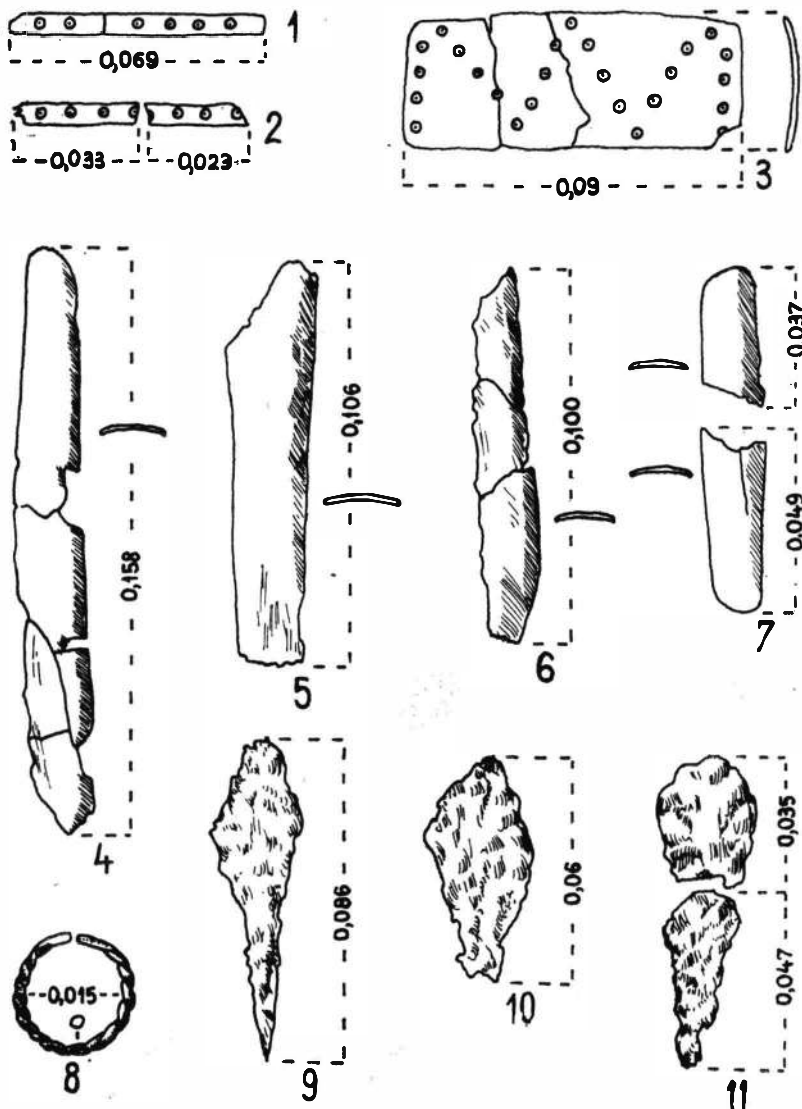

Fig. 4. Holboca. Obiecte din inventarul funerar al mormîntului.

un vîrf alungit, iar în faţă o apărătoare de nas romboidală (fig. 5—6). Zăbala era compusă din două vergele, cu inele mari şi mobile la capete[58] (fig. 10/11).

[58] M. Petrescu-Dîmboviţa, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 434; idem, Orizonturi, 3, Galaţi, 1940, p. 10—11 (unde este datat în secolele IV—VIII); idem, Studii, 2, 1949, 1, p. 107 (unde este datat în secolele XIII—XIV).

Fig. 5. Moscu. Coif din fier placat cu argint aurit descoperit în mormînt.

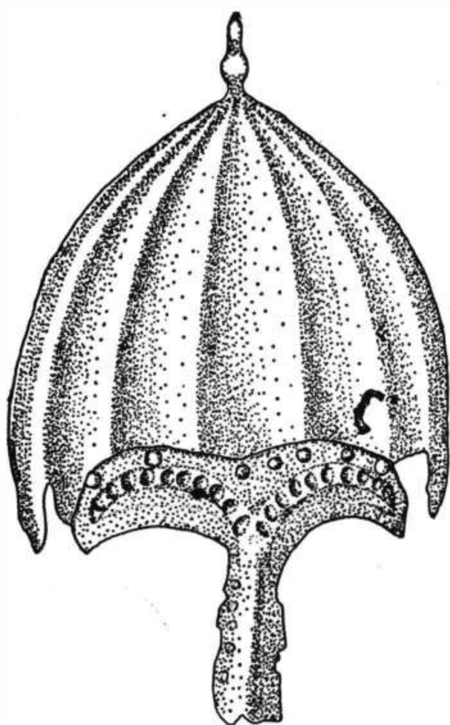

Fig. 6. Moscu. Coif din fier placat cu argint aurit descoperit în mormînt.

Pogonești (com. Ivești, jud. Vaslui). În anul 1970, în timpul lucrărilor agricole, s-a distrus un mormînt, din care s-au recuperat un cazan mare de tablă de aramă, două plăcuțe de aur și o zăbală din fier de un tip compus din două vergele, avînd la capete psalii mici de care erau prinse jumătăți de verigă pentru fixarea curelelor[59] (fig. 10/10). Detalii privind ritul de înmormîntare nu ne-au parvenit. Prezența zăbalei în cadrul inventarului presupune că în mormînt au fost depuse și resturi de cal.

Probota (jud. Iași). Cu prilejul săpăturilor întreprinse în anul 1959 s-a descoperit un mormînt (M.7) conținînd un schelet de bărbat matur, orientat 60° VNV — 240° ESE, depus într-o groapă cu dimensiunile de 1,95 × 1,55 m, adîncă de 1,35 m. Înhumatul era întins pe spate, cu brațele de-a lungul corpului. Deasupra piciorului drept se afla craniul unui cal cu botul spre VNV, cîteva vertebre și oase ale membrelor anterioare (fig. 8). Inventarul mormîntului, publicat parțial, cuprindea doi cercei din fir de argint (fig. 2/1—2), un amnar de fier, trei fragmente de cremene, cinci vîrfuri de săgeți foliforme (fig. 2/5—6 ; 7/2—4,8), urme lemnoase de la o tablă placată cu foițe metalice, un cuțit de fier cu peduncului avînd teaca de lemn, o verigă de fier, un cerc de fier provenind probabil de la o căldărușă din lemn (fig. 7/1,5—7) și alte mici fragmente de fier friabile care s-au distrus. Craniul înhumatului prezenta, după cum indică analiza antropologică, caractere mongoloide. Nu s-a putut preciza dacă mormîntul era plan sau tumular, ori eventual îngropat secundar într-o movilă mai veche, pămîntul din zona cercetată fiind decapat prin lucrări de exploatare a prundișului și lutului[60].

Todireni (jud. Botoșani). În urma unei cercetări de suprafață, întreprinsă în anul 1955 în lutăria de lîngă școală, s-a semnalat prezența unui mormînt distrus, avînd groapa adîncă de 2,60 m și lată de 2,35 m. În centrul gropii era depus un schelet uman, flancat de resturile a două schelete de cal. Nu avem nici o informație în ceea ce privește inventarul mormîntului[61].

În anul 1966, în apropiere de C.A.P., au fost recuperate dintr-un mormînt distrus două pandantive foliforme (fig. 9/3—4) și un pandantiv în formă de lopățică (fig. 9/1), toate din bronz, realizate prin turnare. Ne lipsesc datele referitoare la condițiile lor de descoperire și cele asupra ritului funerar[62].

Umbrărești (jud. Galați). În primăvara anului 1973, efectuîndu-se unele lucrări de caracter obștesc, s-a descoperit un mormînt de călăreț, din care s-a reușit să se salveze o zăbală fragmentară din fier, lucrată dintr-o singură tijă, cu inele mobile la extremități (fig. 10/1), și bucăți mici de fier provenind probabil de la toarta și de la cercurile metalice ale unei căldări din lemn (fig. 10/2—9). Materialul osteologic de la călăreț și cal s-a pierdut[63].

---

59 Informația o datorăm lui V. Palade și N. Ciucă.

60 Em. Zaharia și N. Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 603—605.

61 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 266.

62 V. Spinei, Dacia, N.S., 17, 1973, 277—292.

63 Informațiile și materialele recuperate ne-au fost puse la dispoziție de Ion Sicu, profesor la școala din localitate.

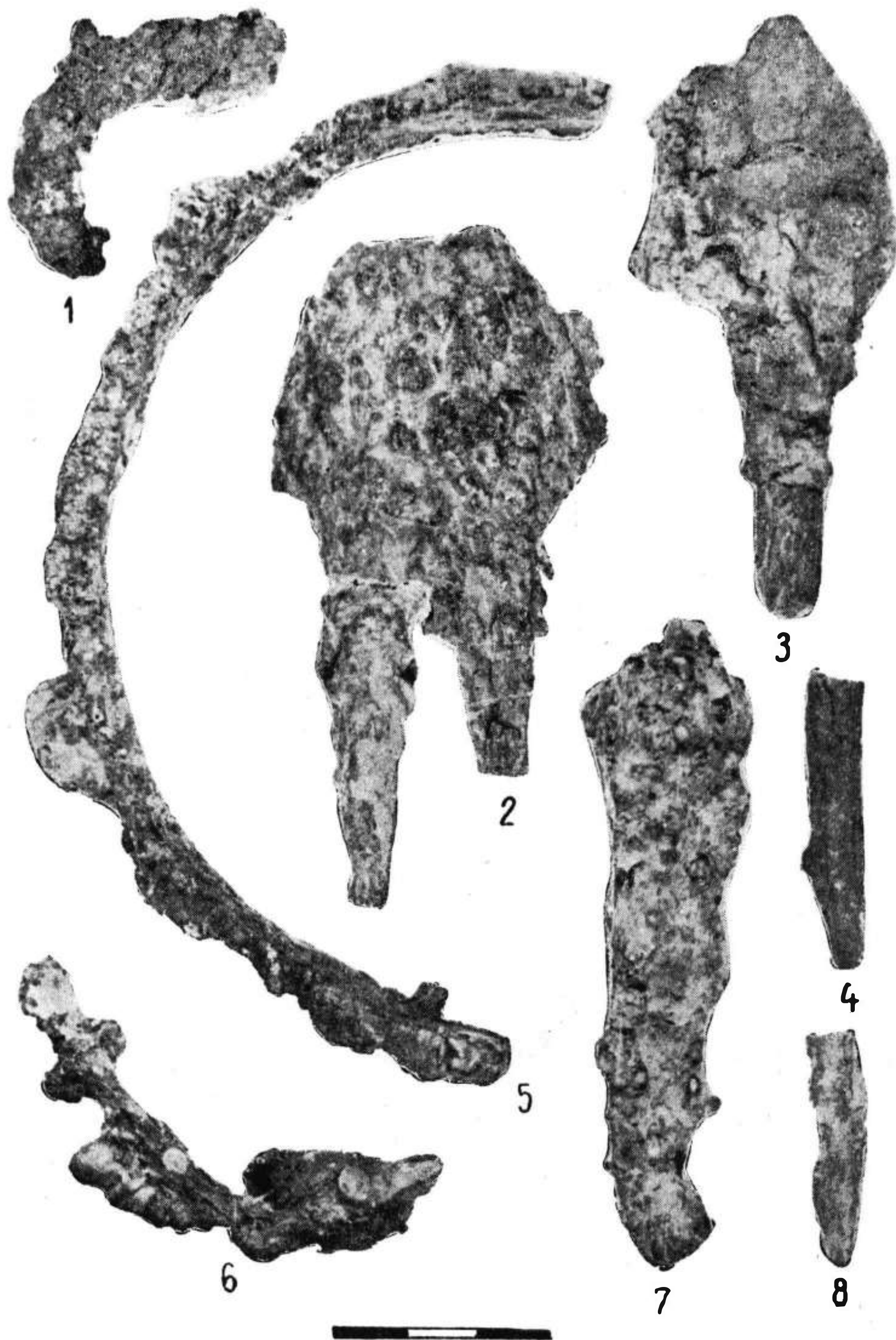

Fig. 7. Probota. Obiecte din inventarul funerar al mormîntului.

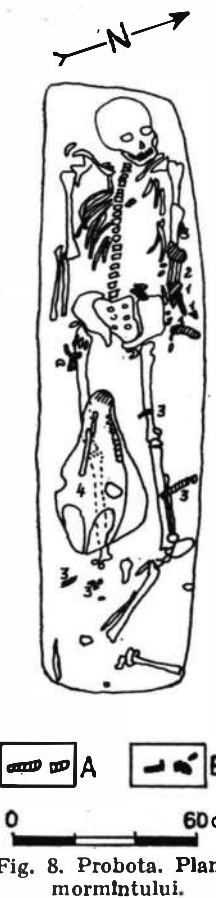

Fig. 8. Probota. Planul mormîntului.

Fig. 9. Pandantive de bronz. 1, 3—4, Todireni; 2 Brăhășești.

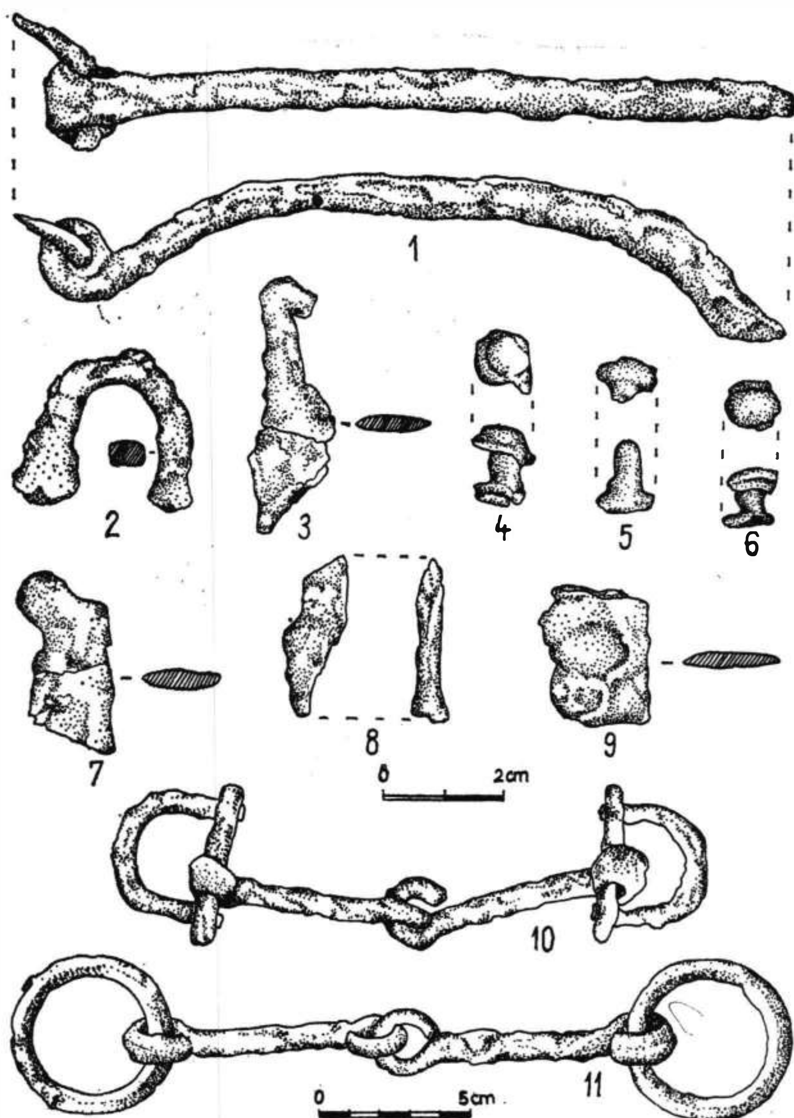

Fig. 10. Obiecte din inventarul funerar al mormintelor. 1—9 Umbrărești; 10 Pogonești; 11 Moscu.

Pe lîngă aceste descoperiri mai trebuie menționat mormîntul de călăreț nomad de la Grozești (jud. Iași) [64], care datîndu-se în secolele IX—X nu intră în cadrul perioadei de care ne-am propus să ne ocupăm.

Pînă în prezent pe teritoriul Moldovei avem cunoștință de 12 morminte din primul sfert al mileniului II, care se pot atribui populațiilor

[64] V. Spinei, SCIV, 21, 1970, 4, p. 606, nota 78.

tiurce, provenind din 9 puncte diferite. Şase din aceste puncte sînt situate în partea de sud a Moldovei, două în centrul Moldovei şi numai unul singur în nordul acestei regiuni, toate fiind grupate între Prut şi Siret (fig. 1). Ele se află în vecinătatea unor cursuri de apă : Bereşti, Moscu şi Umbrăreşti pe valea rîului Chineja, Bîrladul pe valea rîului cu acelaşi nume, Pogoneşti pe valea Tutovei, Holboca pe valea Bahluiului, Probota pe Prut şi Todireni pe valea Jijiei. Se observă că în cadrul aceleiaşi localităţi s-au descoperit pînă în prezent fie numai cîte un mormînt, fie două, ceea ce dovedeşte că nomazii se deplasau în grupuri destul de mici şi nu staţionau prea mult într-un loc.

Dintre cele 12 morminte numai trei (de la Holboca şi Probota) au fost cercetate în mod ştiinţific, asupra celorlalte nouă datele despre condiţiile de înmormîntare lipsindu-ne complet sau fiind extrem de sumare, o mare parte a inventarului lor funerar pierzîndu-se.

Pentru a încerca să stabilim căreia din populaţiile tiurce în migraţie au aparţinut aceste morminte se impune analiza minuţioasă a ritului şi ritualului lor funerar precum şi a obiectelor din inventar.

Marea majoritate a mormintelor turanicilor din răsăritul Europei erau tumulare, cele plane întîlnindu-se cu totul rar, mai ales la nomazii sedentarizaţi [65]. Dintre mormintele triburilor tiurce din Moldova 4 erau tumulare, pentru restul de 8 condiţiile de descoperire nefiind cunoscute. La Holboca movila ridicată la sfîrşitul perioadei eneolitice a fost folosită secundar de turanici. Situaţii similare se întîlnesc la Grădiştea, pe Cogîlnic, în R.S.S. Moldovenească [66], şi în stepele din nordul Mării Negre, unde înmormîntările secundare devin mai puţin frecvente în secolele XIII—XIV decît în perioada anterioară [67]. În Muntenia s-a semnalat îngroparea unor călăreţi nomazi în tell-uri neolitice [68].

Mormintele nomazilor turanici erau orientate în toate direcţiile. Dintre mormintele din Moldova numai la acelea de la Holboca şi Probota a fost consemnată orientarea, la primele aceasta fiind E—V, iar la celălalt VNV—ESE. Contrar celor stabilite de S.A. Pletneva, care considera că mormintele cu înhumaţii avînd capul spre est, sud şi nord sînt ulterioare acelora orientate spre vest [69], cercetările mai noi au stabilit diversitatea poziţiilor înhumaţilor încă de la primele triburi tiurce pătrunse la vest de Ural. Mormintele orientate V—E au constituit marea majoritate în secolele X—XII, în timp ce în secolele XIII—XIV ele reprezentau 2/3 din totalul mormintelor nomazilor [70]. În secolele X—XI, în afara mormintelor cu înhumaţi în poziţia V—E, nu se cunosc decît două morminte orientate E—V, dintre care unul în regiunea Uralului mijlociu şi altul pe Volga inferioară [71]. Putem aprecia că ele au aparţinut cumanilor,

---

[65] S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 233 şi urm. ;G.A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 131.
[66] T. G. Oboldueva, IzvestijaChişinău, 5 (25), 1955, p. 35.
[67] G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 131—132.
[68] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 487 ; N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Două morminte de călăreţi nomazi descoperite în judeţul Brăila* (în manuscris).
[69] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 153 şi urm.
[70] G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 124 şi urm.
[71] *Ibidem*, p. 134.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Anul descoperirii	Săpături științifice	Descoperiri întîmplătoare	Mormînt tumular	Mormînt plan	Adîncimea gropii	Orientarea inhumatului	Sexul inhumatului	Resturi din craniul și picioarele calului	Cal întreg	Fără cal	Inventar								Observații
													Zăbale	Săgeți de fier	Cuțite sau junghere	Vase din metal	Cercuri metalice de la căldări de lemn	Cercei și verigi de tîmplă	Pandantive foliforme	Alte piese din inventar	
1	Berești jud. Galați	1954		●	●											●					
2	Berești jud. Galați	1960		●															●	Accesoriu vestimentar	
3	Bîrlad-Parc jud. Vaslui	1960		●	●							●						●		5 Pandantive-clopoței	Scheletul depus pe o împletitură vegetală
4	Bîrlad-Chicoș jud. Vaslui	1969		●						●			●					●			
5	Holboca, M. 19 jud. Iași	1951	●		●			E–V				●									Fără inventar
6	Holboca, M. 26 jud. Iași	1951	●		●			E–V				●		●	●			●		Plăsele de os de la arc; Placă de os	
7	Moscu-Tîrgu Bujor jud. Galați	1938		●					♂		●		●							Coif; Zale; Sabie; Bară rotunjită	
8	Pogonești-Ivești jud. Vaslui	1970		●									●			●				2 Plăcuțe de aur	
9	Probota, M. 7 jud. Iași	1959	●			?	1,35 m	60°VNV-240°ESE	♂	●				●	●		●	●		Amnar; 3 fragm. de cremene; Tablă placată cu foiță metalică; Verigă de fier.	Inhumatul prezenta trăsături mongoloide
10	Todireni jud. Botoșani	1955		●							●										
11	Todireni jud. Botoșani	1966		●															●	Pandantiv în formă de lopățică	
12	Umbrărești jud. Galați	1973		●						●			●				●				

ori eventual uzilor, fiind exclus să fie în legătură cu pecenegii. De abia în secolul al XII-lea dispunerea morţilor cu capul spre E se răspîndeşte şi în alte ţinuturi din spaţiul nord-pontic, situaţie care se menţine şi în secolele XIII—XIV, cînd circa 3/5 din totalul acestor morminte se grupau în bazinul inferior al Volgăi [72].

În cinci din mormintele nomazilor de la răsărit de Carpaţi au fost semnalate urme osteologice de cai. În mormintele de la Holboca şi acela de la Bîrlad-Parc lipsesc oasele de cal, iar pentru celelalte patru morminte nu avem nici o informaţie asupra ritului funerar. Importanţa cu totul deosebită a calului în viaţa triburilor turanice de stepă se reflectă şi în complexele lor funerare. Sacrificiile de cai la moartea stăpînilor reprezintă un ritual de tradiţie foarte veche, întîlnit şi la populaţiile ugrofinice şi mongoloide din stepele eurasiatice [73]. Referindu-se la ritul de înmormîntare a uzilor, călătorul arab din secolul al X-lea Ibn Fadlan ne informează că din calul sacrificat erau depuse în mormînt numai capul, picioarele, coada şi pielea, care se întindea pe nişte beţişoare, celelalte părţi fiind consumate de rudele decedatului [74]. În mormintele maghiarilor din secolele X—XI lîngă înhumaţi se aşezau craniul şi oasele de la picioarele calului, într-o dispoziţie care variază de la caz la caz [75]. De o mare diversitate sînt şi înmormîntările de resturi de cal sau de cai întregi din complexele funerare ale turanicilor tîrzii [76].

Trăsăturile mongoloide ale craniilor sînt destul de puţin edificatoare în stabilirea apartenenţei etnice a înhumaţilor, întrucît, prin pătrunderea unor triburi din centrul Asiei, la începutul epocii migraţiilor, populaţia din zona sudică a Europei răsăritene devenise destul de amestecată. Elemente mongoloide se întîlnesc la unii înhumaţi sarmaţi încă în secolul al III-lea e.n. [77] Scheletele cu trăsături mongoloide din necropola nomazilor de lîngă Sarkel [78] au fost considerate ca datorîndu-se cumanilor [79]. Nu toate scheletele de acest fel — în general foarte rare — se pot atribui însă cumanilor. Astfel, mormîntul de la Tangîru (jud. Ilfov), din secolele X—XI, în care înhumatul prezenta trăsături mongoloide dominante, alături de altele europoide [80], trebuie pus pe seama pecenegilor.

Dintre piesele recuperate din inventarul mormintelor tiurce tîrzii din Moldova numai la puţine durata de folosinţă a fost mai mică, cele mai multe fiind utilizate timp de multe secolele.

Zăbalele descoperite — în număr de trei — erau de tipuri diferite. Cel mai simplu tip, fără curbură, se compunea dintr-o vergea îndoită la capete, unde se fixa un inel mobil. Prototipuri ale sale apăruseră

---

[72] *Ibidem*, tabelele 15—17, p. 142, 147 şi 151; M. Sîmpetru, SCIV, 24, 1973, 3, p. 457 şi urm.

[73] Cs. Bálint, EvkSzeged, 1970, 1, p. 31—34.

[74] *Putešestvie Ibn-Fadlana na Volgu*, Moscova—Leningrad, 1939, p. 63.

[75] Gy. László, ArchHung, 17, 1943, p. 46—54; Cs. Bálint, EvkSzeged, 1969,1, p. 107—114.

[76] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 153 şi urm.; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 124—128; M. Sîmpetru, *op. cit.*, p. 454 şi urm.

[77] M. Cristescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 330—334.

[78] L. G. Vuici, MIA, 109, 1963, p. 420 şi urm.

[79] S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 258.

[80] C. Maximilian şi N. Haas, Materiale, 5, 1958, p. 159—160.

izolat în estul Europei încă în perioada posthunică [81], dar utilizarea sa largă se produce îndeosebi în decursul secolelor X—XI, motiv pentru care a fost considerat propriu pecenegilor [82]. În număr mai mic zăbalele aparţinînd acestui tip se întîlnesc şi în Siberia [83], de unde probabil sînt originare. Cîteva exemplare s-au descoperit la nord de spaţiul locuit de pecenegi, la alte populaţii, fiind preluate desigur tot de la triburile nomade [84]. Zăbalele fără curbură apar în mormintele pecenege din Cîmpia Dunării de la Jilava [85], Tangîru [86], Curcani [87] (jud. Ilfov), Rîmnicelu şi Lişcoteanca [88] (jud. Brăila), ca şi în acela de la Grădiştea, din R.S.S. Moldovenească [89]. O astfel de zăbală provine din aşezarea de tip Dridu de la Simila (com. Zorleni, jud. Vaslui) [90], prezenţa ei datorîndu-se desigur legăturilor populaţiei locale cu pecenegii.

Zăbalele formate din două vergele, cu inele mari, mobile la extremităţi, al căror diametru era aproximativ jumătate din lungimea unei vergele, au o arie de răspîndire foarte largă, cuprinzînd Siberia, Europa răsăriteană şi centrală, întîlnindu-se la populaţiile tiurce şi la vecinii acestora, din secolul al IX-lea pînă în secolul al XIV-lea [91].

Cu totul rare sînt zăbalele de tipul cu două vergele, avînd la capete psalii mici cu jumătăţi de verigă [92]. În mormintele nomazilor din estul Europei nu cunoaştem zăbale identice, ci doar tipuri înrudite, cu psalia avînd pe mijloc un inel fix, de care mai era prins un alt inel mobil [93]. Un exemplar asemănător zăbalei de la Pogoneşti, de care nu se deosebeşte

---

[81] N. I. Sokolski, SA, 1964, 4, p. 207—209 şi fig. 2/3.

[82] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 155—157 şi 161. Cf. şi G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 18 şi 20.

[83] G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 20.

[84] A.-M. Tallgren, *Collection Zaoussaïlov au Musée Historique de Finlande*, II, Helsingfors, 1918, p. 32 şi pl. 5/1; A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem Polskim w X, XI i XII wieku*, Lodz, 1954, pl. XL/4; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 164; L. V. Alekseev, KSMoscova, 81, 1960, fig. 46/14. În mod surprinzător zăbalele fără curbură au fost semnalate şi în vestul Europei în secolele XI—XII (Cf. S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 162).

[85] D. V. Rosetti, Germania, 18, 1934, p. 209 şi fig. 3/1.

[86] D. Berciu, Materiale, 5, 1959, p. 152, fig. 10/2.

[87] M. Sâmpetru şi D. Şerbănescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 445—447 şi fig. 4 şi 6/4.

[88] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Două morminte*....

[89] T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 şi fig. 10/8.

[90] Informaţie V. Palade.

[91] J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, p. 244; idem, *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapesta, 1907, pl. 4/1, 3; 5/4, 9; 6/5 B, 14; 7/7 C, 33; 18/6; 22/3 etc.; A.-M. Tallgren, *op. cit.*, p. 32 şi pl. 5/2; Zd. Váňa, SlovArch, 2, 1954, pl. 8/8; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 116 şi urm.; M. K. Kargher, *Drevnij Kiev*, I, Moscova—Leningrad, 1958, fig. 29, mijloc; V. P. Şilov, MIA, 60, 1959, p. 512 şi fig. 66/12; St. Stancev, IzvestijaSofia, 23, 1960, fig. 5 G, 2; A. A. Gavrilova, SA, 1964, 2, fig. 1/1, 3; 3/3, 8; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 18, 20, tipul G II; V. I. Dovjenok, V. K. Goncearov, R. O. Iura, *Drevn'orus'ke misto Voin'*, Kiev, 1966, pl. 6/21; Şt. Pascu, M. Rusu şi colab., ActaMN, 5, 1968, fig. 4/14; E. N. Cerepanova, A. A. Şcepinskii, în *Arheologičeskie issledovanija srednevekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 185—187 şi 197; fig. 3/7—11, 4/1, 4 şi 15/5; T. N. Nikolskaia, KSMoscova, 113, 1968, p. 113 şi fig. 36/1; A. Nagy, *op. cit.*, fig. 2/2; A. Točik, SlovArch, 19, 1971, 1, pl. 22/16 şi 60/18; K. V. Pavlova, P. A. Rappoport, SA, 1973, 1, fig. 5/5, 6; T. V. Ravdina, KSMoscova, 135, 1973, fig. 20/12.

[92] A.-M. Tallgren, *op. cit.*, p. 32 şi pl. 5/4.

[93] G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 18, tipul B II.

decît prin lungimea psaliei, provine din necropola bulgarilor de pe Volga de la Bolişe-Tarhanskii, din secolele VIII—IX [94].

Cuţitele de fier cu lama dreaptă şi cu peduncul de fixare a mînerului sînt piese extrem de des întîlnite, de-a lungul mai multor secole, în inventarul funerar al mormintelor turanicilor nomazi [95], ca şi a altor populaţii din Europa răsăriteană şi centrală [96].

Săgeţile de fier din mormintele nomade tîrzii din Moldova aparţin unor tipuri diferite. Ambele au lama plată şi pedunculul alungit, îngroşat în partea dinspre lamă. Unul din aceste tipuri — reprezentat prin cele patru săgeţi de la Holboca — are lama de formă romboidală, cu partea inferioară puţin alungită. Diapazonul cronologic de-a lungul căruia a fost folosit este extrem de larg, aria sa de răspîndire fiind şi ea foarte vastă. Pe lîngă triburile de stepă de origine tiurcă [97] l-au folosit şi alte populaţii, între care mai ales slavii şi ungurii [98]. Celălalt tip de săgeată — întîlnit la Probota — cu partea superioară a lamei mai alungită, convexă şi cea inferioară concavă este răspîndit în Europa răsăriteană într-o măsură mai mică, dar tot de-a lungul mai multor secole [99].

---

[94] V. F. Ghening, A. H. Halikov, *Rannye bolgary na Volge*, Moscova, 1964, pl. 9/5. Piese în parte asemănătoare cu cea de la Pogoneşti s-au descoperit în Ungaria (Cf. J. Hampel, *Ujabb*..., pl. 15/3) şi Bulgaria (Cf. J. Nikolova şi N. Anghelov, Archeologija Sofia, 5, 1963, 1, fig. 10, a)

[95] E. A. Sîmonovici, KSMoscova, 65, 1956, fig. 33/9, 10; V. P. Şilov, *op. cit.*, p. 516 şi fig. 66/11,17—20; S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 252; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 85; E. N. Cerepanova, A. A. Şcepinskii, *op. cit.*, p. 187—188.

[96] J. Hampel, *Alterthümer*..., II, p. 536, fig. 17, 18; III, pl. 344/15, 336/11—12, 366/4, 384/1—4; L. Kiss, ArchÉrt, 39, 1920—1922, fig. 17; M. Párducz, DolgSzeged, 19, 1943, pl. 63/11; 64/3, 10; I. V. Dovjenok, ArcheologijaKiev, 3, 1950, pl. 5/13—18; B. A. Kolcin, MIA, 32, 1953, p. 71 şi urm.; I. I. Liapuşkin, MIA, 62, 1968, fig. 18; I. V. Stankevici, KSMoscova, 77, 1959, fig. 33/15—16; S. S. Sorokin, MIA, 75, 1959, p. 140 şi urm.; V. V. Sedov, MIA, 92, 1960, fig. 34/3, 4; 36/9—16; R. I. Viezjev, KSKiev, 10, 1960, fig. 4/4, 6—8; A. Uzsoki, B. Szöke, Arrabona, 2, 1960, pl. 1/9—10; A. Uzsoki, Arrabona, 4, 1962, p. 9—10 şi fig. 5/1; Gy. Török, *Die Bewoner von Halimba im 10. und 11. Jahrhunderten*, Budapesta, 1962, pl. 9/776, 777, 848; 10/614, 729 etc. P. I. Havliuk, MIA, 108, 1963, fig. 13/6—11; O. A. Artamonova, MIA, 109, 1963, p. 70; Vl. Zirra, Dacia, N.S., 7, 1963, fig. 28/8—13; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, fig. 21/33 şi pl. 10/6—8; S. A. Iziumova, SA, 1964, 2, fig. 2/8—9; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 72 şi 75; S.A. Pletneva, MIA, 142, 1967, p. 153; I. G. Hîncu, *Poselenija XI—XIV vekov v Orgeevskich kodrach Moldavii*, fig. 14/5, 18/1—2, 20/2—3, 7—8 etc.; A. Točik, *op. cit.*, pl. 20/17, 18, 20; 21/7, 11, 12; 22/17, 18, 23 etc.

[97] T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 şi fig. 10/3; V. P. Şilov, *op. cit.*, p. 512 şi fig. 66/8—10; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, fig. 3/3 şi 4/9; idem, MIA, 109, 1963, p. 243; L. S. Kuhareva, în *Isledovanija po archeologii SSSR*, Leningrad, 1961, p. 194 şi urm.; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 27—28; Gh. Diaconu şi P. Diaconu, SCIV, 18, 1967, 1, fig. 3/3, 8, 9; E. N. Cerepanova, A. A. Şcepinskii, *op. cit.*, fig. 14/4.

[98] J. Hampel, *Alterthümer*..., I, p. 173—174; idem, *Ujabb*..., pl. 4/1, 6; 2/14; 5/4, 4—6; 8/10—15 etc.; M. Roska, DolgCluj, 4, 1913, 1, fig. 3/15; idem, DolgCluj, 5, 1914, 1, fig. 8/6; L. Kiss, *op. cit.*, fig. 13, jos; M. Párducz, DolgSzeged, 19, 1943, pl. 11/2, 5, 9, 10, 12; 64/15, 17; A. Uzsoki, B. Szöke, *op. cit.*, p. 6 şi pl. 1/1—4; G. F. Cebotarenko, Materiali z arheologii Pivničnogo Pričornomor' ja, 3, Odesa, 1960, p. 141 şi urm.; V. V. Sedov, *op. cit.*, fig. 55/1; I. V. Siniţîn, MIA, 78, 1960, fig.44/14; 47/10; Gy. Török, *op. cit.*, pl. 12/860; J.Dombay,AJanus Pannonius Múzeum Évkonyve, 1961, Pécs, 1962, pl. 1/14, 15, 17, 18; 2/3, 5; 9/1; P. J. Havliuk,*op. cit.*, fig. 13/3; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 343; I. G. Hîncu, *Poselenija*..., fig. 21/1; A. Pálóczi-Horváth, EvkSzeged, 1969, 1, fig. 2/1; Al. Milcev şi St. Anghelova, ArcheologijaSofia, 11, 1969, 3, fig. 9/5; A. Točik, *op. cit.*, pl. 26/2.

[99] J. Hampel, *Ujabb*..., pl. 3, D, 5; 8/13; 19/2—3 etc.; L. Kiss, *op. cit.*, fig. 4, sus; A. E. Alihova, SA, 10, 1948, p. 284 şi fig. 6/1; V. I. Dovjenok, *op. cit.*, pl. 5/10; V. K. Gon-

Coifurile sferoconice cu apărătoare romboidală pentru nas nu sînt tipice pentru populaţiile turcomane. Singurul coif de acest tip aparţinînd turanicilor, în afara celui de la Moscu, provine dintr-un mormînt tumular de călăreţ de la Nogaisk. Coiful are în faţă o placă de aramă, cu reprezentarea sf. Procopie şi o inscripţie rusească cu numele sfîntului [100]. De acelaşi tip este coiful găsit la Lîkovo, aşa-zis a lui Iaroslav Vsevolodovici, cu reprezentarea arhanghelului Mihail şi cu o inscripţie rusească, care permite datarea sa în a doua jumătate a secolului al XII-lea [101]. Alte coifuri, în parte asemănătoare cu cele amintite mai sus, s-au descoperit la Raiki [102], Kiev[103] şi Nikolskoe[104], fiind datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi prima parte a secolului al XIII-lea, ele avînd ca prototip exemplarul găsit într-un mormînt din secolul al X-lea de la Gnezdovo [105], aparţinînd probabil unui luptător vareg. Originea coifurilor sferoconice ruseşti cu apărătoare de nas romboidală trebuie căutată desigur în piesele de acelaşi tip din Scandinavia. Coifurile sferoconice din mormintele nomazilor tîrzii sînt din secolele XII—XIII şi au fost produse de meşteşugari din cnezatele ruseşti.

Vasele de aramă apar cu totul rar în mormintele turcomanilor şi sînt de tipuri diferite [106]. Exemplare identice cu acela descoperit la Pogoneşti nu se cunosc, după cum ele nu sînt asemănătoare nici cu căldările de lut din secolele IX—XIII.

Cerceii de sîrmă simplă, din argint sau aramă, cu capetele neunite s-au găsit în numeroase morminte ale nomazilor [107], dar ele nu sînt proprii numai lor, fiind răspîndite foarte mult la sfîrşitul mileniului I şi în prima jumătate a mileniului următor în toată Europa răsăriteană, centrală şi de sud-est [108]. Într-o măsură mai redusă au circulat cerceii de

---

ciarov, *Rajkoveckoe gorodišče*, Kiev, 1950, pl. 13/14; B. A. Kolcin, MIA, 32, 1953, fig. 113/4; M. P. Griaznov, MIA, 48, 1956, pl. 16/4; M. K. Kargher, *op. cit.*, fig. 21; N. I. Şendrik, Praci Kiivs'kogo Deržavnogo Istoričnogo Muzeju, 1, 1958, p. 162 şi pl. 1/10—11; 2/9—10; S. S. Sorokin, *op. cit*, p. 148 şi fig. 6/11; S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 242 şi fig. 17/10—18; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, pl. 12/8; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 27—28; I. G. Hincu, *Posclenija...*, fig. 19/5; At. Milcev şi St. Anghelova, *op. cit.*, fig. 9/4; A. Točik, *op. cit.*, pl. 23/18; 24/8, 10, 11, 14 etc.; P. N. Starostin, E. P. Kazakov, R. S. Gabiaşev, SA, 1973, 1, fig. 2/12.

100 G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 35 şi fig. 5/1, V; A. N. Kirpicinikov, *Drevnerusskoe oružie, 3* (*Archeologija SSSR. Svod archeol. istoč.*, E 1—36), Leningrad, 1971, p. 30—31.

101 I. Tolstoi şi N. Kondakov, *Pusskaja drevnosti v pamjatnikach iskusstva*, VI, S.-Petersburg, 1899, p. 86—87; V. L. Ianin, SA, 1958, 3, p. 54 şi urm.; A N. Kirpicinikov, *op. cit.*, p. 29—30.

102 V. K. Gonciarov, *op. cit.*, p. 97 şi pl. 15/2—4.

103 A. N. Kirpicinikov, SA, 1958, 4, p. 65 şi fig. 8/5.

104 Idem, *Drevnerusskoe oružie*, 3, p. 30 şi pl. 16/1.

105 B. A. Rîbakov, MIA, 11, 1949, p. 36 şi fig. 10/3.

106 G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 87 şi pl. 15/2.

107 *Ibidem*, p. 39. Cf. şi E. A. Simonovici, KSMoscova, 65, 1956, fig. 34/12.

108 J. Hampel, *Ujabb...*, p. 107, 128, 196—197 şi pl. 1, C, 4; 4, A, 1; 5, A, 1 etc.; A. M. Tallgren, ESA, 3, 1928, fig. 4/5, 6; P. N. Tretiakov, în *Archeologičeskie issledovanija v RSFSR 1934—1936*, Moscova—Leningrad, 1941, pl. 12/1, 6, 7; Zd. Váňa, *op. cit.*, p. 66 şi pl. 3/4; A. L. Mongait, *Rjazanskaja zemlja*, Moscova, 1961, fig. 80/2; A. Uzsoki, B. Szöke, *op. cit.*, pl. 1/5—6; A. Uzsoki, *op. cit.*, p. 9—10, şi fig. 5/3, 4; O. A. Artamonova, *op. cit.*, p. 62; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, fig. 21/1; 22/1—2 şi pl. 14/2, 3; A. Milčev,

tîmplă circulari, cu capetele neunite, cu secţiunea romboidală îngroşată [109].

Pandantivele-clopoţei piriforme cu tăietură cruciformă în partea inferioară se întîlnesc în mai multe morminte ale nomazilor tîrzii, la fel ca şi exemplarele asemănătoare, de formă globulară sau cele cu tăietură transversală [110]. Un număr foarte mare de asemenea obiecte de podoabă provin din teritoriile locuite de slavii răsăriteni şi de unguri, dar şi din alte regiuni, fiind datate în secolele IX—XIII [111]. Cîteva pandantive-clopoţei piriforme s-au descoperit şi în Dobrogea [112]. Destinaţia lor era diferită, fiind folosite ca nasturi [113], ca podoabe printre şiragurile de mărgele [114], ori se coseau la piesele de harnaşament [115].

Pandantivele foliforme de bronz cu interiorul ajurat erau răspîndite la chazari, pecenegi, uzi şi alani, atît în aşezări cît şi în necropole, fiind purtate mai ales de femei şi, în unele cazuri, de adolescenţi şi copii. Cele mai numeroase exemplare se datează în secolele X—XI [116]. Pe teritoriul Moldovei, în afara exemplarelor de la Bereşti şi Todireni, un astfel de pandantiv s-a descoperit prin cercetări de suprafaţă la Brăhăşeşti (jud. Galaţi) [117] (fig. 9/2). Şapte pandantive foliforme s-au găsit la Garvăn-Dinogetia, în nivelul corespunzător secolelor XI—XII [118], un altul provine

---

Slavia Antiqua, 13, 1966, fig. 1, jos; T. N. Nikolskaia, în *Archeologičeskie otkrytija 1966 goda*, Moscova, 1967, p. 52; M. A. Frondjilo, în *Archeologičeskie issledovanija srednevekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 150 şi fig. 15/2—3; W. Hensel, U. Dymaczewski, A. Dymaczewski, S. Hilczerówna, SA, 1970, 3, fig. 8/5—6; J. Hîncu, *Limbar' — srednevekovyj mogil'nik XII—XIV vekov v Moldavii*, Chişinău, 1970, fig. 5/8; 10/2; A. Točik, *op. cit.*, pl. 20/12, 14—16; 21/18, 24—28 etc.; J. N. Vijarova, ArcheologijaSofia, 13, 1971, 1, p. 6 şi fig. 5, sus.

[109] J. Hampel, *Ujabb...*, p. 118 şi 186; Zd. Váňa, *op. cit.*, p. 66 şi pl. 3/9; B. Szöke, J. Nemeskéri, SlovArch, 2, 1954, pl. 3/76; Al. Suceveanu, SCIV, 24, 1973, 3, p. 498.

[110] T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 şi fig. 9/3; S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 255 şi fig. 27/7; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 69—70 şi fig. 12/2.

[111] *Otčet Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii za 1894 god*, Sanktpeterburg, 1896, p. 58; J. Hampel, *Alterthümer...*, I, p. 399—402; J. Heydeck, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 21, 1900, p. 62 şi pl. 7/6; T. J. Arne, Fornvännen, 6, 1911, fig. 226; H. Arbman, *Birka, I, Die Gräbern, Tafeln*, Uppsala, 1940, pl. 93/10—18; E. Kivikoski, *Die Eisenzeit Finnlands*, II, Porvoo-Helsinki, 1951, p. 13, 41, 45 şi pl. 744, 1130, 1199; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Varşovia—Wroclaw, 1955, fig. 855; I. V. Stankevici, KSMoscova, 77, 1959, fig. 33; E. D. Šnore, *Asotskoe gorodišče*, Riga, 1961, pl. 5/39—41; O. A. Artamonova, *op. cit.*, fig. 45, d, e; 72; 84/3, 5 etc. A. L. Mongait, *op. cit.*, fig. 100/6—8; N. V. Rîndina, MIA, 117, 1963, p. 244—247 şi fig. 24; S. A. Iziumova, SA, 1970/1, p. 197 şi fig. 5/4; V. I. Dovjenok, V. K. Goncearov, R. O. Iura, *op. cit.*, pl. 16, 19; D. Jaskanis, Šwiatowit, 24, 1962, p. 464 şi pl. 18/8; G. F. Solovieva, MIA, 176, 1970, p. 100 şi fig. 3/1; idem, KSMoscova, 125, 1971, fig. 19/14; A. S. Gräslund, Tor, 15, 1972—1973, p. 161—169; E. Tonisson, în *Honos Ella Kivikoski*, Helsinki, 1973, p. 242 şi fig. 3, 9.

[112] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1958, p. 234; Vl. Zirra, Dacia, N.S., 7, 1963, fig. 29/6; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 280; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 139 şi 141; fig. 56/7.

[113] S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 255.

[114] N. A. Milonov, MIA, 13, 1950, p. 170; Gy. Török, *op. cit.*, pl. 74/363.

[115] E. N. Cerepanova, A. A. Şcepinskii, *op. cit.*, p. 188.

[116] A. M. Tallgren, ESA, 11, 1937, fig. 8; V. A. Kuzneţov, SA, 1959, 2, p. 110 şi fig. 14; V. A. Filipcenko, SA, 1959, 2, p. 239 şi fig. 1/4; K. F. Smirnov, MIA, 78, 1960, p. 201 şi fig. 11/15; S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 255 şi fig. 27/1—3; V. N. Konkin, SA, 1969, 2, p. 269 şi fig. 1, 2; M. G. Elkin, Izvestija laboratorii archeologičeskich issledovanij, 2, 1970, fig. 7; V. Spinei, Dacia, N.S., 17, 1973.

[117] V. Spinei, Dacia, N.S., 17, 1973.

[118] I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 282 şi fig. 168/10—15; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, fig. 11, mijloc.

din așezarea de tip Dridu de la București-Străulești [119], alte două exemplare de același fel fiind descoperite într-un mormînt de la Histria [120].

Pandantivele de bronz în formă de lopățică sînt foarte rare. Două exemplare fragmentare se cunosc în așezarea de la Garvăn-Dinogetia [121]. Piese asemănătoare de corn, decorate cu cercuri incizate cu punct la mijloc, s-au descoperit în regiunea Volgăi [122]. Pe unele statui de piatră atribuite nomazilor tîrzii din Europa răsăriteană erau modelate pandantive de tipul în discuție [123].

Analiza ritului și ritualului de înmormîntare și a tipologiei inventarului funerar al mormintelor nomazilor tîrzii permit unele concluzii referitoare la datarea și atribuirea cîtorva din ele. Anumite precizări s-au putut face doar la acele complexe funerare din care provin piese cu o perioadă de folosire mai puțin îndelungată. Astfel, pe baza studierii evoluției și răspîndirii pandantivelor foliforme din bronz se poate conchide că mormintele de la Berești și Todireni se datează în secolele X—XI și că pot fi puse pe seama pecenegilor. Din aceeași perioadă sînt, așa cum indică zăbalele fără curbură, și mormintele de la Bîrlad-Moara lui Chicoș și Umbrărești, aparținînd tot pecenegilor. Mai puțin probabil este că mormintele mai sus menționate se pot atribui uzilor, a căror prezență în regiunile răsăritene ale României a fost, așa cum am arătat, de foarte scurtă durată. În măsura în care se va dovedi folosirea zăbalei din două vergele, cu psalii mici din jumătăți de verigă, numai în secolele IX—XI, și mormîntul de la Pogonești va putea fi considerat ca peceneg.

Mormîntul de călăreț de la Moscu se datează, după cum lasă să se întrevadă coiful sferoconic din fier, în secolele XII—XIII și aparține desigur unui războinic cuman. Folosirea coifurilor de către cumani este dovedită și prin descoperirea din mormîntul de la Csólyos din Ungaria [124]. Considerăm că și cele două morminte de la Holboca se pot pune tot pe seama cumanilor, avînd în vedere orientarea înhumaților cu capul spre est.

Circulația îndelungată a pieselor din inventarul mormintelor de la Bîrlad-Parc și Probota nu permite o restrîngere a datării lor, astfel că va trebui să acceptăm deocamdată încadrarea cronologică a mormintelor menționate în limitele primului sfert al mileniului al II-lea.

Cercetările arheologice din ultimii ani oferă unele date importante referitoare la contactele dintre triburile tiurce și populația locală. Definirea conținutului perioadei prestatale pe baza analizei caracterului raporturilor dintre autohtoni și nomazi creează premisele înțelegerii unei game largi de aspecte proprii istoriei Europei răsăritene și de sud-est la începutul mileniului al II-ea [125].

---

119 P. I. Panait, București. Materiale de istorie și muzeografie, 6, 1968, p. 67.

120 Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 497—498 și fig. 3/1—2.

121 Informația o datorăm prof. I. Barnea.

122 A.-M. Tallgren, *Collection Zaoussaïlov...*, II, p. 34 și pl. 6/22.

123 S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 211 și fig. 34/1 și 38, nr. 33; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 168 și fig. 27/3 și 28/4.

124 A. Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 115—121 și fig. 1 ; idem, FoliaArch, 20, 1969, p. 107 și urm.

125 M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 28 și urm.

O primă consecință a pătrunderii în masă a nomazilor tiurci în spațiul carpato-dunărean a fost diminuarea treptată a comunităților sedentare, agricole, din anumite teritorii, mai ales din acelea corespunzînd cu zonele de cîmpie proprice pășunatului. Pentru exploatarea populațiilor băștinașe cu care se învecinau, nomazii recurgeau fie la incursiuni jefuitoare, fie la impunerea unui tribut periodic [126]. Stabilirea relațiilor tributale între nomazi și o parte a populației locale este foarte probabilă [127]. Evident nu pot fi excluse nici legăturile de schimb între cele două comunități, după cum dovedește prezența cîtorva obiecte tipice nomade în așezările Dridu, între care amintim aici zăbala fără curbură descoperită la Simila, lîngă Bîrlad și pandantivul foliform de bronz descoperit la București-Străulești [128].

Desăvîrșirea evoluției culturii Dridu a fost pusă pe seama pătrunderii și așezării în masă a pecenegilor în ținuturile nord-dunărene, în prima jumătate a secolului al XI-lea [129]. Observațiile recente făcute la Curcani (jud. Ilfov), în Bărăgan, unde groapa mormîntului unui călăreț nomad, probabil peceneg, din secolele X—XI, perfora stratul corespunzător culturii Dridu [130], vine în sprijinul acestei păreri. Așa cum s-a arătat, momentul stabilirii în masă a pecenegilor în Cîmpia Dunării nu corespunde cu acela al primelor lor infiltrări în regiunea menționată [131].

Cercetările întreprinse pînă în prezent indică continuarea locuirii în unele așezări Dridu și după primele pătrunderi ale pecenegilor la Dunărea inferioară. Mai mult, ele nu au dispărut nici după concentrarea forțelor pecenege la Dunăre în al doilea sfert al secolului al XI-lea, cînd de mai multe ori au avut loc pustiitoare atacuri în Peninsula Balcanică. Amintim în acest sens că limita inferioară la care se datează așezarea de la Șendreni trebuie împinsă cel puțin pînă în deceniul al IV-lea al secolului al XI-lea, după cum dovedește moneda de la Roman al III-lea Argyros (1028—1034) descoperită în semibordeiul B_2[132]. Moneda bizantină de bronz, emisiune de la Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055), găsită în urma unor cercetări de suprafață la Șuletea (jud. Vaslui), localitatea unde s-au semnalat și materiale de tip Dridu [133], pune ipoteza dăinuirii unor așezări ale culturii Dridu din Moldova și după mijlocul secolului al XI-lea, eventual pînă la invazia uzilor. Evident, nu putem pune prea mare preț în judecarea acestei probleme pe materiale provenite din recunoașteri de suprafață, presupunerea amintită impunîndu-se a fi verificată prin săpături metodice.

Avînd în vedere relatările autorilor bizantini despre violența jafurilor pecenege din imperiu, în al doilea sfert al secolului al XI-lea, confirmate și arheologic prin complexele de locuire arse de la Capidava, Garvăn-

---

[126] H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 42—45.

[127] *Ibidem*; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 40—41.

[128] Vezi notele 90 și 119. În așezarea de tip Dridu de la Limbari-Căprăria, din R.S.S. Moldovenească, s-a găsit un fragment de vas lucrat cu mîna tipic pentru nomazii turanici, Cf. I. G. Hîncu, în *Očerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 151.

[129] M. Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 119; P. Diaconu, Studii, 18, 1965, 5, p. 1129; I. Nestor, în *Istoria poporului român* (red. A. Oțetea), București, 1970, p. 111.

[130] M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 443 și urm.

[131] P. Diaconu, *Les Petchénègues*. . ., p. 48—49.

[132] D. Gh. Teodor, Danubius, 1, 1967, p. 130.

[133] G. Coman, MemAntiq, 3, 1971, p. 490.

Dinogetia, Dervent etc.[134], ni se pare greu de închipuit ca triburile de războinici nomazi să fi aplicat alt tratament purtătorilor culturii Dridu, care în cea mai mare parte au trebuit să se refugieze în regiuni mai ferite.

Cercetările arheologice arată că și populația din bazinul Nistrului a fost silită să se retragă spre nord în urma atacurilor nomazilor [135]. Fenomenul depopulării unor ținuturi cu densitate mare de populație din cauza invaziilor este cunoscut la începutul evului mediu și în alte părți ale Europei [136].

Analiza situației istorice din spațiul carpato-balcanic ne face să credem că pătrunderea triburilor pecenege în zona așezărilor Dridu de la nordul Dunării s-a produs cu puțin timp înainte de incursiunea din 1027, care deschide seria atacurilor pecenege independente în Imperiul bizantin, această ofensivă fiind continuată paralel cu invaziile în Balcani de-a lungul mai multor ani. Dăinuirea unor așezări ale culturii Dridu, cum este și cea de la Șendreni, și după începutul infiltrării și stabilirii în masă a nomazilor în regiunea de cîmpie din estul și sudul României, considerăm că nu s-ar putea explica dacă nu am avea în vedere și controlul exercitat de Bizanț la nordul Dunării și protejarea populației de acolo de atacurile turanicilor.

Începînd din secolul al XI-lea, o mare parte din centrul Moldovei era ocupată de cultura Răducăneni. Purtătorii ei, așa cum indică analiza materialului arheologic, erau reprezentați în mare parte de o populație tiurco-chazară sedentarizată [137]. Din cauza densității așezărilor culturii Răducăneni în centrul Moldovei, ca și a celor românești din zona subcarpatică, o locuire cumană mai numeroasă pare să se fi concentrat numai în extremitatea sudică a Moldovei. Cumanii nu s-au putut infiltra spre nord cu efective mai mari decît cel mult de-a lungul principalelor cursuri de apă.

Sedentarizarea turanicilor nu s-a produs decît în regiunile unde exista o organizare feudală evoluată și se constituiseră formații politice stabile. Anumite premise pentru sedentarizarea unor grupuri nomade din exteriorul arcului carpatic apar abia în prima jumătate a secolului al XIII-lea, corespunzînd unui moment de slăbire a uniunilor cumane, ca urmare a dispersării pe spații mari a forțelor lor și a zdrobitoarei lovituri suferite la Kalka. Teama de noul val nomad, reprezentat de mongoli, a determinat unele triburi cumane să accepte colaborarea cu avanposturile maghiare extracarpatice și chiar convertirea la creștinism.

În perioada premergătoare invaziei mongole s-a produs probabil și o apropiere între români și cumani. Nucleul în jurul căruia a avut loc „simbioza" româno-cumană nu a fost reprezentat de uniunile cumane ci de formațiunile locale. Cristalizările politice românești nu s-au substituit și nici nu s-au bazat pe uniunile tribale nomade. Rezultatele săpăturilor arheologice, ca și unele izvoare literare, indică clar faptul că nivelul culturii materiale nomade era inferior aceluia la care se situa cultura localnicilor.

---

[134] P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 48–49.

[135] G. B. Fedorov, SCȘIași, 8, 1957, 1, p. 164–165; idem, KS Moscova, 105, 1965, p. 27 și 29.

[136] L. Halphen, *Les barbares des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle*, Paris, 1936, p. 290 și urm.

[137] V. Spinei, *Unele considerații cu privire la evoluția și atribuirea etnică a culturii Răducăneni*, ArhMold, 8 (sub tipar).

Viaţa nomadă era incapabilă de a genera aşezări cu forme de civilizaţie urbană. Supremaţia politică a unui grup etnic asupra altuia nu presupune şi superioritatea sa din punct de vedere al civilizaţiei. Aşa cum s-a petrecut şi în alte regiuni, elementul nomad s-a grefat pe fondul autohton şi curînd a fost absorbit de acesta.

LES ANTIQUITÉS DES NOMADES TOURANIENS DE MOLDAVIE DANS LE PREMIER QUART DU IIe MILLÉNAIRE

RÉSUMÉ

L'auteur traite des tribus de race turque, des Petchénègues, Ouzes et Cumans, qui sont entrées en territoire moldave durant le premier quart du IIe millénaire, entraînant dans leur sillage d'autres peuples apparentés, mais moins nombreux et moins forts, tels les Khazars et les Bérendées. Des vestiges de leur nom se sont conservés dans quelques hydronymes, toponymes, anthroponymes, ainsi que dans quelques mots d'usage courant. La pauvreté et l'imprécision des sources littéraires concernant ces populations trouvent un complément dans les découvertes archéologiques de Moldavie, qui proviennent presque toutes des complexes funéraires, encore assez peu nombreux. Malgré leur imprécision en ce qui concerne la date et l'ethnie qu'il convient de leur attribuer, l'auteur juge utile de présenter ces découvertes (fig. 1—10).

Jusqu'à présent le territoire de la Moldavie a livré 12 sépultures datées du premier quart du IIe millénaire, susceptibles d'être attribuées à ces populations. Ces tombes sont groupées en neuf endroits divers : six situés dans le sud de la Moldavie, deux autres au centre et un seulement dans la partie septentrionale de la province, mais tous situés dans l'espace compris entre les cours du Siret et du Prut (fig. 1).

Quatre sépultures étaient tumulaires ; quant au huit autres, les circonstances de leur découverte sont ignorées ; quelques-unes ont employé des tumuli plus anciens. Toutes étaient des tombes à inhumation, orientées dans diverses directions. Des ossements de chevaux ont été relevés dans cinq tombes.

L'analyse des pièces récupérées sur le mobilier des tombes turques de basse-époque découvertes en Moldavie, atteste un usage long de plusieurs siècles. C'est le cas de trois mors de types différents, en usage chez les peuples turcs et leurs voisins dans l'intervalle compris entre les VIIIe — XIVe siècles, mais tout particulièrement aux Xe — XIe siècles. Il convient de leur ajouter quelques couteaux de fer, des flèches du même métal, des casques en fer d'une forme sphéro-conique, des vases de cuivre, des boucles d'oreille, ainsi que des pendentifs en forme de grelots et en forme de feuille, etc.

L'auteur essaie, pour finir, d'attribuer les pièces présentées à l'une ou l'autre des populations turques susmentionnées. Pour ce qui est des conséquences de cette pénétration en masse des nomades turcs dans l'espace carpato-danubien, l'auteur constate qu'ils ont écarté temporairement les communautés sédentaires, agricoles, de certains territoires, surtout dans les zones de la plaine, et l'obligation des autochtones de

payer un tribut périodique. En revanche, là où les Touraniens ont adopté eux aussi une vie sédentaire, leur assimilation par la population locale, qui leur était supérieure sous le rapport culturel, s'est faite sans difficultés.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte des découvertes de sépultures ayant appartenu aux nomades touraniens de Moldavie aux XIe—XIIIe siècles. 1 Bereşti; 2 Bîrlad-Parc; 3 Bîrlad-Moara lui Chicoş; 4 Holboca; 5 Moscu; 6 Pogoneşti; 7 Probota; 8 Todireni; 9 Umbrăreşti.

Fig. 2. Objets faisant partie du mobilier funéraire : 1—2, 5—6 Probota; 3—4 Bereşti; 7 Bîrlad-Moara lui Chicoş.

Fig. 3. Bîrlad-Parc. Pendentifs — grelots de bronze trouvés dans la tombe.

Fig. 4. Holboca. Objets faisant partie du mobilier de la tombe.

Fig. 5. Moscu. Casque de fer plaqué d'argent doré trouvé dans la tombe.

Fig. 6. Moscu. Casque de fer plaqué d'argent-doré trouvé dans la tombe.

Fig. 7. Probota. Objets du mobilier funéraire.

Fig. 8. Probota. Le plan de la tombe.

Fig. 9. Pendentifs de bronze. 1, 3—4, Todireni; 2 Brăhăşeşti.

Fig. 10. Objets du mobilier funéraire des tombes. 1—9 Umbrăreşti; 10 Pogoneşti; 11 Moscu.

DESPRE AEDICULA FUNERARĂ ÎN DACIA ROMANĂ

DE

LUCIA ŢEPOSU-MARINESCU

Nota de faţă este prilejuită de apariţia recentă a unui studiu monografic intitulat *Aedicula funerară în Dacia romană** scris de dr. docent Octavian Floca în colaborare cu Wanda Wolski şi găzduit de BMI, 42, 1973, p. 4—52. Lucrarea, de incontestabilă valoare, în primul rînd prin materialul bogat şi în mare parte inedit pe care îl introduce în circuitul ştiinţific, constituie — aşa cum spune în cuvîntul introductiv profesorul Dionisie M. Pippidi — ,,o contribuţie de preţ la cunoaşterea artei romane înflorite pe meleagurile Daciei, dar şi o contribuţie la arta provinciilor dunărene''[1].

Structura lucrării este cea obişnuită: o scurtă introducere, catalogul pieselor şi un amplu comentariu referitor la caracteristici arhitectonice, reprezentări figurative şi motive ornamentale, atributele personajelor şi accesorii, îmbrăcăminte, podoabe, coafură, originea şi calea de pătrundere a ediculei funerare în Dacia, răspîndirea ediculei funerare în Dacia şi, la sfîrşit, monumente funerare înrudite cu edicula.

În catalog sînt cuprinse 94 piese (acoperişuri, pereţi şi postamente de edicule), grupate pe localităţi, după locul de provenienţă. Fişa fiecărei piese, în ordinea dată de autori, conţine: locul unde se găseşte, bibliografia, starea de conservare, dimensiuni, natura materialului, descrierea. Ceea ce lipseşte din catalog sînt numerele de inventar ale pieselor, fapt care îngreuiază cercetarea lor ,,pe viu'', în muzee, mai cu seamă că starea precară de conservare a multora face ca ilustraţiile să nu fie suficient de clare. De asemenea, din catalog lipsesc încadrările cronologice.

Este, desigur, extrem de dificilă întocmirea unui catalog exhaustiv dată fiind mulţimea cercetărilor arheologice sistematice şi a ritmului de construcţii în urma cărora ies la iveală numeroase materiale arheologice. Drept consecinţă, catalogul întocmit de O. Floca — W. Wolski, deşi conţine mult material inedit, cercetat direct de autori sau semnalat lor de prof. I. I. Russu (un perete de ediculă incastrat în portalul bisericii reformate din Aghireş, jud. Cluj şi un altul de la Turda aflat în curtea casei parohiale)[2], poate fi completat cu un perete de ediculă

* Această notă, ca şi studiul pe care îl discută, a putut să fie întocmită datorită sprijinului, întotdeauna binevoitor şi prompt, al colegilor de la muzee. Autoarea ţine să mulţumească şi pe această cale directorilor şi colaboratorilor lor de la muzeele din Cluj, Alba Iulia, Deva, Timişoara, Turda, Zalău şi în mod deosebit lui Constantin Pop de la Cluj şi Vasile Moga de la Alba Iulia.

[1] BMI, 42, 1973, 3, p 3.

[2] O. Floca — W. Wolski, BMI, 42, 1973, 3, p. 18, nr. 49, fig. 64 şi p. 30, nr. 94, fig. 115.

descoperit în vara anului 1973 la Ulpia Traiana[3]. Autorilor le-au scăpat însă din vedere și cîteva piese existente încă de multă vreme în colecțiile muzeelor transilvănene (vezi addenda). În schimb, în rîndul pereților de edicule sînt incluse un număr de 9 piese[4] considerate stele funerare de cei care le-au publicat. Dintre acestea sînt foarte probabil pereți posteriori de ediculă monumentele cu scena banchetului funerar de la Potaissa[5] și, eventual, o piesă din Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj[6] păstrată fragmentar. Sub semnul întrebării rămîn un grup de 7 piese denumite în literatura noastră de specialitate „stele familiale"[7]. Acestea au o notă aparte datorită faptului că sînt sculptate în alto—relief și capetele personajelor depășesc limita superioară a plăcii funerare.

Cînd am publicat în anul 1966 pentru prima oară un monument de acest tip, i-am găsit analogia cea mai apropiată la Augsburg și am opinat că făcea parte dintr-o construcție funerară pe care nu am numit-o *aedicula* deoarece, cel puțin în cazul Daciei, acest termen era folosit într-o accepțiune foarte precisă (3 pereți cu acoperiș, așezați pe un postament) și fiindcă reconstituirea monumentului din Raetia făcută de L. Ohlenroth ni s-a părut incertă[8]. La prima vedere ceea ce ar pleda împotriva interpretării celor 7 monumente drept pereți posteriori de ediculă ar fi faptul că limita superioară a plăcii este depășită de capetele personajelor și, în consecință, modul în care era așezat acoperișul devine greu de înțeles. Dar, chiar admițînd că funcțional acest lucru este posibil (acoperișul putînd fi susținut de pereții laterali și porțiunea îngustă din dosul capetelor), împotriva interpretării autorilor citați vine și faptul că toți pereții posteriori de edicule (inclusiv cel de la Micia considerat similar cu „stelele familiale")[9] au imaginea figurativă înscrisă într-o nișă mai mult sau mai puțin pronunțată și *întotdeauna* o bordură mai lată, la partea superioară, ceea ce, evident, nu se petrece în cazul monumentelor în discuție. De asemenea, autorii nu au explicat dacă pereții laterali ai acestui „nou tip de ediculă" sînt identici cu ceilalți sau au și ei elemente deosebite.

În aceeași ordine de idei a observațiilor făcute la catalog socotim că un număr de 7 piese[10] nu au elemente definitorii pentru a putea

---

[3] H. Daicoviciu și colaboratori, *Raport asupra săpăturilor de la Ulpia Traiana*, 1973, prezentat la sesiunea de rapoarte, București, februarie 1974. C. Pop de la Muzeul de istorie din Cluj pregătește un studiu asupra piesei respective.

[4] O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 14, nr. 33, fig. 44; p. 16, nr. 35, fig. 47; p. 16, nr. 39, fig. 52; p. 16, nr. 36, fig. 48; p. 22—24, nr. 69, fig. 87; p. 24—26, nr. 77; p. 26, nr. 78—79; p. 28, nr. 88, fig. 107.

[5] *Ibidem*, p. 14, nr. 33, fig. 44; p. 16, nr. 39, fig. 52.

[6] *Ibidem*, p. 14, nr. 35, fig. 47.

[7] L. David — V. Pintea, ActaMN, 3, 1966, p. 459—463; C. Pop-T. Soroceanu, SCIV, 19, 1968, 2, p. 351—355. L. Țeposu-Marinescu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 220—221. Recent L. Bianchi, Apulum, 9, 1953, p. 722, fig. 6, socotește piesa de la Zam tot stelă (stele a figure intere).

[8] Germania, 31, 1953, 1—2, p. 32—38.

[9] O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 34.

[10] *Ibidem*, p. 12, nr. 18, fig. 28 (monument de la Micia cu scena banchetului funerar la care participă mai multe persoane. Lățimea piesei, 0,75 m, ne face să o considerăm stelă), p. 14, nr. 26, fig. 38 (monument de la Micia, păstrat fragmentar, fără vreun element caracteristic pentru edicule); p. 17, nr. 43, fig. 57 (monument de la Potaissa, fragmentar, probabil stelă); p. 18, nr. 48, fig. 62, 63 (monument de la Potaissa, fără elemente caracteristice pen-

fi considerate edicule. Lăsînd la o parte observaţii de amănunt, ţinem doar să facem cîteva precizări. Un perete lateral de ediculă de la Muzeul Brukenthal, trecut de autori în rîndul celor cu loc de provenienţă necunoscut[11], a fost în realitate descoperit la Şeica Mică, jud. Sibiu în anul 1857, a intrat în patrimoniul muzeului în anul 1905, nr. inventar 3449= 7284. Un perete de ediculă de la Potaissa[12] nu se află la Muzeul de istorie al R. S. România, cum se indică în lucrare, ci în continuare la Muzeul naţional de antichităţi. În sfîrşit, în articol s-a strecurat o confuzie, un perete de ediculă de la Apulum[13] este greşit ilustrat. Fotografia reprezintă în realitate un altar de la Apulum, publicat de Gr. Florescu[14]. Ne permitem deci să reluăm în *addenda* piesa cu fotografia corespunzătoare.

Partea a doua a lucrării consacrată interpretării monumentelor începe prin comentarea, pe cît de importantă, pe atît de judicios întocmită, a caracteristicilor arhitectonice (postamente şi socluri, pereţi, acoperişuri), autorii constatînd că în Dacia este atestat „tipul de nişă închisă pe trei părţi, cu acoperiş boltit sau orizontal, cu fronton triunghiular şi imaginea defuncţilor redată în relief pe pereţii interiori ai monumentului"[15]. Din punct de vedere al formei am avea de făcut doar două observaţii. Dat fiind faptul că în Dacia nu s-au descoperit socluri pentru edicule este greu să ni le imaginăm, mai cu seamă că monumentele de la Bierbach[16] şi Kruft[17] sînt deschise, în centrul construcţiei fiind plasate statuile defuncţiilor. Credem, mai degrabă, că se poate avansa ipoteza existenţei unor construcţii funerare deschise şi în Dacia, statuile funerare, balustradele cu lei, frontoanele de mari dimensiuni[18], pledînd pentru acest lucru. Apoi, este puţin probabil că acoperişurile de ediculă să fi avut deasupra coronamente în formă de trunchi de piramidă, deoarece acestea se termină plat la partea inferioară, pe cînd acoperişurile (boltite sau orizontale jos) au întotdeauna în exterior două pante şi cu toate că răspîndirea ediculelor coincide pe hartă cu a coronamentelor, această răspîndire este *inegală* numeric. De pildă, de la Apulum provin unsprezece coronamente, pe cînd de la Micia provine un singur coronament[19], iar la Aquileia coronamentele încununează altare-osuarii[20].

Capitolele care analizează reprezentările figurative şi motivele ornamentale, atributele personajelor şi accesoriile, îmbrăcămintea, podoabele şi coafura, însoţite de fotografii şi desene, ni se par cele mai izbu-

---

tru edicule); p. 20, nr. 58, fig. 73 (monument de la Cristeşti, fragmentar, fără elemente caracteristice pentru edicule); p. 26, nr. 80, fig. 98 (monument de la Bologa, probabil stelă); p. 30, nr. 91, fig. 111 (monument cu loc de provenienţă necunoscut, probabil stelă).

[11] *Ibidem*, p. 28—38, nr. 89, fig. 108.

[12] *Ibidem*, p. 16, nr. 39, fig. 52.

[13] *Ibidem*, p. 22, nr. 67, fig. 84.

[14] ED, 4, 1930; p. 109, fig. 48. Altarul se află în Muzeul de istorie Alba Iulia, inv. 88.

[15] O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 31.

[16] H. Klumbach, Bonner Jahrb, 158, 1958, p. 183—191.

[17] H. Mylius, Bonner Jahrb, 130, 1925, p. 180—192, pl. 6—11 reconstituie două monumente numai din fragmente.

[18] Vezi frontoanele de la Micia la O. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 117—122, fig. 6, 7, 8.

[19] H. Daicoviciu, Apulum, 7, 1968, p. 333—351.

[20] G. Brusin, *Gli scavi di Aquilea*, Udine, 1934.

tite. Ne surprinde însă faptul că autorii nu subliniază sau măcar sintetizează într-o frază rezultatul investigației lor — acela că repertoriul figurativ, în covîrșitoarea lui majoritate, își găsește analogii în vestul Daciei. La fel se pune problema și în cazul costumului, podoabelor, coafurii care, cu cîteva excepții asupra cărora vom reveni imediat, sînt general romane, adică răspîndite în întreg imperiul. Dacă autorii ar fi făcut aceste sublinieri, credem că ar fi eliminat impresia, poate falsă, că acordă o atenție sporită și încearcă să scoată în evidență sporadicele elemente orientale. Am vrea, de asemenea, să mai facem cîteva precizări la acest capitol.

Scena banchetului pe ediculele din Dacia dovedește că aici se află punctul de convergență al mai multor curente artistice venite din est, sud-vest și vest, predominînd ultimele două: banchetul cu mai mulți participanți și scena simplificată „de ofrandă"[21]. Kathedra, imitînd jilțul de răchită împletită, așa cum apare pe monumentele cu scena banchetului la care participă mai multe persoane de la Potaissa, este de origine etruscă, pătrunde curînd ca piesă de mobilier la romani, intră în componența camerelor funerare și a unor scene de pe monumentele funerare din provinciile vestice[22].

Piesele vestimentare nu permit, în lipsă de analogii, sesizarea unor elemente orientale[23], cu atît mai mult, cu cît arta funerară a Palmyrei oferă un grup compact de piese, omogene ca tip și decor și fără similitudini în Dacia. Asemănările vestimentare și de coafură între personajele de pe monumentele funerare de diverse tipuri provenite de la Micia (stele, edicule, altare-pilastru) credem că sînt mai mult dovada executării lor în același atelier, decît dovada aceleiași etnii și aceea „orientală". Singurele piese de port neromane sînt cele norice (și autorii conturează just pe această bază, un grup de edicule de la Cristești)[24] și aceea din zona carpato-dunăreană haina tăiată în unghi și închisă pe piept[25]. Nici în coafură nu se întîlnesc elemente orientale. Cocul pe creștet, aproape nelipsit la personajele feminine de pe monumentele funerare de la Micia, poate fi pur și simplu moda din metropolă în viziunea meșterului local sau, absolut ipotetic, o modă africană, dar nu siriană, unde femeile au întotdeauna creștetul acoperit. „Părul tăiat scurt, adus spre frunte, cu șuvițele întoarse în melcișori, constituie o coafură tipic orientală, caracteristică reprezentărilor de palmyreni" spun autorii[26]. Dar H. Schoppa studiind influențele celtice din arta romană provincială stăruie tocmai asupra acestui tip „neclasic" de coafură prezent și în Gallia (dovadă a influenței băștinașilor celți care transformă natu-

---

[21] Vezi I. Čremosnik, JÖAI, 44, 1959, p. 207—230; A. Bürger, BudReg, 2, 1959.

[22] A. W. Daszewski, *Mélanges offerts à K. Michalowski*, Varșovia, 1966, p. 347—354.

[23] Pentru haina cu guler asimetric a defunctei de pe un perete de la Micia (O. Floca—W. Wolski, *op. cit.*, p. 10, nr. 16, fig. 25) s-a emis ipoteza că ar fi de origine africană (ActaMN, 5, 1968, p. 128). Acest tip de manta nu seamănă însă cu aceea a meduzelor de pe acoperișul de la Micia (O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 8, nr. 2, fig. 7 și 7 a.).

[24] *Ibidem* p. 41—42.

[25] Pentru piesa de port respectivă s-a emis ipoteza că ar fi de origine locală. Vezi bibliografia la O. Floca — W. Wolski, p. 40—41. Haina apare însă și în Dalmația. Vezi D. Miocevic — Rendic, Diadora 1, 1959, p. 107 sqq.

[26] O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 42.

ralul în ornamental) şi pe o arie extrem de vastă din vest pînă în Palmyra[27].

Am ţinut să facem aceste observaţii deoarece ni se pare că şi autorii la rîndul lor au folosit elementele deja amintite la eşafodajul tezei despre originea şi calea de pătrundere a ediculei funerare în Dacia, capitol care, pentru conţinutul şi implicaţiile sale, în înţelegerea istoriei Daciei romane, este cel mai important.

Autorii, deşi nu combat *expressis verbis* teza mai veche a pătrunderii ediculei funerare din Italia de nord direct sau indirect prin filieră norico-pannonică[28], ajung la o concluzie diametral opusă cu ceea ce s-a susţinut pînă acum. Ei socotesc că ediculele pătrund în Dacia ,,pe cale de propagare directă, un rol de frunte revenind factorului sirian şi palmyrean'' sau indirect din ,,centre ca Aquileia şi Intercisa unde grupurile de colonişti veniţi din Orient, mai ales din Siria, au jucat un rol similar în transmiterea directă a unor tipuri de monumente funerare sau a unor motive ornamentale în Italia de nord, Noricum şi Pannonia[29].

În argumentarea tezei privind originea orientală a ediculelor se fac afirmaţii ca ,,edicula funerară copiază un tip de monument syrian, ca şi mausoleul cu ediculă deschisă sau coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită, răspîndite în mediul asiatic şi african. Apariţia lor la Aquileia nu poate face abstracţie de caracterul prin excelenţă oriental al acestui nod comercial, aşa cum atestă numeroase inscripţii''[30]. Socotim că asemenea afirmaţii s-ar fi cerut susţinute de un bogat aparat critic, dar din păcate, aici lipseşte cu desăvîrşire.

Originea şi calea de pătrundere a ediculei din Orient este susţinută de autori pe baza următoarelor considerente: edicula este puţin răspîndită în Italia de nord şi la fel în Germania şi Noricum, iar în Pannonia ediculele sînt concentrate în est, cele mai multe provenind de la Intercisa; edicula este monument syrian şi Aquileia oraş cu caracter oriental; în Germania figura lui Attis şi scenele de banchet sînt difuzate de militarii orientali, iar monumentul de la Kruft este de origine syriană; la Intercisa există o comunitate închegată de orientali, situaţie similară fiind şi la Micia şi, în sfîrşit, în repertoriul ornamental al unor pereţi de ediculă din Dacia apar elemente orientale[31].

Fără a nega sau minimaliza rolul factorului oriental ca transmiţător de forme şi motive artistice (mai ales greco-elenistice) nu putem fi de acord sub nici un motiv cu teza pătrunderii ediculelor în Dacia, direct din Orient.

Socotim şi astăzi valabilă părerea lui A. Schober după care originea ediculelor funerare romane se găseşte în templele funerare sau

---

[27] Bonner Jahrb, 158, 1958, p. 268–294.

[28] Orientarea artei funerare din Dacia spre provinciile vestice ale imperiului a fost susţinută de Gr. Florescu, ED, 4, 1930, p. 145; Idem, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore* Bucureşti, 1942, p. 54 sqq.; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1941, p. 144–145; M. Macrea, *Viaţa romană în Dacia*, Bucureşti, 1969, p. 345 sqq.; L. Ţeposu-David, *Hommages à Marcel Renard*, Bruxelles, 1969, p. 550–557; iar pătrunderea ediculei în Dacia pe cale vestică a fost susţinută în RömRum, p. 69–70 = Civilta, p. 86 sq.

[29] O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 47, 30.

[30] *Ibidem*, p. 45.

[31] *Ibidem*, p. 44–47.

capelele cu nişă (naiskoi) din Grecia de unde s-au răspîndit în sudul Italiei şi de acolo la Roma, nordul Italiei şi provinciile nordice şi vestice ale imperiului[32]. Dealtfel, şi pentru Pannonia s-a admis calea de pătrundere nord-italică[33].

Este adevărat că numărul ediculelor în nordul Italiei este redus. Nu este locul să facem o comparaţie cu Syria, aşa cum nu o fac nici autorii înşişi. Ei amintesc cele cîteva localităţi cu edicule din nordul Italiei, dar nici una din Syria, iar ca analogie este prezentată necropola de la Termessos din Pisidia[34].

Monumentele din nordul Italiei sînt în mare parte inedite, constată G. A. Mansuelli[35]. Acest fapt împiedică formularea unor opinii certe privind numărul mic sau mare al ediculelor în nordul Italiei. Ceea ce se ştie sigur este că acolo abundă stelele cu pseudo-ediculă, documentate la Torino, Verona, Milano, Treviso, Oderzo, Concordia, Aquileia, Pola, Cotignola, Padova, Altino, Ravenna[36]. Legătura dintre acestă categorie de monumente şi ediculele propriu-zise, adică între funcţional şi pseudo-funcţional, o face monumentul Volumniilor de la Padova (*edicola in antis*). Avînd cele trei feţe decorate cu nişă, acoperiş în două pante cu frontonul ornamentat, monumentul este în ultimă analiză „una gigantesca stela"[37]. Tot spre o entitate arhitecturală duce şi „tripticul" (trei stele dedicate aceleiaşi familii puse unele lîngă altele)[38], caracteristice pentru Verona. Aşadar, în nordul Italiei există edicule multe, stele cu pseudo-ediculă şi principiul unirii mai multor stele. O privire de ansamblu asupra artei funerare din provinciile dunărene arată că acolo unde predomină stelele cu pseudo-ediculă (nu avem în vedere cele cu elemente arhitectonice disparate) ediculele lipsesc sau sînt mai puţin frecvente şi invers. În Dacia stelele cu pseudo-ediculă sînt foarte rare. Urmează întrebarea dacă ediculele din Dacia nu sînt cumva mai strîns legate morfologic de stelele cu pseudo-ediculă decît de construcţiile funerare deschise? Credem că da şi rămînem la părerea noastră mai veche că ediculele din Dacia sînt „trei stele reunite sub un acoperiş", înrudite cu stelele nord-italice şi ajunse în Dacia din vest, fie direct, fie indirect, prin intermediul provinciilor învecinate Noricum şi Pannonia.

În transmiterea formelor şi motivelor decorative dinspre Italia înspre provinciile dunărene rolul Aquileii a fost determinant[39], iar modul

---

[32] *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1924, p. 194 sq. Vezi şi W. Altmann, *Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit*, Berlin, 1905, p. 139.

[33] G. Erdélyi, ArchErt, 88, 1961, 2, p. 185.

[34] R. Heberdey — W. Wilberg, JÖAI, 3, 1900, p. 210 sqq.

[35] RIASA, N.S., 7, 1958, p. 48; Idem, Arte antica e moderna, 10, 1960, p. 120.

[36] S. Rinaldi — Tufi, Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie, s.8, v. 16, fasc. 3, 1971, cu bibliografia problemei.

[37] G. A. Mansuelli, Arte antica e moderna, 10, 1960, p. 120. Legătura între stele şi edicule credem că o face monumentul Corneliilor de la Bologna. Vezi, G. Susini, *Il lapidario greco e romane di Bologne*, Bologna, 1960, nr. 8, pl. 7.

[38] G. Brusin, Bonner Jahrb, 158, 1958, p. 40—44.

[39] R. Bianchi-Bandinelli, *Rome — la fin de l'art antique*, Paris, 1970, p. 110: „L'art d'Aquilée est en fait determinant pour le répértoire artistique de la Norique et de l'Illyrie, de la Pannonie et de la Dacie. En revanche, la Mésie et la Thrace forment une unité artistique liée à la Macédoine et indirectement à la Grèce (Achaie), et en partie aux centres côtiers de l'Asie Mineure". Vezi şi Fr. Braemer *Arte e civiltà romana nell'Italia settentrionale della republica alla tetrarchia*, II, Bologna, 1965, p. 430.

practic de realizare este sugerat de R. Bianchi-Bandinelli[40]: prin meşteşugari ambulanţi care însoţeau armata, dar şi pe civili, ca să nu mai vorbim despre caietele de modele.

În ceea ce priveşte aportul oriental în repertoriul funerar al Intercisei şi situaţia similară de la Micia, ceea ce se poate constata, în afara prezenţei ediculelor în ambele localităţi, este o mare diferenţă din punct de vedere stilistic şi ornamental între ele. Or dacă orientalii au adus şi într-un loc şi în celălalt *aedicula*, ne-am aştepta ca piesele să semene mult mai mult între ele.

În încheiere ne rămîne să discutăm problema ,,orientalismului Miciei"[41]. Din capul locului trebuie spus că situaţia importantului *pagus* de pe Mureşul mijlociu este aparte, deoarece este una din foarte puţinele aşezări romane de mari proporţii peste care nu s-a suprapus vreo locuire ulterioară, nici măcar o aşezare rurală şi că în urma construcţiilor industriale a fost răscolită întreaga necropolă din partea de est a aşezării, de unde au fost scoase un mare număr de monumente funerare[42]. Datorită acestor condiţii fortuite arta funerară a Miciei este mai bine cunoscută decît aceea a multor aşezări cu caracter urban din Dacia.

Este indiscutabil că la Micia a existat un nucleu puternic de orientali şi că unii dintre ei îşi adorau divinităţile proprii, aduse de acasă. Dar, alături de ei au locuit, evident, şi alte populaţii. Împreună cu *cohors II Flavia Commagenorum* care nu vine direct din Orient, ci din Moesia Superior a staţionat tot timpul în castrul de la Micia *ala Hispanorum Campagonum*. Alte trupe orientale au staţionat la Micia sporadic. *Ala I Augusta Ituraeorum*, a cărei prezenţă la Micia este presupusă pe baza unei inscripţii pusă de un veteran al ei, se află deja în Pannonia în anul 144[43], iar *numerus Maurorum Tibiscensium* vine la Micia ocazional[44]. Dacă soldaţii commageni ar fi fost atît de activi purtători ai culturii orientale ei ar fi trebuit să impună edicula şi în Dacia Inferior unde a staţionat tot timpul *Cohors I Flavia Commagenorum*[45]. Apoi, chiar dacă trupele orientale de la Micia îşi împrospătau efectivele din patrie, nu trebuie uitat faptul că Hadrian introduce recrutarea locală. Ne întrebăm, în sfîrşit, în ce măsură adoratorii unor divinităţi orientale aveau posibilitatea să îşi transpună credinţele şi pe planul artei funerare[46].

---

[40] Acmé, 5, 1952, p. 630. Părerea este însuşită şi de Luca Bianchi, Apulum, 11, 1973, p. 728.

[41] Pentru orientalii de la Micia, vezi I. I. Russu, ActaMN, 6, p. 167–186 cu toată bibliografia.

[42] O. Floca — ActaMN, 5, 1967, p. 111–124; L. David — L. Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 125–135; L. Ţeposu — L. Mărghitan, ActaMN, 6, 1969, p. 159–165; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 8–14.

[43] Vezi supra nota 41.

[44] N. Gostar, AUI, 14, 1968, p. 93–102. Mulţumim colegului Constantin C. Petolescu pentru indicaţia bibliografică.

[45] D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 347.

[46] J. Trynkowski, *Zotnicvze garnizonu rzymskiej Dacji* (*Soldaţii din garnizoanele Daciei romane şi cultele lor*), lucrare de doctorat în manuscris, Varşovia, 1968, ajunge la concluzia că în Dacia nu toţi adepţii cultelor orientale erau orientali de origine. Îi mulţumim pentru informaţie.

Credem că *aedicula* funerară nu poate fi desprinsă din contextul artei romane provinciale a Daciei, care împreună cu Illyricum, Noricum şi Pannonia alcătuiesc un orizont cultural tributar Italiei de nord[47].

Cu toate punctele noastre de vedere divergente studiul discutat rămîne un bun cîştigat şi dr. docent Octavian Floca se dovedeşte încă o dată un cunoscător al antichităţilor din Dacia romană.

ADDENDA

1 Perete lateral stîng de ediculă (fig. 1/1—2). Muzeul de istorie Alba Iulia. Inv. 144/1 = 109. Locul descoperirii : Alba Iulia.

Calcar. Î. 33 cm ; lăţ. = 46 cm ; grosimea 10 cm.

Se păstrează fragmentar, suprafaţa pietrei puternic corodată. A fost fixat într-un cadru de ciment pentru a putea fi expus. Perete lateral drept, ornamentat pe ambele feţe. Pe faţa exterioară se observă două busturi feminine şi în partea dreaptă marginea lată, nelucrată. Femeia din stînga poartă torques la gît şi pe umăr o fibulă în formă de ancoră. Cealaltă femeie are, tot pe umărul drept, o fibulă cu nodozităţi. Ambele au cercei în urechi. Pe faţa interioară, mărginită de o coloană ornamentată cu vrejuri de viţă şi ciorchini de struguri este reprezentat, din profil, un animal fantastic (?) avînd în faţă un obiect oval, indeterminabil. Secolul al II-lea e.n.

Inedit.

2 Perete lateral stîng de ediculă (fig. 1/3). Muzeul de istorie Alba Iulia. Inv. 155/2 = 298. Locul descoperirii : Alba Iulia

Calcar. Î. = 57 cm ; lăţ. = 38 cm ; grosimea 14 cm. Lipsă partea stîngă şi partea inferioară.

Perete lateral, împărţit în două registre, cu marginea lată, neornamentată, în dreapta. Într-o nişă patrulateră, puţin adîncită, este reprezentat camillus cu tunică scurtă, ţinînd în dreapta toarta unui ulcior mare şi cu stînga şervetul, care îi atîrnă de pe umăr. Secolul al III-lea e.n.

O. Floca — W. Wolski, BMI, 42, 1973, 3, p. 22 nr. 67 cu oarecari inexactităţi în descriere şi ilustraţia greşită.

3 Perete de ediculă (fig. 1/4). Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj. Inv. D 900. Locul descoperirii : Gherla, jud. Cluj.

Calcar. Î. = 55 cm ; lăţ. = 33 cm ; grosimea 20 cm. Lipsă partea dreaptă şi partea inferioară, deteriorat la partea superioară. Suprafaţa corodată.

Perete de ediculă, împărţit în două registre. În stînga se observă părţi din ancadramentul îngust al peretelui. În registrul superior este reprezentat un car tras de doi cai. Se disting bine osia şi roata carului, pe platforma căruia stă un copil şi în spatele lui un om matur, îmbrăcat cu o tunică pînă la genunchi, încinsă la mijloc. Din registrul inferior se păstrează imaginea unui leu cu corpul din profil şi capul întors spre privitor. Secolul al III-lea e.n.

Inedit.

4 Perete lateral drept de ediculă (fig. 2/1). Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj. Inv. D 911. Locul descoperirii : Gherla, jud. Cluj.

Calcar. Î. = 55 cm ; lăţ. = 35 cm ; grosimea 20 cm. Piesa fragmentară, suprafaţa puternic corodată.

Perete lateral împărţit în două registre şi cu o bordură lată, neornamentată în stînga. În registrul superior se observă încă un animal păscînd, iar în registrul inferior este reprezentat Attis, îmbrăcat cu *tunica manicata* şi hlamidă, care cade de-a lungul părţii stîngi a corpului. Ţine capul înclinat şi sprijinit pe mîna dreaptă, iar în stînga are *pedum*. Secolul al III-lea e.n.

Inedit.

5 Perete lateral de ediculă (fig. 2/2). Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj. Inv. D 920. Locul descoperirii : Gherla, jud. Cluj.

Calcar. Î. = 36 cm ; lăţ. = 40 cm ; grosimea 11 cm. Se păstrează doar un fragment, suprafaţa foarte mult deteriorată.

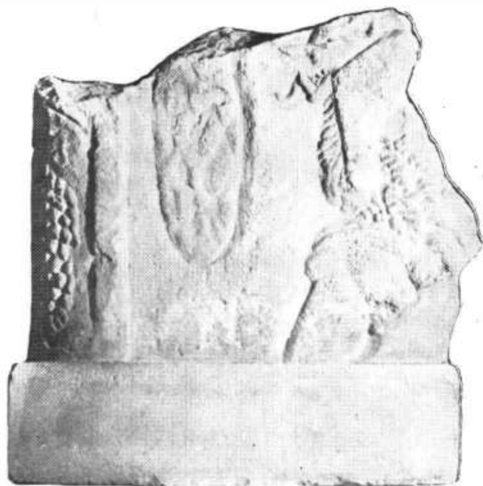
Marginea dreaptă a peretelui, pe care se mai pot distinge părţi din corpul unui cal, are o bordură lată, neornamentată sau un pilastru (?). Secolul al III-lea e.n.

---

[47] R. Bianchi-Bandinelli, *op. cit.*, p. 132.

1

2

3

4

Fig. 1. Perete lateral de edicul. 1 Apulum (faţă exterioară); 2 Apulum (faţă interioară); 3 Apulum; 4 Gherla, jud. Cluj.

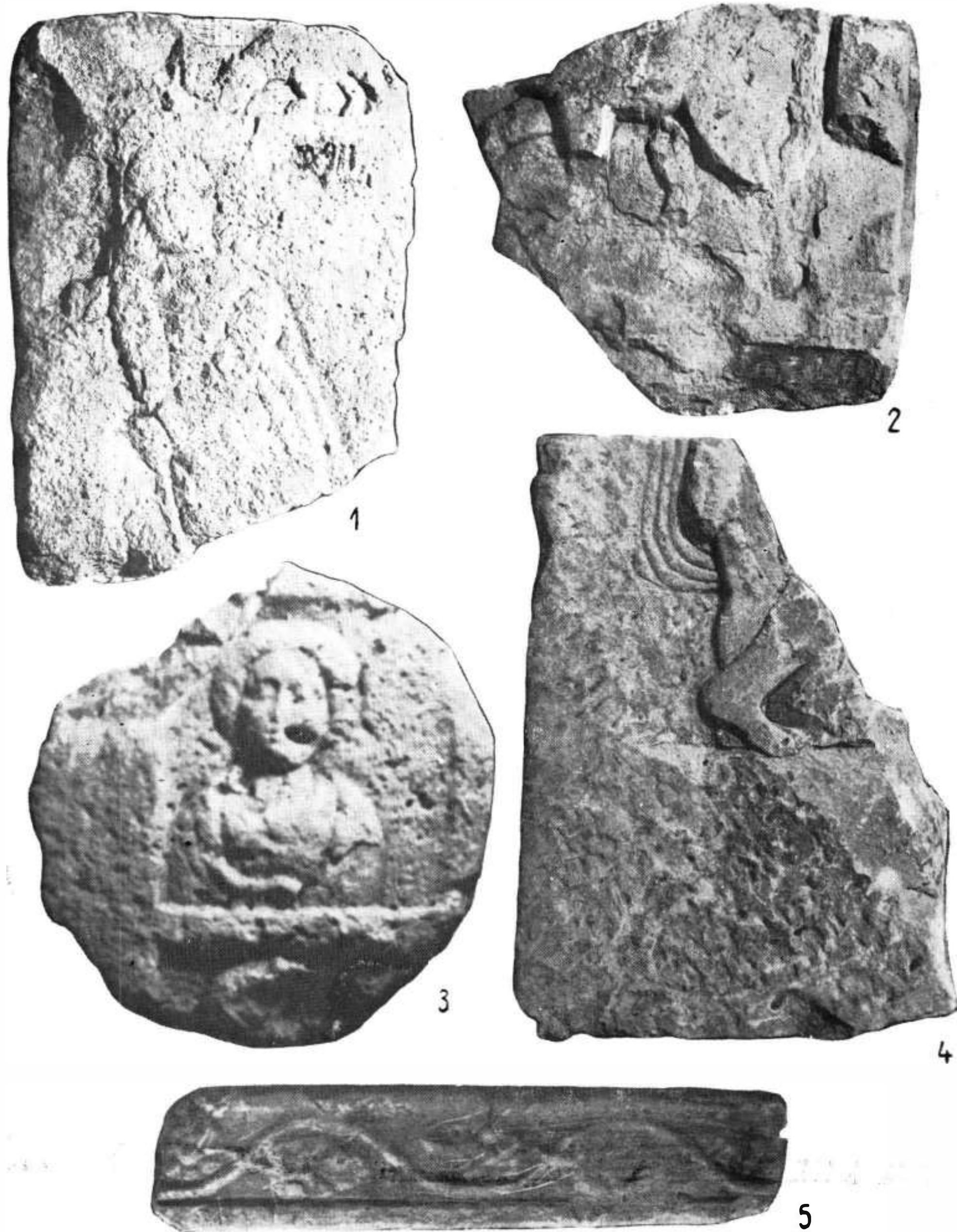

Fig. 2. Perete lateral de ediculă. 1—2 Gherla, jud. Cluj; 3—4 Micia.

Inedit.

6 Perete lateral drept de edicul (fig. 2/3). Muzeul de istorie județean Hunedoara — Deva. Inv. 20074. Locul descoperirii : Micia.

Travertin. Î. = 50 cm ; lăț. = 45 cm ; grosimea 10 cm.

Piesa a fost transformată în rîșniță. Suprafața corodată. Perete lateral drept, împărțit în două registre avînd marginea din stînga nelucrată. În registrul superior, într-o nișă patrulateră puțin adîncă, este reprezentat bustul unei femei cu părul pieptănat peste urechi, îmbrăcată cu tunică și palla care îi acoperă brațele. Din registrul inferior se păstrează creștetul unui alt personaj. A doua jumătate a secolului al II-lea — prima jumătatea a secolului al III-lea e.n.

Inedit.

7 Perete lateral stîng de edicul (fig. 2/4—5). Muzeul de istorie al R.S. România. Locul descoperirii : Micia. Piesa a fost descoperită întîmplător în anul 1973 pe locul necropolei din partea de est a așezării. A fost semnalată de C. Petolescu.

Gresie. Î. = 58 cm ; lăț. = 44 cm ; grosimea = 14,5 cm. Lipsă partea superioară.

Peretele are la partea inferioară o bordură lată, nelucrată și pe cant vrejuri de viță, cu ciorchine de strugure și frunze. Într-o nișă puțin adîncită se păstrează partea inferioară din corpul lui Attis, în poziția obișnuită, piciorul stîng încrucișat peste dreptul. De-a lungul corpului se vede hlamida, ale cărei falduri, realizate prin incizii ovale, simetrice, ajung pînă în dreptul genunchilor. Sec. III e.n.

Inedit.

À PROPOS DE L'ÉDICULE FUNÉRAIRE EN DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

Cette notice discute l'étude d'O. Floca—W. Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, Buletinul Monumentelor Istorice, 42, 1973, 3, p. 452. Après quelques remarques en marge du catalogue des pièces, l'auteur passe à une ample analyse des chapitres d'interprétation. Elle n'est pas d'accord avec l'opinion que l'édicule aura pénétré en Dacie importé directement de l'Orient et fournit des contre-arguments à la thèse d'O. Floca—W. Wolski. Sa conclusion est que l'édicule de Dacie se rattache au point de vue morphologique aux stèles à pseudo-édicule du nord de l'Italie et que l'édicule funéraire ne saurait être considéré indépendamment du contexte de l'art romain provincial de Dacie, qui — avec l'Illirie, la Pannonie et la Noricum — constitue un horizon culturel tributaire de l'Italie du nord. Un addenda à cette notice donne une liste comportant six parois d'édicule inédits.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Paroi latérale d'édicule. 1 Apulum (face extérieure) ; 2 Apulum (face intérieure) ; 3 Apulum ; 4 Gherla, dép. de Cluj.

Fig. 2. Paroi latérale d'édicule. 1—2 Gherla, dép. de Cluj ; 3—4 Micia.

CU PRIVIRE LA LOCALIZAREA CONSTANTIANEI

DE

I. BARNEA

Dezvoltînd o ipoteză formulată mai înainte [1], Em. Popescu, *Constantiana — un problème de géographie historique de la Scythie Mineure*, ByzZ, 66, 1973, p. 359—382, caută să demonstreze că orașul Constantiana menționat de Hierocles *(Synecdemos)*, Procopius *De aedificiis*, IV, 11) și de o inscripție greacă din secolul al VI-lea, găsită la Constanța (AEM, 14, p. 30, nr. 63), nu se afla pe locul sau în vecinătatea orașului Constanța de astăzi, după cum se credea pînă acum, ci spre nord de Histria, la Capul Dolojman, acolo unde V. Pârvan presupunea că ar fi existat vechiul *Argamum*. Deoarece în unele manuscrise ale textului lui *Synecdemos* și în *Notitia episcopatuum* numele localității apare la plural Κωνσταντιαναί (= *Constantianae)*, autorul presupune în continuare că sub același nume, în afară de importanta așezare de la Dolojman, era cuprinsă și mica fortăreață *(castellum)* ce se afla vis-à-vis, pe insula *Bisericuța* de pe lacul Razelm. *Argamum* ar fi de căutat mai departe, spre nord de capul Dolojman, la Sarichioi, în peninsula formată de lacul Razelm, lacul Babadag și canalul ce leagă cele două lacuri, unde la sfîrșitul secolului trecut — începutul celui prezent au fost descoperite importante vestigii antice, printre care și resturile unui dig de piatră. Nu se exclude nici localizarea anticului *Argamum* la Murighiol, cu atît mai mult cu cît Hecateu din Milet pretinde că acesta era un oraș situat pe Dunăre (Ὀργάμη·πόλις ἐπὶ τῷ Ἴστρῳ).

Cît despre metropola *Tomis*, se arată că există dovezi că aceasta și-a păstrat numele pînă către mijlocul secolului al IX-lea. Abia în secolul al X-lea în locul vechii denumiri apare cea de *Constantia*, pentru prima oară la Constantin Porfirogenetul *(De adm. imperio*, 9, 98).

Bazîndu-se pe un text încă enigmatic, datorat lui Pseudo-Codinos, autorul înclină să creadă că fosta capitală a provinciei Scythia Minor și-ar fi primit noul nume în această vreme după o persoană făcînd parte din casa imperială cu numele *Constantia*, *Constantza* sau *Constantinus* (? !).

Ipoteza susținută de Em. Popescu cu privire la localizarea Constantianei la Dolojman este ispititoare, ea sprijinindu-se pe faptul că Hierocles și *Notitia episcopatuum*, enumerînd cetățile de pe litoralul provinciei Scythia Minor de la sud la nord, așază acest oraș imediat după Histria.

---

[1] Em. Popescu, TIR, L. 35, București, 1969, s.v.; idem, *Contribuții la geografia istorică a spațiului balcano-dunărean în secolele V—VII e.n.* (rezumat al tezei de doctorat la Universitatea din București, Facultatea de istorie), 1970, p. 18—19.

SCIVA, tomul 25, nr. 3, București, 1974, p. 427—429.

Nu trebuie însă pierdut din vedere că reluarea în ultimul timp a săpăturilor arheologice la Capul Dolojman a dus la descoperirea în acest loc a unei aşezări intens locuite începînd din secolele VIII—VII î.e.n., pînă în secolul al VII-lea e.n., cu aceeaşi ceramică greacă arhaică, clasică, elenistică şi romană ca şi la Histria[2]. Ce nume purta aşezarea de la Capul Dolojman înainte de a se numi Constantiana, adică, după noi, cel mai probabil în timpul lui Constantin cel Mare şi al fiilor săi? Înlocuirea înainte de mijlocul secolului al VI-lea a vechii denumiri Argamum cu cea de Constantiana nu poate fi susţinută, deoarece ea se întîlneşte la Procopius, pe lista oraşelor refăcute de Iustinian; Ἀργαμώ (*De aedif.*, IV, 11). Urmează ca numai noi descoperiri şi în special aceea a unei inscripţii menţionînd numele oraşului să rezolve definitiv această problemă. Pînă atunci rămîne cel puţin la fel de valabilă ipoteza că *Constantiana* ar fi putut fi un *cartier* sau *un dublet* al anticului *Tomis*[3], fără să poată fi exclusă presupunerea existenţei ei într-un al treilea punct pînă acum încă nebănuit, de pe teritoriul provinciei Scythia Minor.

Înainte de a termina, socotim necesare unele precizări în legătură cu două afirmaţii din articolul la care ne-am referit mai sus. Una are în vedere episodul descris de cronica lui Skylitzes-Cedren cînd, după înfrîngerea lui Sviatoslav la Dorostolon (971), au venit la Tzimiskes soli „din Constantia şi din celelalte fortăreţe de dincolo de Istru" (ἐκ Κωνσταντείας καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων, τῶν πέραν ἱδρυμένων τοῦ Ἴστρου, Cedren, II, Bonn, 1839, p. 401), ca să-i ceară iertare pentru că se aliaseră cu Sviatoslav (p. 380, nota 80). Chiar dacă cronicarul bizantin face o confuzie, din text rezultă că este vorba de un oraş cu numele *Constantia*, care se afla „dincolo" de Dunăre, ca şi celelalte fortăreţe de unde au venit solii. De aceea unii cercetători care s-au referit la acest text s-au gîndit mai curînd la Constantiniana Daphne din stînga Dunării[4].

A doua afirmaţie priveşte textul enigmatic atribuit lui Pseudo-Codinos, pe care l-am amintit mai sus. În acest text se pare că se face o confuzie între împăraţii Constantin cel Mare şi Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în acelaşi fel în care autorul lucrării *De administrando imperio* (cap. 53), vorbind despre unele evenimente petrecute pe teritoriul Dobrogei, îl confundă pe Constantin cel Mare cu Constantin al IV-lea Pogonatul. În legătură cu acest ultim text, Em. Popescu scrie că în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 162—163 şi *Din istoria Dobrogei*, II, p. 389, 441, ne-am folosit de ideile lui P. Ş. Năsturel din recenzia publicată în Dacia, N. S., 1, 1957, p. 371—372, la cartea: Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, greek text edited by Gy. Moravcsik, english translation by R. H. Jenkins, Budapesta, 1949, fără să-l menţionăm deloc („sans

---

[2] M. Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 33—42.

[3] R. Vulpe, Pontice, 2, 1969, p. 158—165.

[4] N. Bănescu, *Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de Jos* (Academia Română, Discursuri de recepţie, LXXII), Bucureşti, 1938, p. 22; B. Câmpina, NEH, 1, 1955, p. 192—194; N. A. Oikonomidès, RESEE, III, 1965, 1—2, p. 63. P. Diaconu, Pontica, 4, 1971, p. 311—318, localizează *Dafne* la Izvoarele (fost Pîrjoaia), jud. Constanţa.

mentioner du tout") pe autor. În cazul de față, ca și în altul anterior[5], sîntem de părere că este vorba de o acuzație fără temei, deoarece în articolul: ***Cu privire la relațiile dintre Dobrogea și Chersones în secolele IV—X***, publicat de noi în *Omagiu*... menționat (p. 162), se face trimiterea la recenzia amintită.

SUR LA LOCALISATION DE CONSTANTIANA

RÉSUMÉ

L'auteur exprime ses doutes au sujet de la localisation de la cité romano-byzantine *Constantiana* (*-ae*) proposée par Em. Popescu dans son étude publiée dans ByzZ 66, 1973, 359—382. En effet, celui-ci s'attache à démontrer que la cité en question n'occupait pas l'emplacement de l'actuelle ville de Constanța, n'étant située ni même dans son proche voisinage comme on le supposait jusqu'à présent, mais qu'il convient de la localiser au nord d'Histria, à Capul Dolojman, à l'emplacement présumé de l'ancienne Argamum. Contrairement à l'opinion d'Em. Popescu, l'auteur, fondé sur les résultats des fouilles reprises dernièrement à Capul Dolojman et qui ont mis au jour un site intensément habité depuis les VIIIe — VIIe siècles av. n. è. jusqu'au VIIe siècle de n.è., avec une céramique grecque archaïque, classique, hellénistique et romaine analogue à celle trouvée à Histria, incline à croire qu'il s'agit là réellement de l'Argamum, mentionnée pour la première fois sous ce nom par Hécatée de Milet et pour la dernière fois par Procope. Jusqu'à la mise au jour d'autres documents archéologiques et, notamment, d'une quelconque inscription avec le nom de la ville, l'auteur estime qu'il y a des chances égales au moins pour que l'ancienne hypothèse qui tenait *Constantiana* pour un quartier de Tomis-Constanța à l'époque romano-byzantine ou pour un doublet de son nom ne soit pas écartée.

En poursuivant dans ce sens, l'auteur précise que le texte de Skylitzès-Cedrenus laisse à supposer que la forteresse *Konstanteia*, mentionnée dans la chronique byzantine, était située sur la rive gauche du Danube. Il démontre aussi l'inanité des accusations portées contre lui par Em. Popescu.

•

[5] I. Barnea, AIESEE, *Bulletin*, X, 2, 1972, p. 164, nota 73 și p. 175, nota 110.

TOPORUL DE LUPTĂ DE LA SCĂRIŞOARA (JUD. BACĂU)

DE

C. BUZDUGAN

De curînd, în colecţiile Muzeului de istorie din Bacău a intrat un topor de metal, descoperit în vara anului 1971 pe teritoriul judeţului, mai exact în satul Scărişoara, comuna Corbasca, în grădina ţăranului cooperator Pîrîiac Ion, în timp ce acesta săpa o groapă pentru fîntînă[1]. Locul descoperirii este situat la circa 2 km de rîul Siret, pe partea stîngă a acestuia, în cadrul interfluviului care separă bazinul pîrîului Răgoaza de bazinul pîrîului Fulgeriş.

După relatările descoperitorului, aşa cum dealtfel dovedeau şi resturile de pămînt care se mai păstrau încă pe el, toporul se afla în solul galben, la adîncimea de circa 0,90 m fără a fi asociat cu vreun alt obiect, înscriindu-se în rîndul descoperirilor întîmplătoare şi izolate.

Este vorba de un topor lucrat, foarte probabil, din aramă de culoare roşie pronunţată, turnat într-un tipar bivalv. Lama relativ lungă şi îngustă se lăţeşte uşor spre tăiş şi conferă toporului o formă zveltă şi elegantă (fig. 1 şi 2). Lama are secţiunea hexagonală, cu suprafeţele laterale plate. Tăişul puternic ascuţit, cu marginile evazate, prezintă o ştirbitură datorată, poate, întrebuinţării. Tot astfel trebuie explicată şi o fisură ce se observă pe manşon. În zona de împreunare cu tubul, muchia superioară a lamei este îndoită accentuat. Tubul de înmănuşare, de formă cilindrică, bine profilat, cu resturi de decupare la un capăt, prezintă o adîncitură în interiorul său, în direcţia lamei. Ceafa este dreaptă, cu muchia destul de accentuată. După turnare piesa a suferit unele lucrări de finisare. Cusăturile, cu toate că au fost înlăturate prin şlefuire, se disting totuşi destul de bine. Înainte de curăţire, toporul era acoperit pe unele porţiuni mici cu o patină neuniformă, verde închis. Lung. piesei :0,147 m ; greut. : 0,565 kg.

Prin trăsăturile sale formal-tipologice, toporul prezentat aici aparţine tipului Pătulele[2], răspîndit în partea centrală şi sudică a României, mai ales în Oltenia. Pentru o atare încadrare tipologică pledează îndoirea accentuată a muchiei superioare a lamei în zona de contact cu tubul şi profilarea tubului de înmănuşare.

Pentru datarea toporului de la Scărişoara nu avem alte criterii decît cele tipologice. Topoarele de tip Pătulele aparţin aceluiaşi orizont ca şi tipul Izvoarele, deşi cele dintîi vădesc un progres în tehnica de lucru[3]. Topoarele Pătulele sînt o continuare a topoarelor de tip Veselinovo, ceea

[1] Piesa a fost recuperată de colegul Al. Artimon, de la Muzeul de istorie din Bacău. Îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea de a ne fi cedat-o spre publicare.

[2] A. Vulpe, *Die Axte und Beile in Rumanien*, I, München, 1970, p. 37–39.

[3] *Ibidem*, p. 39.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 431 — 433.

ce nu contrazice paralelismul cu tipul Izvoarele. De aici rezultă că tipul Pătulele poate fi fixat cronologic în prima jumătate a bronzului mijlociu. A. Vulpe își sprijină această datare și pe comparațiile succesive între

Fig. 1. Scărișoara. Topor cu gaură transversală. Fig. 2. Scărișoara. Topor cu gaură transversală.

tipurile Pătulele, Pădureni și Monteoru [4], ceea ce în lipsa altor elemente mai sigure este, în momentul de față, singura soluție rezonabilă.

În concluzie, pe baza acestor considerații, toporul de la Scărișoara se înscrie în categoria topoarelor cu gaură de înmănușare transversală (*Schaftlochäxte*) din a doua etapă de dezvoltare descrisă de A. Vulpe [5].

Tipul Pătulele, răspîndit în Oltenia, Muntenia, Transilvania și Bulgaria de nord, apare în Moldova, pentru prima dată, prin exemplarul descoperit la Scărișoara. Astfel, aria de răspîndire a acestui tip de topor se lărgește spre răsăritul României, îmbogățind repertoriul tipologic al topoarelor din această familie, găsite pînă acum în Moldova.

În funcție de datare, această piesă poate fi pusă în legătură cu fazele timpurii ale culturii Monteoru (IC_3—IC_2) atestate frecvent în sud-vestul Moldovei [6]. De asemenea, în cursul fazei IC_3, cultura Monteoru se răspîndește și în sud-estul Transilvaniei [7]. Cum tipul Pătulele este atestat prin

---

[4] *Ibidem*; cf. și A. Vulpe și E. Tudor, SCIV, 21, 1970, 3, p. 417—427.

[5] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 13.

[6] Pentru răspîndirea culturii Monteoru în Moldova vezi: A. Vulpe, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 105; Marilena Florescu, ArhMold, 4, 1966, p. 39—118; idem, ArhMold, 6, 1969, p. 309—327; Marilena Florescu și Gh. Constantinescu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 285—303; Marilena Florescu și C. Buzdugan, ArhMold, 7, p. 193.

[7] I. Nestor, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 103; Z. Székely, SCIV, 19, 1968, 3, p. 423—429; idem, SCIV, 21, 1970, 1, p. 201—208.

mai multe exemplare în sud-estul Transilvaniei, ni se pare plauzibil ca prezenţa lui în Moldova să fie rezultatul relaţiilor intertribale din mediul cultural Monteoru.

HACHE DE COMBAT TROUVÉE À SCĂRIŞOARA (DÉP. DE BACĂU)

RÉSUMÉ

L'auteur présente une hache fortuitement découverte dans le village de Scărişoara, jusqu'à présent inconnue sur le territoire de la Moldavie.

Il s'agit d'une hache à colet transversal (*Schaftlochaxt*), qui appartient au type Pătulele. Chronologiquement la hache s'encadre dans la première moitié de l'âge du bronze moyen romain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Scărişoara. Hache à colet transversal.
Fig. 2. Scărişoara. Hache à colet transversal.

O AMFORĂ THASIANĂ DUBLU ŞTAMPILATĂ

DE

CATRINEL DOMĂNEANŢU

În cursul campaniei de săpături efectuate la Histria în anul 1971, în sectorul zidului arhaic, secţiunea Sc, a apărut o amforă thasiană fragmentară dublu ştampilată* (fig. 1/1, 2). Această amforă prezintă un interes deosebit atît datorită caracterului ştampilelor cît şi datorită faptului în sine al unei duble ştampilări. Situaţia stratigrafică în care a fost găsită este, din păcate, neconcludentă, motiv pentru care vom încerca în finalul acestui articol o datare din punct de vedere tipologic (ţinînd cont atît de aspectul amforei cît şi de cel al ştampilelor).

Amfora s-a păstrat în stare fragmentară. Sînt în întregime conservate gura, gîtul, cele două toarte şi partea superioară a corpului amforei; diam. interior al gurii = 0,08 m; diam. exterior al gurii = 0,11 m; î. toartelor = 0,14 m; lăţ. toartelor = 0,05 m.

Aşa cum se poate observa şi din desen (fig. 3) este vorba de tipul de amforă thasiană cu buza angulară, gît foarte scurt, toarte late şi groase, care pornesc imediat de sub buză şi se prind de umărul amforei [1]. Deşi ca aspect general amfora părea thasiană, avînd în vedere că ştampilele nu sînt tipice de Thasos, am considerat necesară efectuarea unui studiu microscopic în secţiuni subţiri. Studiul, efectuat de Em. Zah, confirmă originea thasiană a amforei [2].

După informaţiile pe care le avem, amfora noastră este a treia amforă de Thasos cu ambele toarte ştampilate, descoperită pînă în momentul de faţă în lumea grecească. O primă amforă de acest gen s-a descoperit la Kerci[3]. Este vorba de o amforă de tip timpuriu, datată de Vinogradov

---

* Este pentru noi o plăcută îndatorire să mulţumim şi pe această cale tovarăşilor Victoria Andronescu, cercetător la Institutul de arheologie din Bucureşti, şi Emanoil Zah, geolog principal la I.G.P.S.M.S.-Bucureşti, pentru sprijinul pe care ni l-au acordat în cursul elaborării acestui articol.

[1] A. M. şi A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Etudes Thasiennes, IV, Paris, 1957, p. 23–24, Th. 1406.

[2] Cu îngăduinţa tov. Em. Zah reproducem aici rezultatul studiului microscopic în secţiuni subţiri efectuat de domnia-sa : „Pasta ceramică este formată dintr-o masă de minerale argiloase, cu mulţi oxizi de fier sub formă difuză, care reprezintă peste 90% din masa pastei. Masa argiloasă înglobează particule de cuarţ cu dimensiuni cuprinse între 0,02 şi 0,65 mm, de cuarţite şi gnaise cu dimensiuni de 0,3–0,6 mm, granule de hematit şi, sporadic, de feldspat. În cantitate foarte mare se observă fragmente de mice (biotit şi muscovit). Pe fragmentele analizate nu se observă prezenţa angobei. Compoziţia mineralogică din care a fost confecţionat vasul şi, în special, prezenţa în mari cantităţi a micelor este asemănătoare cu cea a fragmentelor provenite în mod sigur din Thasos, deci este posibil ca vasul din care au fost luate fragmentele analizate să aibă aceeaşi provenienţă”.

[3] D. B. Šelov, MIA, 57, 1956, p. 133.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 435–441

între anii 400—370 î.e.n.[4]. Pe o toartă, ca are o ştampilă obişnuită în patru rînduri, fără emblemă:

Λεωνί(δης)
Θασίων
Λεωφ
α ν ,

iar pe cealaltă toartă se află o ştampilă anepigrafă, reprezentînd o broască ţestoasă.

A doua amforă a fost descoperită în anul 1965, în necropola de la Nikolaevka. Această amforă are pe o toartă o ştampilă fără ethnicon: Δημάλκης/Νικία[ς], cu emblemă o floare, iar pe cealaltă, o ştampilă anepigrafă rotundă reprezentînd o rozetă. Această amforă este datată după contextul în care a fost găsită între anii 350—330 î.e.n.[5].

Amfora descoperită la Histria este deosebită de celelalte două prin caracterul mai aparte al ştampilei principale. Este vorba de o ştampilă rotundă cu diametrul de 0,03 m, fără ethnicon, avînd inscripţia Τελέα şi două simboluri: un caduceu şi o coroană de iederă (fig. 2/1). Ştampila anepigrafă de pe cealaltă toartă este o ştampilă de formă ovală (0,018 m/ /0,012 m), ce pare o gemă imprimată. Pe ea este reprezentată o divinitate înaripată, probabil un Eros (fig. 2/2).

Revenind la prima ştampilă, trebuie să menţionăm că datorită atît formei cît şi conţinutului său, originea sa thasiană a fost pusă, o vreme, sub semnul întrebării[6]. Însă, aşa cum aminteam mai sus, analiza ceramică făcută arată că amfora a fost fabricată la Thasos. Ştampila sa se încadrează într-o serie nu prea mare de ştampile de formă rotundă, care au ca elemente comune inscripţia Τελέα şi un mic caduceu.

A doua emblemă care apare pe aceste ştampile variază de la o piesă la alta. Ea poate avea una din formele următoare: 1) coroană de iederă: din acest tip s-au găsit 5 exemplare la „Muntele lui Mitridate", Kerci [7], şi exemplarul nostru de la Histria; 2) rython cu protomă de grifon: 7 exemplare găsite în sudul U.R.S.S., „Muntele lui Mitridate" şi Kerci [8], un exemplar găsit pe Pnyx, în umplutura perioadei a treia a pieţei adunării, datată între sfîrşitul secolului al V-lea şi 340 î.e.n.[9] şi 4 exemplare găsite la Thasos [10] (în privinţa numărului lor intervine o mică contradicţie — a cărei cauză n-o cunoaştem — între V. Grace, care menţionează 4 exemplare găsite la Thasos, şi A.M. şi A. Bon, care menţionează numai două, cu numerele de inventar Th 1223, Th 1404); 3) cap de satir bărbos:

---

[4] Ju. G. Vinogradov, Numizmatika i Epigrafika, 10, 1972, p. 59, pl.2.

[5] *Ibidem*, p. 43 şi 51, anexa 1/14.

[6] E. M. Pridik, în *Inventarnyj katalog klejm na amfornyh ručkah i gorlyškah i na čerepicah Ermitažnogo sobranya*, Petrograd, 1917, p. 116, le publică în grupa ştampilelor de origine necunoscută; la fel face şi V. Grace, Hesperia, Supplement X, *Small Objects from the Pnyx*, II, III, 1956, p. 172, care atrage totuşi atenţia asupra posibilităţii de a le atribui Thasosului; A. M. şi A. Bon (*op. cit.*, p. 490) le publică în grupa a IV-a, cu menţiunea „aceste ştampile sînt atribuite Thasosului fără certitudine absolută".

[7] E. M. Pridik, *op. cit.*, p. 116.

[8] *Ibidem*.

[9] V. Grace, *op. cit.*, p. 172.

[10] A. M. şi A. Bon, *op. cit.*, p. 490.

1

2

Fig. 1. 1—2 Histria. Amforă thasiană dublu ştampilată.

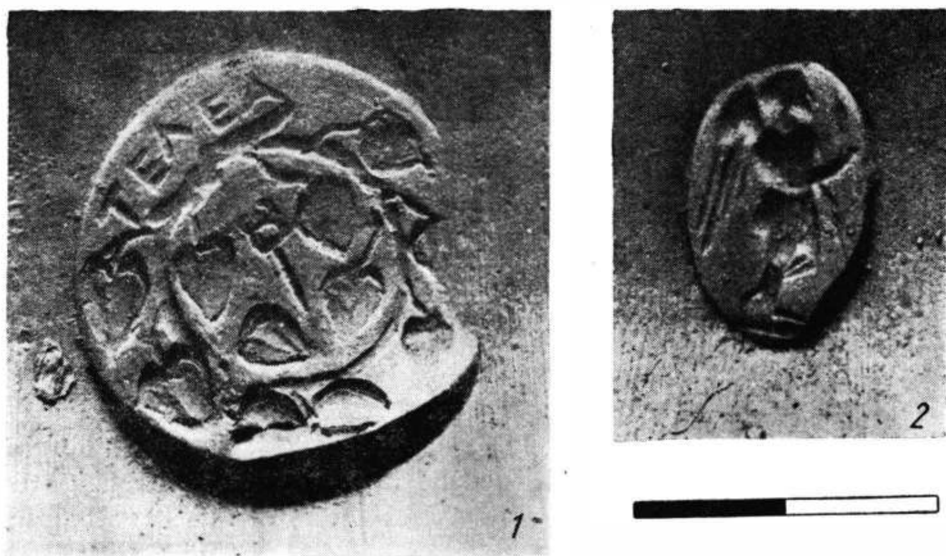

Fig. 2. 1 Ștampila principală; 2 Ștampila secundară.

2 exemplare găsite la Panticapaeum[11]; 4) Heracles arcaș; 5) broască țestoasă; 6) mentulla; 7) astragal; 8) crater; 9) bust bărbătesc. Numărul și locul exact de proveniență al acestora din urmă nu-l cunoaștem, deoarece, după informațiile pe care le avem, ele n-au fost încă publicate. Lista

Fig. 3. Profil; secțiune prin toartă; detaliu de toartă.

[11] D. B. Šelov, MIA, 56, 1957, p. 207.

lor apare numai în lucrarea lui Vinogradov [12], fără menţionarea numărului şi locului de găsire.

Înainte de a încerca să avansăm o ipoteză în legătură cu această categorie de ştampile thasiene este necesar să analizăm inscripţia de pe ele, Τελέα. În legătură cu ea vom formula cîteva ipoteze şi vom arăta în final care ni se pare cea mai plauzibilă.

— Τελέα ar putea fi femininul unui adjectiv τέλε(ι)ος, α, ον. Sensurile acestui adjectiv sînt multiple: cînd însoţeşte un nume de persoană, el înseamnă „desăvîrşit, perfect", cînd se referă la o jertfă, el indică jertfa oferită cu îndeplinirea întregului ritual, iar cînd se referă la o divinitate, el semnifică atotputernicia acesteia [13]. Divinitatea feminină care e cel mai des însoţită de adjectivul τελε(ί)α este Hera, dar nimic din conţinutul ştampilei nu aminteşte de ea.

— Τελέα ar putea fi un nume de femeie, probabil posesoarea atelierului ceramic [14].

— În sfîrşit, Τελέα ar putea fi o formă a numelui de persoană Τελέας întîlnit, în onomastica greacă, la Atena în sec. al V-lea î.e.n. : [Τ]ελέας Τελενίκο şi la Eretria în secolul al IV-lea î.e.n. : Τελέας Σωσιτέλου, Τελέας Παραμόνου, Θηρίμαχος Τελέου [15]. Nume formate din rădăcina adjectivului τέλε(ι)ος sînt răspîndite aproximativ în întreaga lume grecească, inclusiv la Thasos [16]. Forma de pe ştampilele noastre ar fi un genitiv, dar acest genitiv nu este cel propriu dialectului ionian, aşa cum ne-am aştepta, fiind vorba de o amforă thasiană, ci unul caracteristic dialectului doric [17]. Deoarece Τελέα din acest grup de ştampile îşi declină numele după normele dialectului doric, nu după cele ale dialectului ionian, considerăm că este puţin probabil ca el să fi fost magistrat într-o cetate ioniană [18]. Ca atare socotim că Τελέα este mai degrabă numele fabricantului care şi-a ales ca emblemă proprie caduceul. Dintre cele trei ipoteze formulate mai sus considerăm că aceasta din urmă este cea mai plauzibilă.

Semnificaţia celei de-a doua embleme, care apare pe ştampilele cu inscripţia Τελέα, n-o cunoaştem.

Mulţimea descoperirilor din sudul U.R.S.S., rămase inedite pînă acum, la care se adaugă şi descoperirea noastră de la Histria, contribuie la conturarea unei noi grupe de ştampile thasiene cu trăsături bine definite [19].

Ştampila anepigrafă de pe cealaltă toartă reprezintă o divinitate masculină înaripată ce pare îmbrăcată într-un chiton. Figura este întoarsă

---

[12] Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 61, anexa 3.

[13] H. G. Liddell şi R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1940, s.v.

[14] Nu poate fi vorba de un magistrat-femeie, deoarece la Thasos nu se cunosc femei în această funcţie.

[15] IG, I², 247, r. 194 şi IG, XII, fasc. IX, 246 A, r. 14, 111, 174.

[16] Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim, 1964, p. 420—423.

[17] P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*², Paris, Klincksieck, 1947, p. 41.

[18] Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 61, anexa 3, dă „Lista emblemelor eponimului Τελέα(ς)". În textul articolului însă, p. 24—25, la subgrupa 2 b, în care încadrează acest tip de ştampile, nu face nici un comentariu asupra apartenenţei numelui Τελέα(ς).

[19] În cadrul unei clasificări generale a ştampilelor thasiene, noi am încadra aceste ştampile într-o grupă deosebită de cea a ştampilelor rotunde cu cap de satir şi inscripţia Σάτυρος, Εὐαγόρης etc. cu care nu au comun decît forma (vezi Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 24—25).

spre dreapta. Greutatea corpului este lăsată pe piciorul drept, iar în mîna dreaptă ține un obiect. Părul este adunat pe ceafă într-un coc (fig. 2/2). Considerăm că este vorba de reprezentarea lui Eros *mellephebos*, frecventă în secolele V—IV î.e.n.[20]. Acest tip de reprezentare l-am putea apropia, în statuaria mare, de tipul lui Eros din Parion al lui Praxitele, datat între 364 și 354 î.e.n.[21] În legătură cu obiectul pe care îl ține în mînă nu putem spune nimic sigur. Formulăm totuși ipoteza că este o Nike.

Pentru datarea acestei amfore vom ține cont de trei elemente: profilul amforei, încadrarea cronologică a seriei ștampilelor cu inscripția Τελέα și încadrarea cronologică a reprezentării de pe ștampila anepigrafă.

După profil, amfora noastră se încadrează în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.[22] În ceea ce privește ștampila cu inscripția Τελέα, din ce s-a publicat pînă acum reiese că numai una singură a fost găsită într-un complex închis și bine datat. Este vorba de ștampila găsită pe Pnyx, într-o umplutură datată între sfîrșitul secolului al V-lea și 340 î.e.n.[23] Reprezentarea lui Eros de pe ștampila anepigrafă se încadrează foarte bine în secolul al IV-lea î.e.n. Ne gîndim atît la pieptănătura foarte la modă în pictura și sculptura secolului al IV-lea î.e.n.[24], cît și la reprezentarea lui Eros în chip de tînăr, caracteristică pentru epoca clasică. Dacă putem admite legătura tipologică cu Eros din Parion, nu trebuie să uităm că activitatea asiatică a lui Praxitele este plasată între 364 și 354 î.e.n.

Ținînd seama de toate aceste elemente, pînă la o nouă descoperire care să permită o încadrare cronologică mai strînsă, considerăm că putem plasa acest tip de amforă către mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.

UNE AMPHORE DE THASOS À DEUX ESTAMPILLES

RÉSUMÉ

Ce travail porte sur une découverte faite à Histria, en 1971. Il s'agit d'une amphore de Thasos, portant une estampille sur chacune de ses deux anses, la troisième pièce de ce type connue dans le monde grec. Ce qui fait la singularité de cette amphore, c'est le caractère de son estampille principale. Cette estampille est circulaire (diamètre = 0,03 m), elle ne comporte pas d'ethnicon, mais elle est munie de l'inscription Τελέα et de deux symboles, un caducée et une couronne de lierre. On s'est longuement demandé si ce type d'estampilles provenait vraiment de Thasos, mais l'analyse microscopique effectuée par le géologue Em. Zah semble interdire tout doute à ce sujet.

[20] C. T. Seltman, BSA, 26, 1923—24; 1924—25, p. 91.

[21] Ch. Picard, *Manuel d'archéologie grecque. La sculpture*, III, *Période classique IVe siècle* (Première partie), 2, Paris, 1948, p. 623 și urm.; L. Laurenzi, Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente, 33—34, N.S., 17—18, 1955—1956, p. 67 și urm.

[22] V. Grace, *op. cit.*, p. 124; A. M. și A. Bon, *op. cit.*, p. 23—24.

[23] V. Grace, *op. cit.*, p. 172, nr. 224.

[24] Ch. Picard, *op. cit.*, p. 626.

L'auteur s'est proposé de rassembler toutes les estampilles circulaires caractérisées par la présence de l'inscription Τελέα et par celle d'un petit caducée (évidemment cette recherche n'a pu être menée que sur les matériaux déjà publiés). C'est ainsi qu'elle a été amenée à formuler l'hypothèse que toutes ces estampilles constituent un groupe bien défini, caractérisé à la fois par l'absence de l'ethnicon et par la présence simultanée de deux symboles, le caducée, qui est probablement la marque du patron de l'atelier céramique, et un second symbole qui varie d'une estampille à l'autre. La signification de ce second symbole reste inconnue. Quant aux formes qu'il revêt, elles sont variées : on connaît la couronne de lierre, le rython, la tête de satyre barbu, la tortue, l'astragale, le *mentulla*, Héraclès archer, le buste d'homme.

La seconde estampille, placée sur l'autre anse de l'amphore, est dépourvue d'inscription. Sa forme est ovale (0,018/0,012 m) et elle paraît être une gemme imprimée. On y reconnaît la représentation d'une divinité ailée, un Eros, probablement.

Le profil de l'amphore, la date de la série d'estampilles qui portent l'inscription Τελέα et la date qu'on peut attribuer à la représentation qui figure sur l'estampille anépigraphe, en jugeant d'après son style, ont suggéré à l'auteur de dater l'amphore découverte à Histria vers le milieu du IVe siècle av. n. è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—2 Histria. Amphore de Thasos à deux estampilles.
Fig. 2. 1 Estampille principale ; 2 Estampille secondaire.
Fig. 3. Profil ; section à travers l'anse ; détail de l'anse.

UN NOU RELIEF VOTIV AL CAVALERULUI TRAC DESCOPERIT ÎN DOBROGEA

DE

O. TOROPU

În cursul anului 1968 a fost descoperită întîmplător, în curtea casei părinţilor elevului Stamate Alexandru din comuna Dăieni, jud. Tulcea, o placă votivă de formă pentagonală, din marmură de culoarea albă-cenuşie de calitate inferioară[1].

Piesa este ruptă în partea de jos şi în cea dreaptă (jumătatea inferioară). Relieful, de asemenea, este deteriorat în parte. Dimensiunile actuale sînt : 0,325 m lung., 0,320 m lăţ. şi 0,075 m grosimea (fig. 1). Placa este în formă de *aedicula*. Doi pilaştri laterali, cu ,,capiteluri dorice'' susţin un ,,antablament'' deasupra căruia se află un pseudo-fronton triunghiular cu chenar în relief. Marginile frontonului sînt decorate cu două profiluri lineare dedesubtul cărora se află un şir de denticuli. Interiorul pseudo-frontonului este decorat, la rîndul său, cu un strugure, plasat în centru, de la care pornesc lateral două vrejuri de viţă de vie cu cîte o frunză la extremităţi.

În nişă este reprezentat cavalerul trac, pe cal, îndreptîndu-se la trap spre dreapta. Calul este redat din profil, picioarele s-au păstrat parţial, corpul este robust, urechile şi coama sînt profilate, gîtul încordat, iar coada este lungă şi bogată. Cavalerul trac are capul întors cu faţa spre privitor iar o parte a bustului uşor răsucit în aceeaşi parte. Pieptănătura şi faţa sînt deteriorate. Corpul este acoperit cu o tunică (*chiton*) cu mîneci lungi, încinsă la mijloc (cu o *cintura*), care cade în pliuri verticale. Mantia (*chlamys*), petrecută pe după gît, flutură în formă de evantai în spatele cavalerului. Piciorul stîng nu se vede iar partea inferioară a celui drept este deteriorată. Încălţările (*embades*) nu se disting. În mîna stîngă ţine, probabil, frîul iar în cea dreaptă o piesă care datorită stării de conservare nu poate fi identificată cu certitudine (o pateră sau, mai degrabă, un rhyton).

În faţa calului se află un arbore cu ramuri şi frunze stilizate. Şarpele, care de obicei este încolăcit în jurul arborelui, nu se distinge.

Piesa este bine realizată din punct de vedere artistic. Datorită stării fragmentare a reliefului, din compoziţia acestuia lipsesc multe elemente

---

[1] A fost donată de Virgil Popescu, fost profesor la Şcoala generală din Dăieni, Facultăţii de istorie-geografie, Universitatea din Craiova şi ne-a comunicat şi condiţiile descoperirii. Îi mulţumim şi pe această cale.

S C I V A , tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 443—444

care se intîlnesc în mod frecvent pe acest gen de monumente [2]. Oricum, acesta se încadrează în tipul A după Kazarow[3] şi II a după Scorpan [4] şi poate fi datat în secolele II—III.

Relieful descoperit la Dăieni, care se adaugă la piesele similare descoperite în Dobrogea[5], reprezintă cavalerul trac ca erou paşnic, în ipostaza de zeitate chtoniană. De atributele zeităţii se leagă prezenţa, în com-

Fig. 1. Dăieni. Relief de marmură cu cavalerul trac.

poziţia reliefului, a strugurelui şi viţei de vie cu frunze, a arborelui şi a vasului pe care cavalerul îl ţine în mîna dreaptă.

UN NOUVEAU RELIEF VOTIF DU CAVALIER THRACE DÉCOUVERT EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Un relief votif en marbre du cavalier thrace (fig. 1) a été découvert par hasard en 1968 dans la commune de Dăieni, département de Tulcea. Le relief, de bonne qualité du point de vue de l'exécution artistique, mais à l'état fragmentaire, peut être daté aux IIe—IIIe siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dăieni. Relief en marbre avec le cavalier thrace.

---

[2] G. Kazarow, DissPann, 2, 1938, 14; idem, *Heros*, RE, Suppl. III, 1918, col. 1132—1149 şi RE, VI A, 1936, col. 478—488; E. Will, *Le relief cultuel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'Empire Romain.* Paris, 1955, p. 24 şi urm.; Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, ArhIug, 4, 1963, p. 31 şi urm.; Ivanicka Georgijeva, Eirene, 4, Praga, 1965, p. 113 şi urm.; C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, Constanţa, 1967, (cu bibliografie la p. 85—86); I. I. Russu, ActaMN, 5, 1967, p. 97 şi urm.; idem, ActaMN, 5, 1968, p. 470; Manfred Oppermann, Arheologija, 2, 1970, p. 19 şi urm.; idem, Arheologija, Sofia, 3, 1973, p. 1 şi urm.; N. Gudea, SCIV, 22, 1971, 2, p. 345 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 5 şi urm.

[4] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 6—9 şi 55—57.

[5] Em. Moscalu şi C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 4, p. 659 şi urm., cu bibliografia la p. 663, nota 15.

O STATUETĂ REPREZENTÎND PE APIS DESCOPERITĂ LA BOLOGA

DE

N. GUDEA

Descoperirile întîmplătoare continuă, alături de cercetările sistematice şi organizate, să furnizeze noutăţi importante mai ales pentru istoria noastră veche. Printre ele se înscrie şi descoperirea la Bologa (jud. Cluj), pe teritoriul castrului roman, a unei piese reprezentînd pe Apis[1].

Castrul roman de la Bologa a fost semnalat în literatura de specialitate spre sfîrşitul secolului trecut. El a început să fie cercetat sistematic prin săpături în anul 1967. Săpăturile arheologice executate cu începere de la acea dată vor mai continua încă cîţiva ani. În stadiul actual al cercetărilor arheologice datele obţinute despre castru, planul său şi mai ales materialele arheologice, epigrafice şi numismatice scoase la lumină aici fac din acest obiectiv arheologic unul din cele mai importante centre din epoca romană cunoscute în Dacia[2].

Statueta reprezentînd pe Apis a fost descoperită cu cîţiva ani în urmă cu ocazia lucrărilor agricole în jumătatea de sud a castrului (*retentura*)[3]. Este o piesă turnată din bronz, foarte bine executată. Animalul apare suplu, viguros, dînd impresia de forţă (fig. 1). Dimensiunile statuetei sînt următoarele : lung. = 7,5 cm ; î. = 4,5 cm ; grosimea corpului = 2,5 cm ; î. în dreptul capului = 6,5 cm ; distanţa între coarne = 2,7 cm.

Privit din faţă animalul are capul uşor întors spre stînga. Coarnele sînt scurte şi ascuţite, iar urechile au pavilioanele întinse. În mijlocul frunţii a fost practicată o gaură, executată cu grijă. Marginile ei sînt foarte fine. Nu putem preciza scopul pentru care a fost făcută. Pupilele ochilor sînt găurite. Găurile se umpleau probabil cu vopsea (acum lipseşte). Coama este prezentată stilizat, în caneluri transversale pe ceafă şi pe gît. În partea din faţă, sub bot, ea prezintă o muchie ascuţită.

Animalul stă în picioare, într-o poziţie care sugerează mişcarea. Picioarele, cu excepţia celui anterior drept, sînt rupte de la ,,genunchi'' în jos. Piciorul anterior drept este uşor ridicat, permiţînd intuirea poziţiei de ,,pas înainte''. Piciorul drept din spate este împins înaintea celui

---

[1] Piesa se află în proprietatea medicului Aurel Potra din Huedin (jud. Cluj). Îi aduc cu acest prilej mulţumiri pentru că a permis valorificarea ştiinţifică a acestei piese.

[2] Despre castrul roman de la Bologa există acum o bibliografie relativ bogată : M. Macrea, ACMIT, 4, 1936, p. 195—233 ; E. Chirilă, N. Gudea, Materiale, 10, 1973, p. 115—123 ; N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 121—150 ; N. Gudea, Crisia, 1973 (ms) ; N. Gudea, Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, 1974 (ms).

[3] Piesa a fost descoperită pe proprietatea părinţilor medicului Aurel Potra, proprietate care se întindea asupra jumătăţii de sud a castrului.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 445—447

8—c. 1469

stîng, poziţie care completează ideea de mişcare. Pe burtă animalul are două găuri practicate probabil pentru fixarea lui pe un postament. Una din găuri este lîngă piciorul anterior drept, cealaltă se află la baza piciorului

Fig. 1. Bologa. Statueta reprezentînd pe Apis.

stîng posterior. Animalul reprezintă un mascul [4]. Coada, din care astăzi se păstrează o foarte mică parte, era ridicată în formă de voltă cu capătul păros sprijinit pe crupa dreaptă.

[4] În general expresia cu care este denumit acest animal este aceea de „boul Apis'' denumire care nu corespunde cu înţelesul biologic al acestei reprezentări antice. Ea reprezintă un taur.

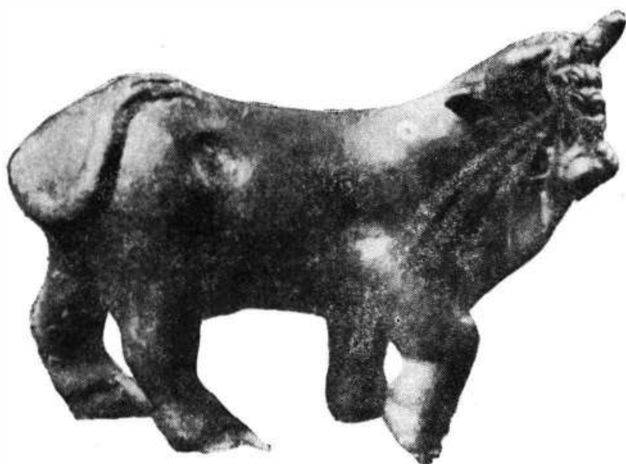

Fig. 2. Statueta reprezentînd pe Apis din Muzeul de istorie a Transilvaniei din Cluj.

Analogiile pe care această piesă le prezintă cu descoperiri din alte părţi ale imperiului nu permit nici o îndoială în legătură cu atribuirea ei drept o reprezentare a lui Apis[5]. Se cunosc puţine statuete reprezentînd pe Apis în Dacia. O analogie destul de apropiată o reprezintă o piesă din Muzeul de istorie a Transilvaniei din Cluj[6] (fig. 2). Chiar dacă stilul de realizare este diferit, ca şi calitatea artistică, ambele piese reprezintă acelaşi animal : pe Apis [7]. Cum nu este în intenţia noastră să discutăm pe larg problema reprezentărilor lui Apis, ci dorim doar să semnalăm prezenţa acestei piese în castrul de la Bologa, discuţia asupra ei se va opri aici.

Semnificaţia prezenţei unei piese reprezentînd pe Apis într-un castru roman rămîne deocamdată nelămurită. Originea acestui animal în ptoreutică este incertă. În cazul cînd este legat de Apis-ul egiptean el era un ,,talisman'' aducător de fericire, de recolte bogate şi în general însemna lucruri plăcute, bune. În această ipostază credem că nu este curioasă prezenţa lui într-un castru roman.

APIS' STATUE DISCOVERED AT BOLOGA

SUMMARY

Apis' statue discovered on the territory of the Roman *castrum* from Bologa (Cluj) is briefly presented.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Bologa. Apis' statue.
Fig. 2. Apis' statue from the History Museum of Transylvania in Cluj.

---

[5] *Apis*, RE, I, 2, 1894, col. 2807—2809 (Pietschemann); *Apis* în Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon*, I, 1858—1860, p. 321.

[6] *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 219, nr. F 103 (C. Pop). Mulţumesc colegului Constantin Pop de la Muzeul de istorie al Transilvaniei pentru semnalarea acestei analogii ca şi pentru toate indicaţiile date în ce priveşte modul de prezentare.

[7] *Apis*, RE, I, 2, 1894, col. 2807.

O PLACĂ VOTIVĂ DEDICATĂ LUI SILVANUS

DE

VASILE MOGA

Rîndurile de mai jos își propun să semnaleze o placă votivă din marmură, cunoscută numai prin intermediul unui mulaj din gips păstrat în colecțiile muzeului de istorie din Alba Iulia. Piesa a fost descoperită în suburbia Partoș a orașului Alba Iulia, pe locul unde odinioară se întindea Colonia Aurelia Apulensis[1]. Ea a intrat în patrimoniul muzeului în anul 1902, fiind achiziționată de A. Cserni, așa după cum reiese din vechiul registru-inventar la poziția 4 167.

În condiții pe care nu le cunoaștem, originalul a dispărut, păstrîndu-se în schimb o copie fidelă.

Placa (fig. 1), cu dimensiunile de 20 × 14 × 3,2 cm, înfățișează pe Silvanus, divinitate protectoare a pădurilor, cîmpiilor, culturilor de orice fel și a casei rustice[2]. Îmbrăcat într-o *tunica* scurtă, peste care se observă un veșmînt suplimentar prins cu o fibulă puternic marcată, zeul, cu barbă, poartă pe cap o bonetă frigiană. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, în timp ce stîngul este puțin fandat înapoi. Încălțămintea constă din cizme scurte-*calceus*. Cele trei atribute caracteristice sînt reprezentate cu grijă. În mîna dreaptă Silvanus ține cunoscutul cuțit curbat, *falx vineatica*, unealtă obișnuită agricultorilor daco-romani, iar în stînga un baston lung, aluzie la *pedum*-ul păstorilor, sau, mai precis, la creanga de pin, atribute semnificative ale zeului agriculturii și pădurii. Cîinele din colțul stîng, cu privirea spre zeitate, sugerează atributul de păzitor credincios al casei rustice.

Răspîndirea cultului lui Silvanus la Apulum și în localitățile rurale din vastul *territorium* care aparținea marelui centru economic, militar și cultural este atestată de existența a 24 de altare epigrafice votive[3].

---

[1] Bibliografia referitoare la orașul Apulum este extrem de numeroasă. Indicăm doar o bibliografie selectivă: A. Cserni, *Alsofehervármegy törtenete á roman Korban*, în *Az Alsofehervarmegyei monografiaja*, II/1, Aiud, 1901, p. 107–667; E. Kornemann, în RE, IV, col. 517–548 și XVI/1, col. 604; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 128–129; Idem, SCIV, 1, 1950, 2, p. 225–228; I. I. Russu, Apulum, 3, 1949, p. 145–161; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, Edit. științifică, București, 1968, p. 145–161; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Edit. științifică, București, 1969, p. 125–127; Al. Popa, Al. Aldea, Apulum, 10, 1972, p. 209–220.

[2] Vezi RE, III/2, col. 117–127; DA, IV, p. 1341–1345; R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archeologie romaine*, I/2, Paris, 1916, p. 385; L. W. Jones, *The cults of Dacia*, Berkeley, 1929, s.v. *Silvanus*; J. Toutain, *Les cultes païens dans l'empire romain*, I, Paris, 1907, p. 260–273.

[3] I. Berciu — Al. Popa, Apulum, 5, 1964, p. 167–203, nr. 8.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, București, 1974, p. 449–451.

Analiza lor dovedește că aici, Silvanus era adorat fie sub denumirea simplă[4], fie sub cea întregită cu epitetele Domesticus[5], Silvestris[6], Sacer [7], Augustus[8], Sanctus[9], Deus[10]. Uneori el apare cu alte divinități din bogatul pantheon greco-roman, ca, de exemplu, Diana [11], Terra Mater și Hercule[12]. Dedicanții aparțin diferitelor categorii sociale : comandanți ai legiunii XIII Gemina, funcționari ai administrației orașului, veterani ai unității militare cantonate la Apulum, oameni simpli, liberți și chiar sclavi. Pe un asemenea monument [13] se păstrează o a doua reprezentare a zeului, cu deosebirea că scena se petrece într-o pădure, redată plastic prin doi copaci (fig. 2).

Analogii pentru placa apulensă se cunosc la Ulpia Traiana, Napoca și Potaissa [14]. Piesele respective au în general aceleași dimensiuni, fără să se poată preciza dacă au fost lucrate într-un singur atelier sau după un model unic. Pe unele plăci, Silvanus este încadrat de copaci stilizați, în timp ce pe altele aceștia lipsesc. Ținînd seama de dimensiunile relativ reduse ale acestor monumente figurative, credem că ele au fost utilizate drept *ex voto*-uri, alături de statuetele divinităților casnice, în locuințele adoratorilor lui Silvanus. Din punct de vedere artistic, noul monument votiv este o lucrare modestă de artă provincială, executată în secolele II—III e.n. într-unul din atelierele de sculptură de la Apulum.

În legătură cu mulțimea inscripțiilor și reprezentărilor dedicate lui Silvanus, monumente ce abundă în Dalmatia, Moesia Superior și Pannonia, unii cercetători înclină să vadă în cultul său o veche divinitate autohtonă, comună provinciilor respective[15]. Dacă, pentru teritoriul în discuție situația indică de fapt un vechi cult perpetuat în epoca romană, constatarea nu este tot atît de valabilă și pentru Dacia. Față de încercările vechi [16], studiile recente [17] caută să demonstreze că prezența cultelor

---

[4] CIL, III, 1141—1144; D. Radu, Apulum, 4, 1961, p. 97—119; C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 299—336, nr. 10—14; I. I. Russu, Materiale, 6, 1959, p. 871—897 corectează inscripția numărul 14 publicată de C. Daicoviciu.

[5] CIL, III, 1147—1151, 1155; 7733—7734; A. Cserni, *op. cit.*, nr. 533; I. Berciu — Al. Popa, *op. cit.*, p. 192—194, nr. 8.

[6] CIL, III, 1154 = 7775; 1155.

[7] CIL, III, 1146—1147.

[8] CIL, III, 1146.

[9] CIL, III, 1153.

[10] CIL, III, 1145.

[11] CIL, III, 1154 = 7775.

[12] CIL, III, 1152.

[13] E. Zefleanu, Anuarul liceului Mihai Viteazul din Alba Iulia, 1923/1924, p. 71—77, nr. 1; C. Daicoviciu, *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei*, Cluj, 1930, reinterpretează inscripția publicată de E. Zefleanu.

[14] Buday Arpad, Dolg Cluj, 7, 1916, fig. 16—19; aceleași piese sînt reluate de C. Pop, Terra Nostra, 1971, II, p. 57—73, fig. 11—14; D. Isac — I. Stratan, Banatica, II, 1973, p. 117—130; Pentru reprezentarea lui Silvanus mai vezi S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, II, Paris, 1930, p. 43—45, 781.

[15] J. Toutain, *op. cit.*, p. 260—273; Toth Ștefan, *Acta Classica Univ. Scientiarum Debrecentensis*, III, 1967, p. 77—84; L. Balla — St. Toth, *Acta Classica Univ. Scientiarum Debrecentensis*, IV, 1968, p. 69—78; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II, 2, București, 1913, p. 31—37, 46—51.

[16] Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului național de antichități*, I—II, București, 1908, p. 87; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 145—146; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 153—155; *Istoria României*, I, 1961, p. 439.

[17] I. I. Russu, *I culti nella Dacia romana*, în *Civilia romana in Romania*, Roma, 1970, p. 57—78; N. Gostar, Anuarul Institutului de istorie și arheologie, 2, Iași, 1965, p. 235—237.

Fig. 1. Alba Iulia, Partoş. Placă dedicată lui Silvanus.

Fig. 2. Alba Iulia. Altar votiv dedicat lui Silvanus Silvestris.

autohtone nu este exclusă pe teritoriul nord-dunărean. Pînă la noi descoperiri aceste ipoteze par să fie încă neconvingătoare deoarece, spre deosebire de alte provincii, în Dacia situaţia este mult mai complicată, atît din lipsa unor mărturii din vremea respectivă, cît, mai ales, din necunoaşterea completă a divinităţilor daco-getice.

UNE PLAQUE VOTIVE DÉDIÉE AU DIEU SILVANUS

RÉSUMÉ

L'auteur présente une plaque votive inédite, connue seulement par un moulage en gypse, trouvé dans les collections du Musée d'histoire de Alba Iulia. Cette plaque fut découverte à Partoş, au lieu où fut jadis Colonia Aurelia Apulensis. Elle représente une vieille divinité italique, le dieu Silvanus avec trois atributs : protecteur des champs et des travaux agricoles, des forêts et de la maison rustique.

Le culte de Silvanus était très répandu à Apulum et sur son vaste territoire, comme l'attestent de nombreuses inscriptions, soit avec différentes épithètes, soit simplement sous son nom. La plaque représente un modeste travail sculptural d'art provincial, daté aux IIe—IIIe siècles de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Alba Iulia, Partoş. Plaque dédiée à Silvanus.
Fig. 2. Alba Iulia. Autel votif dédié à Silvanus Silvestris.

UN MORMÎNT SÎNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV PE TERITORIUL MUNICIPIULUI CĂLĂRAȘI

DE

VASILE CULICĂ

În luna iulie 1973, cu prilejul executării lucrărilor de instalare a conductei de apă pe strada 23 August din municipiul Călărași, a fost secționat un mormînt de înhumație. Muncitorii au acordat importanță faptului și unul dintre ei a strîns cele cîteva obiecte a căror descriere urmează, salvîndu-le de distrugere.

Din relatări rezultă că mormîntul zăcea sub pavajul străzii, în dreptul imobilului cu nr. 138, la o adîncime aproximativă de 1,20 m [1].

Lipsa unor observații la fața locului în timpul descoperirii sau imediat după — observații care nu au mai putut fi făcute întrucît prin încheierea lucrărilor șanțul a fost închis — împiedică legitimele considerații sprijinite pe orientarea scheletului, pe poziția acestuia și a diferitelor piese de inventar. În aceeași măsură nu dispunem de elemente pentru a ști dacă mormîntul reprezintă o înhumare izolată sau, dimpotrivă, a fost cuprins în interiorul unei necropole. Faptul că șanțul — pe toată lungimea lui — nu a mai secționat un alt mormînt ar părea să sprijine concluzia că se poate vorbi de un complex funerar izolat.

În afara argumentului logic că, în marea majoritate, mormintele epocii, bogate în ceramică, numără în inventarul lor și alte obiecte, de metal, sticlă sau os, cerute de ritual, prezența pe unul din oasele lungi a unei puternice pete de compuși metalici de culoare verde este un indiciu că parte din piese au scăpat atenției descoperitorilor și că deci inventarul mormîntului nu se limita numai la vase. Considerăm totuși că sîntem în posesia tuturor vaselor depuse în mormînt, căci măcar aceste obiecte — datorită dimensiunilor apreciabile — nu s-ar fi putut sustrage observației celui care s-a îngrijit să adune oasele scheletului.

Dăm o foarte sumară descriere a celor șase vase salvate [2]:

1. — Castron lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie în spărtură, acoperită cu slip negru, lustruit. Se sprijină pe un fund inelar, foarte ușor concav. Profilul buzei curbat spre exterior.

---

[1] Tînărul Ion Drăghici s-a străduit să adune elementele scheletului și piesele inventarului, notînd puținele date care au mai putut fi sesizate, punîndu-ni-le la dispoziție pentru studiu, cu multă bunăvoință. Îi mulțumim și pe această cale.

[2] Dăm dimensiunile celor 6 vase, în ordinea descrierii:

1.— Î = 10 cm;	diam. gurii = 20 cm;		diam. fund = 8 cm.
2.— „ = 7,5 cm;	„ „ = 19,5 cm;		„ „ = 8 cm.
3.— „ = 12 cm;	„ „ = 9,5 cm;	diam. max. 12,5 cm;	„ „ = 8,7 cm.
4.— „ = 12 cm;	„ „ = 9 cm;	„ „ 10,5 cm;	„ „ = 8,5 cm.
5.— „ = 16 cm;	„ „ = — ;	„ „ 10 cm;	„ „ = 5 cm.
6.— „ = 6,3 cm;	„ „ = 8 cm;	„ „ — ;	„ „ = 2,5 cm.

grosimea pereților = 0,5—0,7 cm.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, București, 1974, p. 453—456

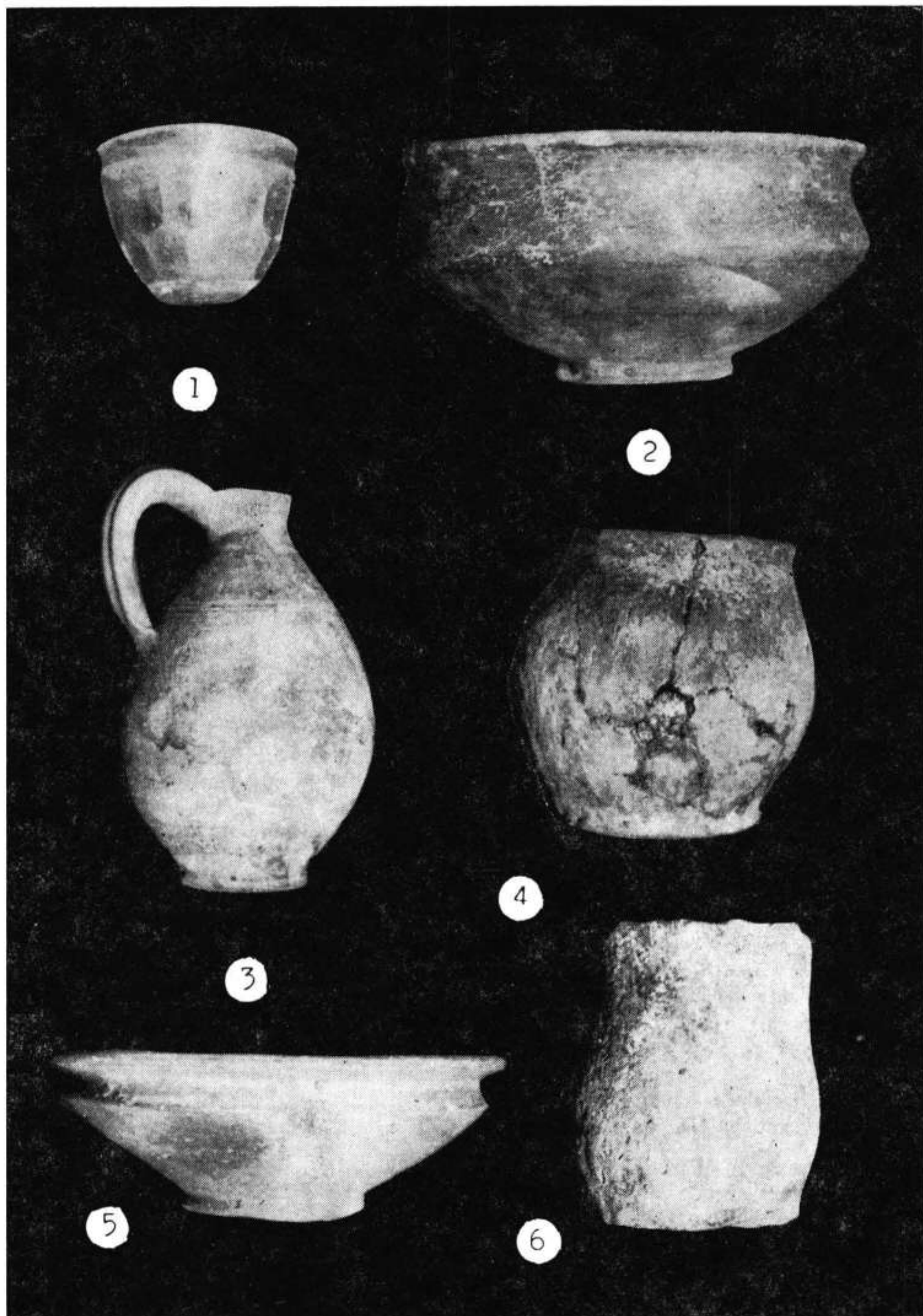

Fig. 1. Călărași. Inventarul mormîntului de înhumație.

Lipsă recentă 1/3 din buză (fig. 1/2).

2. — Strachină intactă din pastă densă de culoare neagră-cenuşie, fără lustru, lucrată la roată. Fundul convex sprijinit pe un inel. Buza cu răsfrîngere unghiulară la exterior (fig. 1/5).

3. — Oală lucrată neîngrijit cu mîna, din pastă fărîmicioasă. Culoare cărămiziu-gălbui, murdar, cu pete negricioase, nelustruită şi cu aspect zgrunţuros. Forma sferoidală, cu buza joasă, răsfrîntă. Fundul drept cu marginile evazate. Lipsă o parte din buză. În apropierea fundului, pe o anumită porţiune, s-a desprins o parte din peretele vasului (fig. 1/4).

4. — Oală lucrată cu mîna din pastă de culoare neagră, cu pete cărămizii-alburii. Pastă fărîmicioasă. Forma aproape cilindrică, uşor bombată la partea inferioară. Din buză s-a pierdut recent 1/2. Fundul nereliefat (fig. 1/6).

5. — Urcior lucrat la roată, din pastă cărămizie, densă, bine arsă, acoperit parţial cu slip castaniu. Toartă cu două caneluri. Pe umăr două cercuri adîncite. Buza lipseşte în întregime. Fundul inelar, plat (fig. 1/3).

6. — Pahar de formă tronconică, turnat din sticlă albă, cu o uşoară nuanţă galben-verzuie. Buza neornamentată, uşor curbată în afară. Decorul realizat prin polizare constă din două rînduri de faţete ovale, uşor hexagonale (fagure), suprapuse, cele situate imediat sub buză mai mari decît celelalte aflate sub ele. Triunghiurile formate între buză şi partea superioară a faţetelor sînt tăiate prin gropiţe scobite, alungite orizontal. Între fund şi ultimul rînd de ove, un şanţ circular (fig. 1/1.)

Materialul din care au fost lucrate permite să distingem : a) vase de aspect sarmatic, poroase, lucrate cu mîna ; b) vase cenuşii de tehnică superioară ; c) ceramică de factură romană ; d) pahar de sticlă. După cum se constată, din inventarul mormîntului lipseşte ceramica poroasă lucrată la roată, obişnuită în complexele funerare ale necropolelor Sîntana de Mureş — Cerneahov.

Examenul tipologic al vaselor ceramice care alcătuiesc inventarul mormîntului de la Călăraşi permite analogii ,cu obiecte similare aflate în necropolele din cîmpia munteană [3]. Similitudini pentru castronul de sub nr. 1 găsim la Spanţov, Independenţa, Izvorul și Alexandru Odobescu [4]. Strachina de sub nr. 2 se apropie de exemplare de la Spanţov, Independenţa şi Izvorul [5]. Oala de sub nr. 3 poate fi apropiată de unele piese de la Spanţov, Independenţa şi N. Bălcescu [6], iar urciorul ne aminteşte de exemplare de la Spanţov şi Al. Odobescu [7].

Oala de sub nr. 4 nu poate fi comparată pentru moment cu descoperiri din zona citată, dar ea se încadrează, fără rezerve, în ceramica de aspect sarmatic lucrată cu mîna din pastă ordinară, comună în mormintele din secolul al IV-lea e.n.

Un aspect mai deosebit prezintă paharul de sticlă. În linii mari forma şi motivele ornamentale au la bază elemente cunoscute pieselor similare din mormintele epocii, diferă însă tehnica execuţiei. În timp

[3] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, 1966, care epuizează materialul.

[4] *Ibidem*, Fig. 14/1 ; 18/1 ; 71/3 ; 89/4 ; 104/1 ; 194/2 ; 245/3.

[5] *Ibidem*, Fig. 16/2 ; 43/1 ; 52/1 ; 85/3 ; 89/2 ; 146/2 ; 199/1.

[6] *Ibidem*, Fig. 18/3 ; 28/1 ; 110/1 ; 1/5.

[7] *Ibidem*, Fig. 92/6 ; 242/5.

ce în cazurile deja cunoscute paharele sînt mult mai zvelte şi trase dintr-o sticlă foarte subţire, paharul de la Călăraşi este scund şi extrem de gros. Cît priveşte ornamentul ovoidal acesta nu lipseşte la exemplarele aflate în celelalte necropole, dar este executat în relief, de obicei prin aplicare de şuviţe de sticlă, uneori colorată, ovele sînt de dimensiuni mari şi sînt, din această cauză, grupate numai pe un singur rînd — de regulă cîte trei — fără a aminti de aspectul fagure.

Prezenţa paharului — piesă de frecvenţă scăzută — compensează lipsa de varietate şi de fast a inventarului, astfel că sîntem îndreptăţiţi a atribui mormîntul unui individ a cărui stare socială depăşea probabil nivelul mediu.

UNE TOMBE SÎNTANA DE MUREŞ-TCHERNÉAKHOV DANS LES LIMITES DE LA VILLE DE CĂLĂRAŞI

RÉSUMÉ

L'auteur présente le mobilier d'une tombe appartenant à la culture Sîntana de Mureş-Tchernéakhov, mise au jour par les travaux d'installation d'une conduite d'eau à Călăraşi. Il y a des indices que les auteurs de la découverte n'ont pas remarqué absolument toutes les pièces du mobilier, celles de petite taille échappant à leur attention. Pas conséquent, les pièces publiées ne constituent qu'une partie des objets déposés dans la tombe.

La céramique récupérée est du type courant dans les sépultures de l'époque. D'un caractère plus spécial sont le pot enregistré sous le n° 4 et le verre (n° 6).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Călăraşi. Mobilier de la tombe à inhumation.

MORMÎNTUL UNUI CĂLĂREȚ AVAR DE LA MĂGINA, JUD. ALBA

DE

HORIA CIUGUDEANU

În toamna anului 1972, cu ocazia unor lucrări de nivelare în curtea lui Sas Cornel, din satul Măgina, jud. Alba, a fost distrus un mormînt în care se afla un schelet uman în asociere cu oase de cal şi obiecte din fier. În anii precedenţi, cu diverse prilejuri (săparea viilor, amenajarea unei porţiuni în pantă a şoselei Aiud—Buru) au mai fost făcute în aceeaşi zonă şi alte descoperiri care ar putea să indice existenţa unui cimitir pe acest loc, din el făcînd eventual parte şi mormîntul descoperit în 1972.

Din păcate, de la descoperire şi pînă cînd am fost înştiinţaţi despre ea, au trecut cîteva luni, timp în care pămîntul excavat a fost transportat la cîţiva kilometri de sat şi folosit la construirea unui dig. În aceste condiţii, singurele informaţii pe care le-am putut culege cu ocazia deplasării la faţa locului au fost cele furnizate de Sas Cornel, care ne-a predat şi cîteva din obiectele din fier găsite în mormînt şi păstrate de dînsul. Date fiind împrejurările descoperirii şi deoarece lucrările de nivelare au fost efectuate cu un excavator, nu am mai putut stabili adîncimea şi poziţia scheletului uman, nici dispunerea pieselor de inventar în cadrul mormîntului. Cert este că au apărut şi oase de cal, fără a se putea însă preciza dacă ele formau un schelet complet sau reprezentau doar părţi din acesta.

Obiectele din fier ce făceau parte din inventarul funerar sînt : o scăriţă întreagă şi alta fragmentară şi un vîrf de lance. În afara acestora ne-a mai fost predat un obiect a cărui utilizare e greu de precizat şi a cărui compoziţie metalică, ca şi gradul redus de oxidare, ne determină să punem sub semnul întrebării apartenenţa sa la mormînt. După spusele descoperitorului ar fi fost găsite şi cîteva „mărgele" din lut care însă s-au pierdut.

Scăriţele de la Măgina aparţin variantei cu ochiul de formă patrulateră, despărţit de arc şi lucrat separat. Placa pentru sprijinul tălpii este îndoită spre interior şi trasă în sus, iar în partea exterioară este întărită printr-o nervură mediană (fig. 1/2, 3). Această variantă îşi găseşte analogii în piesele avare descoperite tot în apropierea Aiudului, la Lopadea Nouă şi Rîmeţi[1] sau în exemplarul de la Socodor[2]. În mormintele avare se mai întîlnesc alte două variante de scăriţe, prima avînd

[1] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 84, fig. 18/1, 2, 6, 7.

[2] D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 81, fig. 39.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 457—459.

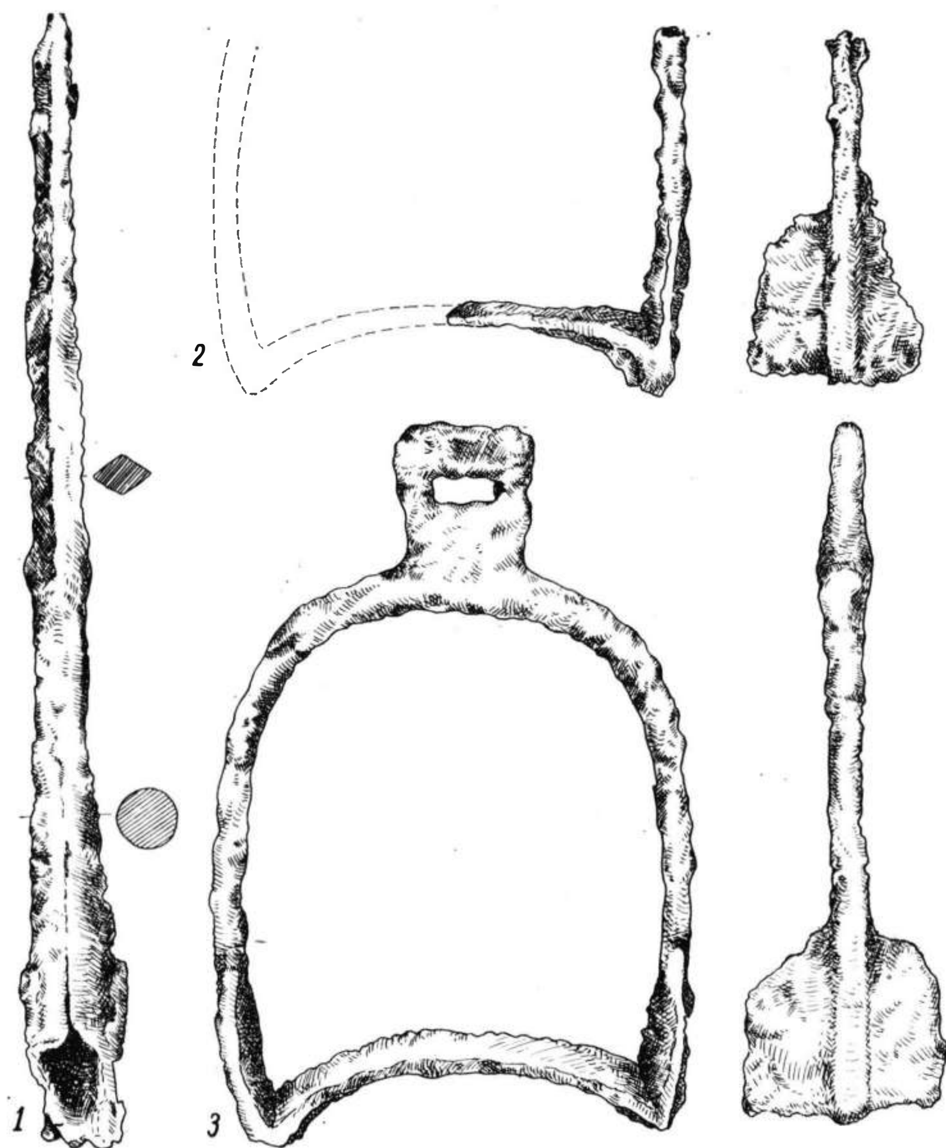

Fig. 1. Măgina. Inventarul mormîntului avar.

arcul de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, ochiul fiind despărțit de arc și lucrat separat, iar a doua, cu arcul de formă circulară neregulată, are ochiul lucrat prin îndoirea aceleiași bare din care este făcut și arcul scăriței[3]. Se pare că cele două variante puteau să fie în parte și contemporane, cel puțin în Transilvania, după cum o dovedește inventarul mormîntului nr. 1 de la Aiud în care ele apar asociate[4].

Vîrful de lance (fig. 1/1) aparține tipului cu secțiune romboidală, fără aripi și-și găsește analogii în piesele de la Aiud, Gîmbaș, Proștea Mare[5], dar și în exemplarele din cimitirul de la Band[6].

Inventarul și ritul funerar (prezența alături de scheletul uman a unor oase de cal) încadrează mormîntul de la Măgina în grupul de descoperiri avare răspîndite pe cursul mijlociu al Mureșului, între Cîmpia Turzii și Teiuș. Aceste descoperiri delimitează un centru de stăpînire avară de o remarcabilă unitate, atît în ceea ce privește materialul arheologic, cît și poziția cimitirelor. Ele sînt situate fie pe prima terasă a Mureșului sau a Arieșului, ocupînd platouri întinse (Aiud, Teiuș, Gîmbaș, Cîmpia Turzii), fie pe cursurile unor afluenți (Aiudul de Sus, Măgina, Lopadea Nouă, Heria, Stremț etc.). Grupul din jurul Aiudului reprezintă probabil o infiltrație avară ulterioară din Cîmpia Pannonică, menită să asigure aprovizionarea cu sare, și poate fi încadrată din punct de vedere cronologic la sfîrșitul secolului VII — începutul secolului VIII[7].

Față de anul 1958, cînd K. Horedt a sesizat existența acestei zone de dominație avară în centrul Transilvaniei, numărul descoperirilor s-a mărit cu încă patru localități: cîte un mormînt de femeie la Cornești și Moldovenești[8], două morminte la Cicău[9], și, în sfîrșit, mormîntul de călăreț de la Măgina care a format obiectul acestei note.

EIN AWARISCHES REITERGRAB AUS MĂGINA, KREIS ALBA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Herbst 1972 wurde in Măgina, Kreis Alba, eine Skelettbestattung mit Pferdeknochen gefunden. Zu dem Inventar gehörten eine Lanzenspitze (Abb. 1/1) und zwei Steigbügel (Abb. 1/2—3), von denen einer nur als Bruchstück erhalten ist. Seiner Lage und den Beigaben nach gehört die Bestattung zu der awarischen Grabgruppe, die am Mittellauf des Mureș verbreitet ist und in das ausgehende 7. und in das 8. Jh. anzusetzen ist.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Măgina. Awarische Grabfunde.

---

[3] K. Horedt, *op. cit.*, p. 76.
[4] *Ibidem*, p. 72, fig. 10/10, 11.
[5] *Ibidem*, p. 72.
[6] St. Kovacs, DolgCluj, 4, 1913, p. 347, fig. 67, p. 355, fig. 77.
[7] K. Horedt, StudZvesti, 16, 1968, p. 103—120.
[8] A. Palkó, SCIV, 23, 1972, 4, p. 677—679.
[9] SCIV, 21, 1970, 3, p. 498, nr. 43.

UN CUPTOR DE ARS OALE DE LA PĂCUIUL LUI SOARE (SECOLUL AL XI-LEA) *

DE

SILVIA BARASCHI

Malul abrupt dinspre „Dunărea Mare"[1] al insulei Păcuiul lui Soare reprezintă un veritabil profil natural care a oferit, şi oferă încă, numeroase informaţii şi materiale arheologice.

În acest profil, împrospătat anual de Dunăre, s-a observat, în campania din 1973, o pată de arsură a cărei formă şi consistenţă indicau prezenţa unui cuptor de dimensiuni necunoscute încă în cetate. Pentru cercetarea acestuia[2] s-a deschis o casetă cu dimensiunile 4×1,20m[3], latura sa lungă fiind orientată perpendicular pe zidul de incintă aflat la aproximativ 12 m spre nord.

La adîncimea de 1,45 m[4] în suprafaţă a apărut conturul cuptorului. Evacuarea conţinutului său, degajarea parţială înspre exterior şi secţionarea sa în plan vertical au permis o serie de observaţii pe care le vom expune în cele ce urmează.

Cuptorul descoperit la Păcuiul lui Soare este un cuptor de ars oale. Elementele sale alcătuitoare sînt : camera de ardere a vaselor, camera de foc (focarul), grătarul (placa perforată), gura de foc, groapa olarului şi un orificiu pentru reglarea arderii. Toate aceste părţi componente, săpate în pămînt[5], au fost surprinse, cu unele excepţii, într-o stare relativ bună (fig. 1, 3).

Camera destinată arderii vaselor are o formă tronconică. La un nivel superior, distrus mai tîrziu, încăperea avea o deschizătură de aproximativ 0,60—0,70 m prin care se introduceau vasele pentru a fi aşezate pe grătar. În partea dinspre nord, unde peretele atingea în momentul descoperirii înălţimea de 0,45 m, se mai păstra un orificiu circular, cu diametrul de 0,14 m (fig. 3/3,4). El trebuie pus în legătură cu necesitatea de reglare a temperaturii şi a oxigenului.

---

* Articolul a fost prezentat sub forma unei comunicări ţinute la Institutul de arheologie în 27 martie 1974.

[1] Este vorba de malul creat prin „ruperea" de către Dunăre a depunerilor arheologice din interiorul cetăţii.

[2] Urgentarea săpăturii era impusă de poziţia în mal ceea ce „asigura" dispariţia obiectivului pînă în anul următor. La cercetare au luat parte Statis Vaitis şi Constantin Chera, absolvenţi ai Facultăţii de istorie.

[3] Din pricina malului în pantă la un nivel inferior suprafaţa casetei s-a mărit.

[4] În nivelul de secolul al XIV-lea au fost surprinse patru morminte aparţinînd necropolei din penultima fază a aşezării tîrzii.

[5] Presupunem că etapele constructive au fost următoarele : s-a trasat şi apoi s-a săpat o groapă de formă tronconică ; pe fundul ei au fost bătuţi cinci pari cu capetele ascuţite. La o distanţă mică de prima, s-a săpat o groapă mai mare — de acces. De pe fundul acesteia s-a scobit sub groapa dintîi a treia încăpere — focarul. Prima şi a treia groapă suprapuse reprezintă cele două încăperi ale cuptorului care comunicau prin intermediul orificiilor realizate prin scoaterea ori arderea parilor.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 461—472

9 — c. 1459

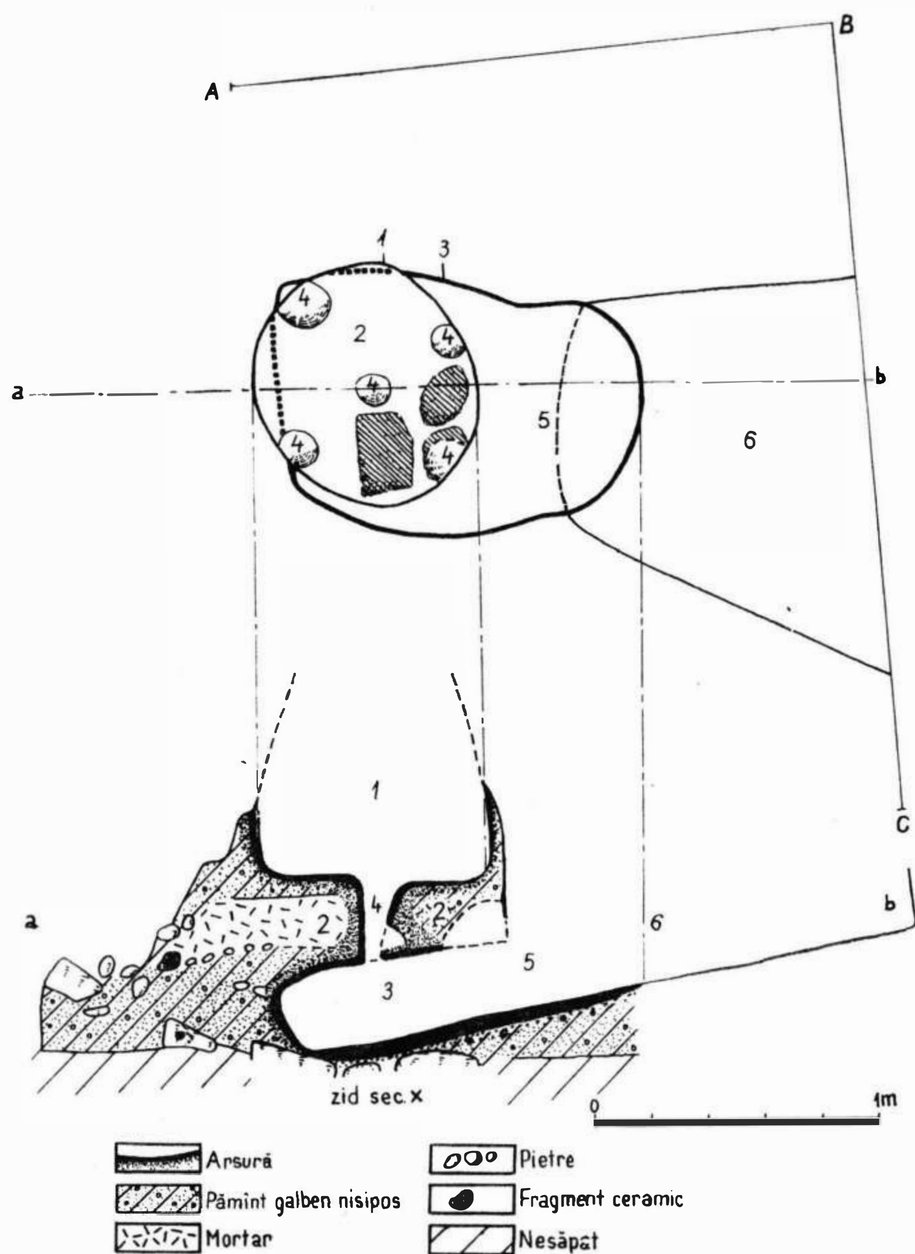

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Cuptorul de ars oale, plan şi secţiune: 1 camera de ars vasele; 2 grătarul; 3 camera de foc; 4 orificiu pentru circulaţia căldurii; 5 gura camerei de foc; 6 groapa olarului; a—b ax de secţionare; pentru profilele AB, BC vezi fig. 2.

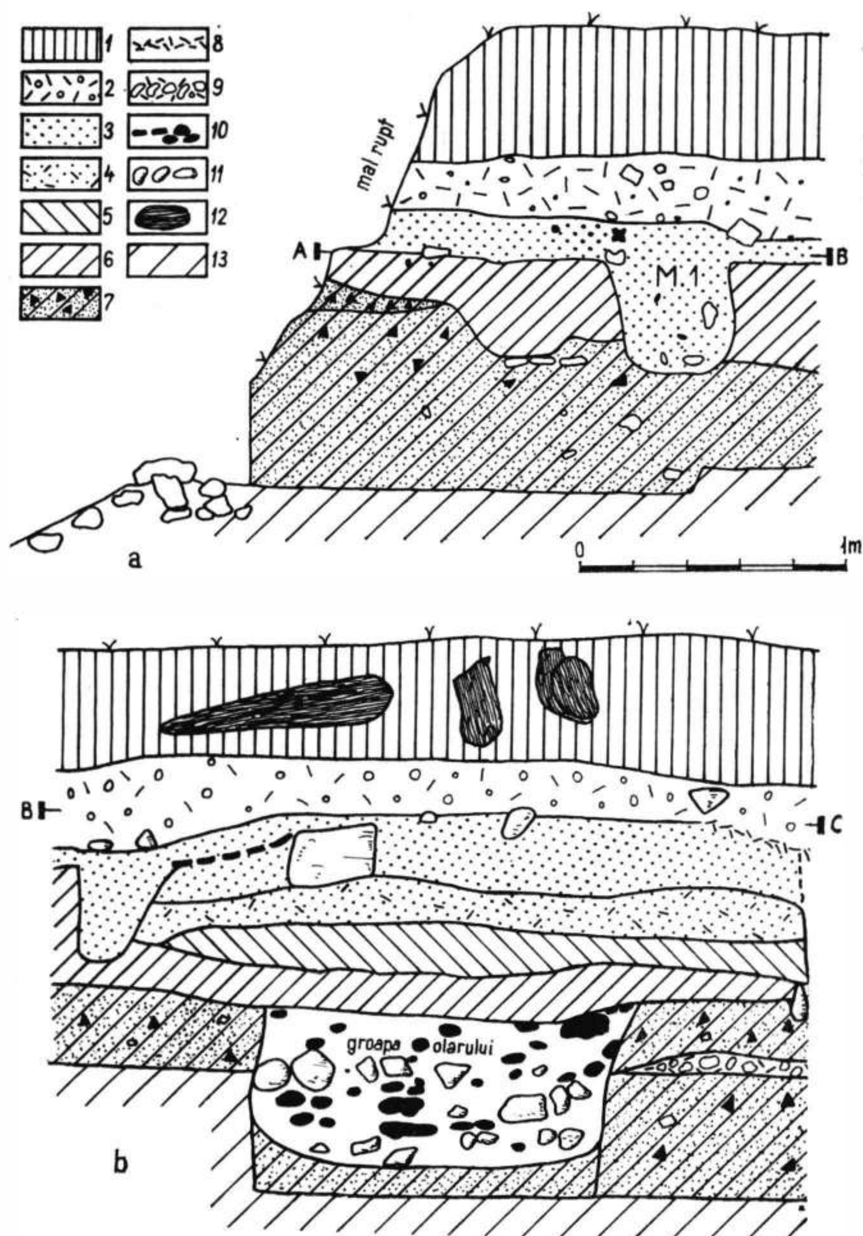

Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Caseta Z : a profilul nordic ; b fragment din profilul estic. 1 sol vegetal ; 2 pămînt măzăros cu pietricele, urme de mortar și arsură (sec. XIV—XV) ; 3 pămînt cenușos (sec. XIV) ; 4 pămînt cenușiu cu urme de mortar (sec. XIII—XIV) ; 5 pămînt cenușiu-roșcat (a doua jumătate a sec. XI) ; 6 pămînt cenușiu-gălbui (mijlocul sec. XI) ; 7 pămînt galben nisipos cu concrețiuni calcaroase și urme de mortar ; 8—9 dungă de mortar ; 10 arsură ; 11 pietre ; 12 rădăcini ; 13 nesăpat.

Grătarul, realizat prin cruțarea unei platforme de pămînt, are un contur oval, diametrele sale fiind 0,75 × 0,87 m. Suprafața, bine netezită și lipită cu lut, prezintă cinci orificii-canal, așezate în cruce[6], cu diametrul variabil de 0,10—0,14 m. Spațiile dintre ele sînt destul de largi, astfel încît chiar prin așezarea unor vase cu dimensiuni mai mari, deschiderea orificiilor nu se bloca permițînd aerului fierbinte să pătrundă în camera de ardere. Patru dintre canale s-au păstrat bine; al cincilea, distrus odată cu prăbușirea unei părți a platformei grătar[7], s-a păstrat doar parțial. Lungimea canalelor variază între 0,30—0,38 m în funcție de boltirea camerei de foc. Aceasta depășește ca dimensiune camera de ars vasele avînd un plan mai degrabă rectangular. Pereții săi sînt scobiți în pămînt și prezintă evidente neregularități lăsate probabil de unealta cu care s-a săpat. Gura camerei de foc are o lățime de 0,70 m și înălțimea de 0,17—0,24 m avînd înfățișarea unui scurt culoar, ușor boltit, cu pereții întăriți și colorați în roșu datorită arderii. Vatra camerei de foc se află la 0,28 m sub grătar și pare a fi fost lutuită. Arsă puternic, are consistența unei cărămizi și o culoare roșie închisă. Ea înaintează, urcînd, către groapa de acces, depășind gura focarului.

În momentul descoperirii, camera de foc era plină cu pămînt amestecat cu fragmente ceramice, pietre, bucăți de arsură căzute de sus odată cu distrugerea grătarului, cărbune și cenușă îngrămădită către pereții încăperii.

Groapa olarului a fost săpată în același pămînt galben nisipos cu concrețiuni calcaroase, pietre și urme de mortar, în care a fost construit întreg cuptorul. În raport cu nivelul de călcare actual, fundul său albiat se află la 2,10 m. Față de axul est-vest al cuptorului groapa olarului este deviată către sud. Neputîndu-ne extinde cu săpătura, nu cunoaștem exact dimensiunile și forma sa. Din lungime a fost prinsă în casetă o distanță de 0,80 m; lățimea maximă a gropii este de 1,35 m, ar adîncimea 0,60 m.

Umplutura gropii olarului cuprindea pămînt negru-cenușos, fragmente de cărbune, bucăți mari de pămînt ars la roșu, pietre de mărime mijlocie, colțuroase, aruncate la întîmplare. Deasupra pietrelor și printre ele s-au găsit bucăți mici de cărămidă și numeroase fragmente ceramice care aparțin unor vase din categorii diferite: oale borcan, amfore și căldări de lut. Fragmentele de căldări, întregibile parțial, provin de la cel puțin patru vase deosebite[8] (fig. 5 și 6/3,4).

Pasta folosită pentru confecționarea ceramicii din groapa olarului conține nisip în cantitate mare, fragmente de mică, uneori concrețiuni calcaroase. Unele fragmente au o culoare roșie fiind bine arse; altele, mai slab coapte, sînt ușor sfărîmicioase. Ornamentul predominant îl constituie liniile incizate paralel sau în val, dar apar și mănunchiurile

---

[6] Existența unui canal central exclude, firește, prezența unui stîlp sau perete susținător.

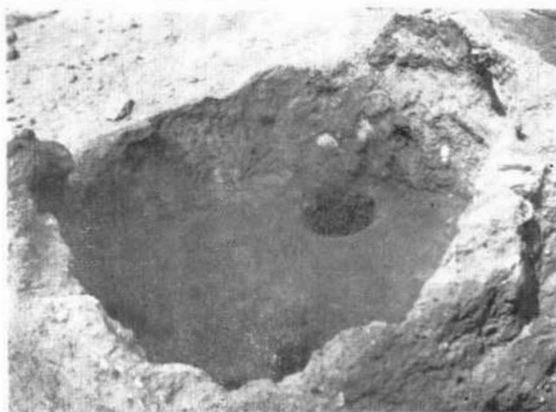
[7] Se pare că această prăbușire s-a datorat unui bloc de piatră descoperit în camera de foc.

[8] Una dintre căldări poartă pe fund, foarte aproape de margine, o reprezentare incizată în pasta crudă. Imaginea nu poate fi sigur identificată fiind păstrată fragmentar. Reprezentări asemănătoare, înfățișînd silueta unui cal, se găsesc pe fundurile unor căldări de lut descoperite la Răducăneni. Vezi Dan Gh. Teodor, SCIV, 14, 1963, 1, p. 201 și fig. 3/1,2.

1 2 3 4

Fig. 3. Păcuiul lui Soare. Cuptorul de ars oale. Imagini din timpul săpăturii.

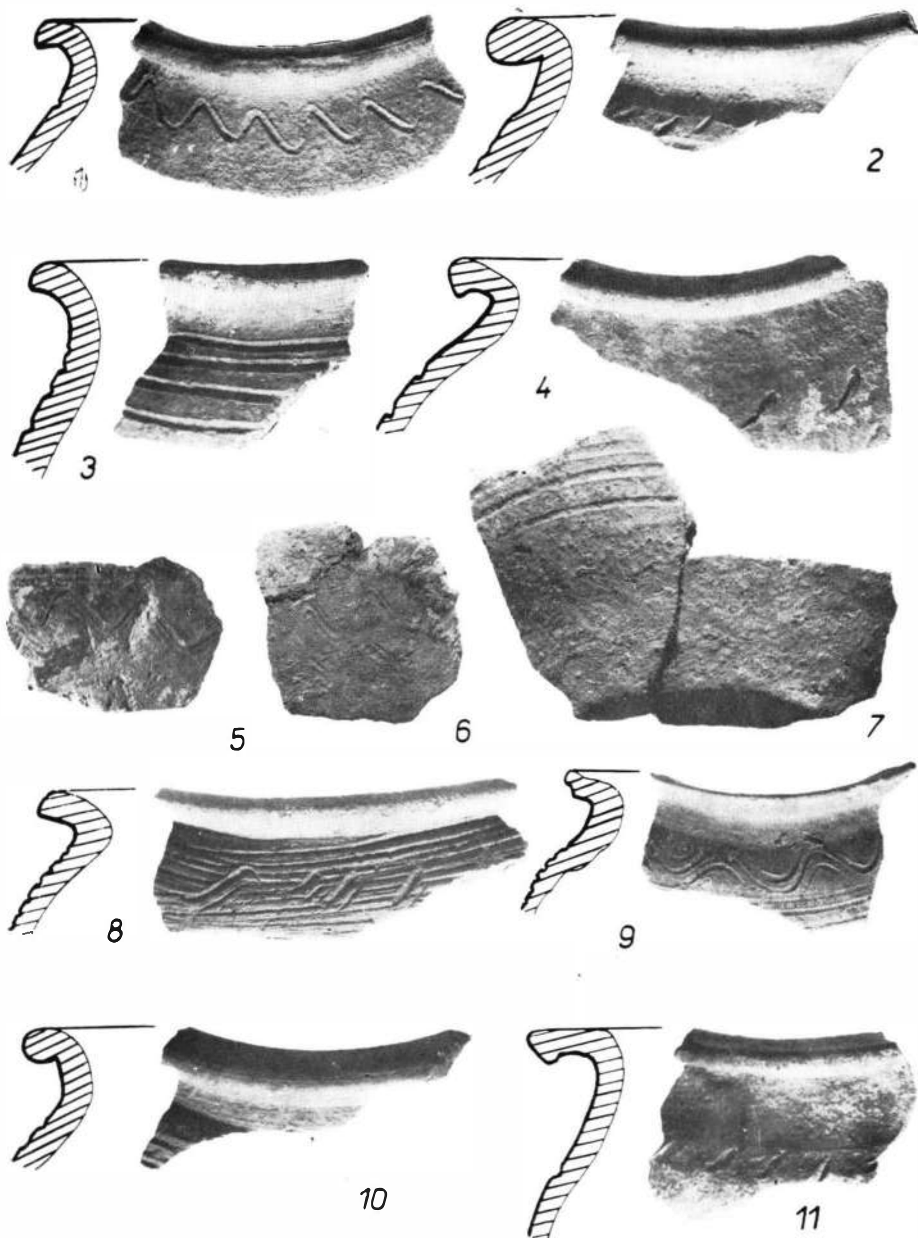

Fig. 4. Păcuiul lui Soare. Fragmente ceramice din umplutura gropii olarului.

de linii scurte precum şi alveole dispuse oblic sub gît, peste, ori deasupra liniilor orizontale (fig. 4).

Cuptorul a servit la arderea unor vase de uz comun din categoria ceramicii nisipoase. În interiorul camerei de ardere s-a găsit o umplutură dispusă în două straturi. Cel dintîi, provenind din stratul în care a fost

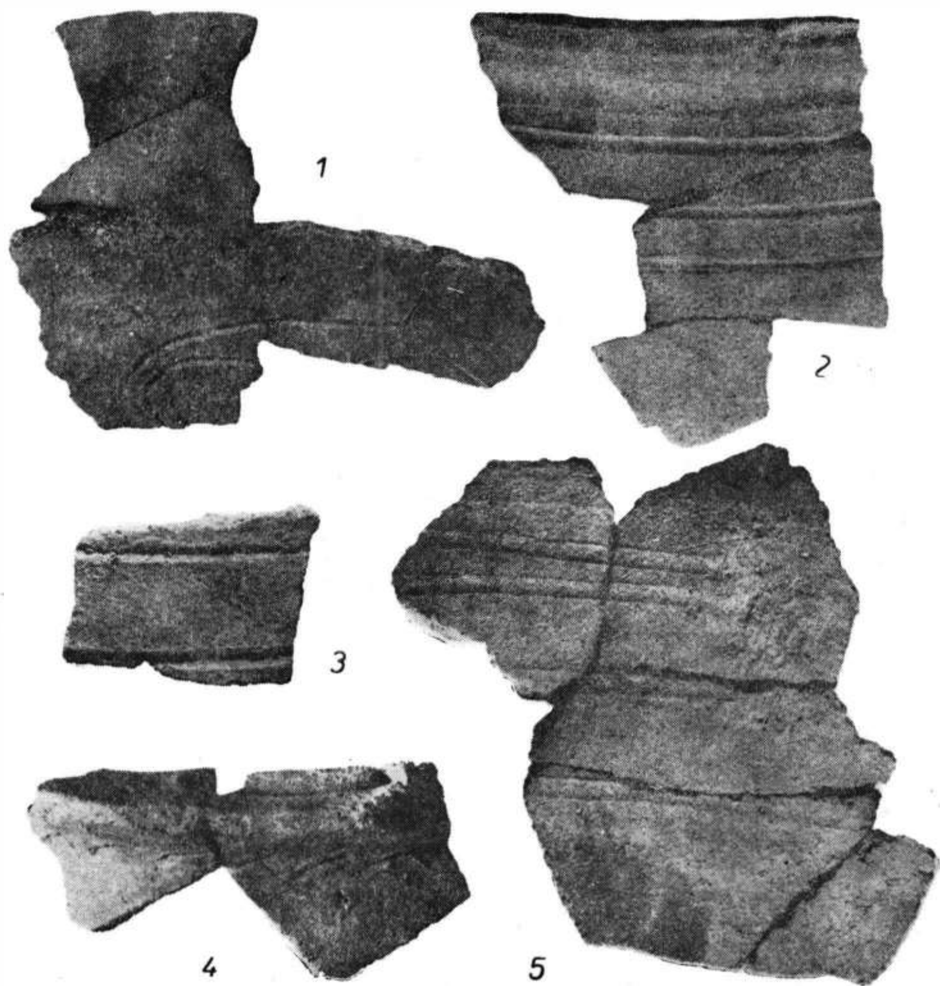

Fig. 5. Păcuiul lui Soare. Fragmente ceramice aparţinînd unor căldări de lut găsite în umplutura gropii olarului.

săpat cuptorul, conţinea cîteva fragmente ceramice, o bucată de cărămidă, oase, două piese fragmentare din fier, un fragment mic de vas smălţuit verde-oliv, un fragment de brăţară de sticlă albastră. Sub acest strat se găsea un altul de culoare neagră-cenuşie, umed şi afînat, care conţinea bucăţi de arsură şi cîteva cioburi. El acoperea fragmentele ceramice

așezate direct pe grătarul cuptorului, respectiv, fragmentele unei căldări de lut precum și cîteva buze, funduri și pereți fragmentari ai unor oale borcan. Părți din acestea s-au mai găsit și pe canalele înfundate ale grătarului și în camera de ardere a combustibilului.

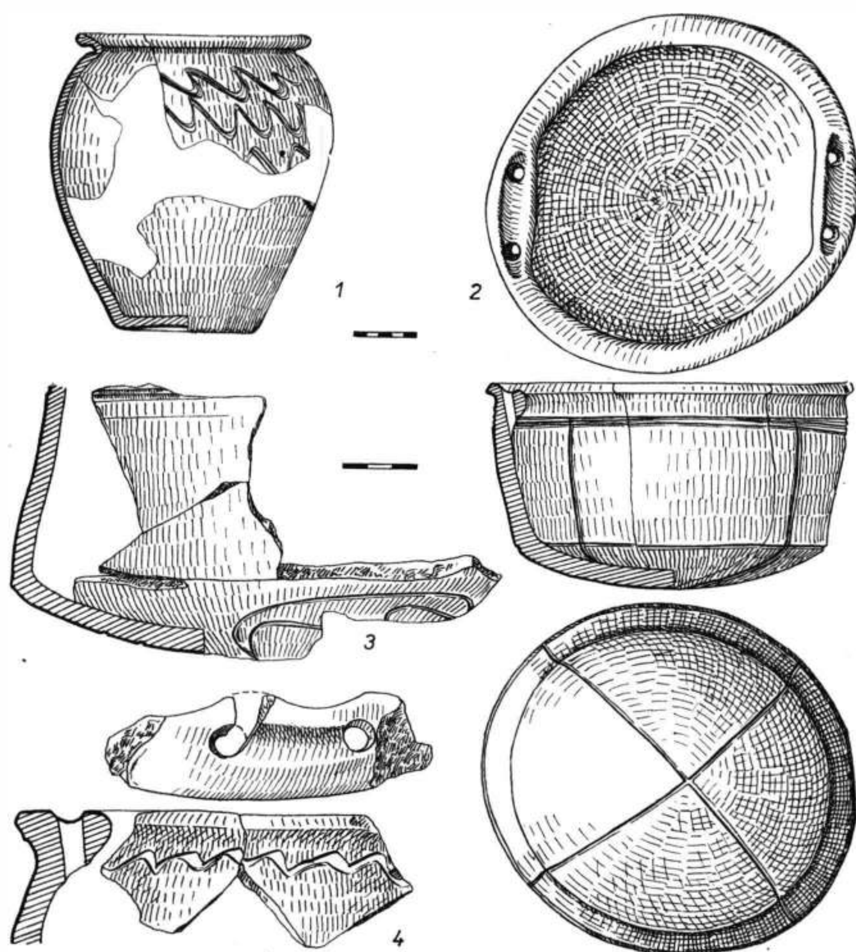

Fig. 6. Păcuiul lui Soare. Material ceramic găsit pe grătarul cuptorului (1—2) și în groapa olarului (3—4).

Căldarea de lut este de dimensiuni mijlocii avînd în dreptul gurii un diametru de 0,29 m (fig. 6/2). Pereții săi sînt evazați ușor către gură, deosebindu-se în felul acesta de majoritatea căldărilor descoperite și al căror profil capătă lărgime spre fund. Vasul are buza plată, trasă puțin în afară și este prevăzut cu două urechiușe alungite, perforate de cîte două orificii între care se află o șănțuire. Această caracteristică plasează căldarea, din punct de vedere cronologic, în prima jumătate a secolului

al XI-lea [9]. Ca ornament căldarea prezintă cîteva linii incizate orizontal, două sub buză, a treia, mai lată, aproape de fund. Perpendicular pe acestea cad alte două linii care, întretăindu-se, traversează fundul căldării. Analogii în ceea ce priveşte forma şi mai ales ornamentul găsim printre căldările descoperite în aşezarea de la Răducăneni [10].

Fragmentele de vase borcan aflate în cuptor aparţin unor oale cu umerii mai puţin boltiţi, gît scund şi cu buza răsfrîntă scurt în afară, avînd marginea rotunjită. Din pricina arderii proaste şi a mediului umed se produce o exfoliere a stratului superior în care a fost executat decorul. Cîteva fragmente întregibile ale unui vas păstrat în mai mare măsură prezintă un ornament alcătuit din cîteva benzi înguste de linii incizate şi larg vălurite. Spre fund vasul nu era împodobit (fig. 6/1). Vase cu un profil asemănător sînt documentate destul de slab în cetate [11].

Atît căldarea de lut cît şi oalele borcan au fost confecţionate la roata de mînă dintr-o pastă ce conţine ca degresant nisip cu bobul mai mare. Arderea însă este deosebită. Pereţii căldării au la suprafaţă o culoare cărămizie şi în spărtură un miez cenuşiu, vasul fiind ars oxidant incomplet. Unele fragmente de oale borcan precum şi fundul căldării, mai slab arse, au o culoare brun-roşcată şi sînt extrem de sfărîmicioase. În sfîrşit, două fragmente, de căldare şi de borcan, prezintă urme de ardere secundară. Socotim că materialul provine din şarje diferite ca piese rebutate, folosite ulterior fie ca „tampon" între vasele ce urmau a fi arse, fie la amenajarea capacului.

Pereţii încăperii superioare a cuptorului sînt arşi în adîncime pe 0,02—0,03 m; grătarul, pereţii camerei de foc precum şi vatra prezintă o arsură mai profundă, de 0,05—0,06 m. Se pare că cuptorul nu a funcţionat prea multă vreme sau în orice caz nu de prea multe ori. Este dificil de făcut alte aprecieri deoarece culoarea precum şi profunzimea arsurii peretelui de pămînt depind în mare măsură şi de calitatea lemnului folosit pentru ardere [12].

Motivele şi momentul părăsirii sau al distrugerii cuptorului sînt greu de definit.

Pentru datarea complexului respectiv, elementele pe care ne bazăm permit plasarea acestuia către mijlocul secolului al XI-lea (fig. 2/a, b). Cuptorul se află săpat într-un nivel de depunere intenţionată de la sfîrşitul secolului al X-lea sau începutul celui următor (fig. 2/a,b) [13]. Deasupra acestuia se găseşte un strat de pămînt cenuşiu gălbui care în profilul estic este urmat de un alt strat cenuşiu, cu o tentă roşcată, aparţinînd ultimei

---

[9] Maria Comşa în *Dinogetia*, I, 1967, p. 202—203.

[10] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 199, fig. 2/1,2. Analogia cu căldările de la Răducăneni poate fi un argument pentru datarea mai timpurie a vaselor descoperite acolo.

[11] Radu Harhoiu în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, 1972, Bucureşti, p. 71—85.

[12] Aprecieri mai exacte asupra acestei chestiuni s-ar putea face numai pe baza analizelor de cărbune care ar indica esenţa lemnului folosit drept combustibil.

[13] Nivelul este alcătuit dintr-o depunere compactă, groasă de peste 1,20 m alcătuită din pămînt galben nisipos conţinînd pietricele, concreţiuni calcaroase, urme de mortar, fragmente de cărbune şi rare fragmente ceramice. El se regăseşte şi în alte zone ale cetăţii fiind interpretat ca depunere ocazionată de o nivelare (vezi Materiale, 7, 1960, p. 602; Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, p. 54). Acest lucru se verifică şi în caseta Z, unde, la cîţiva cm sub vatra cuptorului, au apărut lespezile mari, legate cu mortar, aparţinînd unui zid din secolul al X-lea.

părţi a veacului al XI-lea. În sfîrşit, o monedă de bronz, aflată în pămîntul ce a pătruns în cuptor după ieşirea sa din funcţiune, emisă în vremea lui Roman al III-lea Argyros (1028—1034), aduce confirmarea datelor stratigrafice.

Pe teritoriul actual al Dobrogei numărul cuptoarelor de olari din epocă medievală timpurie, descoperite pînă azi, nu e deloc important [14]. Este considerat ca atare cuptorul unui bordei din secolul al X-lea, descoperit la Dinogetia, lucrat din pietre nefaţetate lipite cu lut, în formă de potcoavă, care servea şi la coacerea unor vase [15]. Tot la Dinogetia, în afara zidurilor cetăţii s-a găsit un complex datat către mijlocul veacului al XI-lea, alcătuit din trei cuptoare de formă simplă, tronconică, cu o singură încăpere, avînd pereţii din lut sau pietre lipite cu lut şi vatră circulară. Alt cuptor simplu, de tipul casnic (în formă de potcoavă), descoperit într-un bordei aparţinînd nivelului din prima jumătate a secolului al XII-lea, din aceeaşi aşezare, este socotit a fi folosit şi în scopul arderii unor oale [16].

La Capidava existenţa unui astfel de cuptor este doar amintită. În lipsa cercetării nu deţinem informaţii precise asupra tipului în care s-ar fi încadrat [17], iar pentru alte aşezări din aceeaşi epocă nu sînt menţionate încă asemenea instalaţii.

Ca urmare a descoperirii de la Păcuiul lui Soare putem conchide că în zona Dobrogei este prezent, în paralel, atît cuptorul simplu, fie casnic, fie cel derivat din acesta şi specializat [18], cît şi cuptorul cu grătar, mai evoluat din punct de vedere tehnic.

În afara spaţiului cuprins între Dunăre şi mare, pe teritoriul României, mai sînt cunoscute, pînă acum, alte trei cuptoare de ars oale asemănătoare cu cel de la Păcuiul lui Soare. Unul dintre ele, datat în secolul al X-lea, a fost descoperit la Radovanu [19] (17 km nord de Olteniţa). Celelalte două se află în sudul Moldovei, la Epureni şi Tuţcani [20].

---

[14] Sînt cunoscute şi cercetate cuptoarele de ars piese ceramice, în special material de construcţie, de epocă romană şi romano-bizantină. Vezi Gh. Ştefan, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 340—345; C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 235—268; Mihai Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 379—408; A. Rădulescu, Pontica, 2, 1969, p. 333—354. Un complex de cuptoare, datînd din secolele II—IV e.n. a fost descoperit în imediata apropiere a cetăţii de la Păcuiul lui Soare, pe malul drept al Dunării, la poalele dealului Dervent. Cercetările, încă nepublicate, au fost efectuate de Mihai Irimia de la Muzeul de arheologie din Constanţa.

[15] Ion Barnea, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 106; Maria Comşa în *Dinogetia*, p. 123.

[16] Gh. Ştefan, I. Barnea şi B. Mitrea, Materiale, 8, 1962, p. 680—684; SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 171; Maria Comşa în *Dinogetia*, p. 127—129.

[17] G. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, Bucureşti, p. 247, Vezi şi Ştefan Olteanu în *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, 1969, Bucureşti, p. 25, nota 46.

[18] În problema posibilităţilor de ars vase de calitate în cuptoare simple, neadaptate, sînt cercetători care consideră că nu pot fi folosite cu randament deoarece din pricina unei călduri prea mari şi imediate nu se pot evita rebuturile de ardere (vezi I. H. Stoll, Alt-Turingen, V, Weimar, 1961, p. 306, nota 20); G. Raschke afirmă — în legătură cu un cuptor descoperit la Oppeln — că putea fi folosit în felul unui cuptor de pîine (apud I. H. Stoll, p. 306). Cercetătorii români socotesc, de asemenea, că atunci cînd necesităţile nu erau prea mari, cuptoarele de uz casnic se întrebuinţau şi pentru ars ceramica. Vezi *Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară*, Bucureşti, 1965, p. 180; Mara Nicorăscu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 104 şi nota 12; I. Barnea, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 106—108; Maria Comşa în *Dinogetia*, p. 123.

[19] Maria Comşa, ArchPolski, 16, 1971, 1—2, p. 385—389.

[20] Ghenuţă Coman, Danubius, 4, 1970, Galaţi, p. 167 şi p. 179, fig. 6.

În Bulgaria de nord-est tipul de cuptor identic cu cel din așezarea timpurie de la Păcuiul lui Soare este frecvent [21]. Au fost descoperite cuptoare cu grătar pe teritoriul fostei capitale bulgare, la Preslav [22], dar și la Hotnița [23], Vinița [24], precum și la Popina [25], Garvăn [26] și Vălcedrăm [27], adesea fiind grupate cîteva la un loc.

În aceeași epocă istorică regăsim tipul respectiv de cuptor de olar și în alte spații geografice vecine României, ca de pildă în zona nord-pontică, la Sarkel [28], Suvorov [29] și chiar mai departe în Caucazul de nord [30]. Spre vest este prezent în Ungaria, unde în cadrul unui complex de cuptoare descoperit la Bendekpuszta [31] există un cuptor asemănător cu cele din părțile noastre, datat în a doua jumătate a veacului al XI-lea. La Nitra [32], în Cehoslovacia, se cunoaște un alt complex, datat în secolele IX—X, alcătuit din 11 cuptoare dintre care 10 au două încăperi suprapuse și grătar nesusținut. Pe teritoriul Poloniei singurul cuptor cu grătar din epoca medievală timpurie descoperit pînă acum pare a fi cel de la Przemysl [33] datat mai larg, în secolele X—XIII.

Din punct de vedere tipologic cuptorul de ars oale din așezarea timpurie de la Păcuiul lui Soare aparține tipului de cuptor cu grătar cruțat în pămînt, tip socotit de unii cercetători ca evoluat pe scara cronologică [34]. Acesta este însă binecunoscut, datorită unor descoperiri arheologice numeroase, din neolitic pînă în plină epocă medievală [35]. Deosebirile dintre cuptoarele cu grătar din diferite epoci istorice nefiind esențiale, pot determina variante dar nu și tipuri. Poate fi vorba de prezența sau absența

---

[21] Nici aici cuptoarele din epocă medievală timpurie nu se încadrează într-un singur tip. La Boian, lîngă Varna, a fost descoperit un cuptor de olar cu o singură încăpere construită din lut, datat în secolele IX—X. Vezi D. Il. Dimitrov, IzvestijaVarna, 12, 1961, p. 135—139.

[22] J. Acrabova-Jandova, Izvestija Sofia, 1959, 22, p. 225, fig. 2, 3, 5.

[23] Bogdan Sultov, Arheologija Sofia, 4, 1969, p. 22—23, fig. 13.

[24] Informație J. Văjarova.

[25] J. Văjarova, *Slavianski i slavianobălgarski seli v Bălgarskite zemi VI—XI vek*, Sofia, 1955, p. 89, fig. 56.

[26] Informație J. Văjarova.

[27] Informație J. Văjarova.

[28] N. I. Artamonov, MIA, 62, 1958, p. 38, fig. 24.

[29] I. I. Leapușkin, MIA, 62, 1958, p. 331, fig. 11 și p. 333, fig. 13.

[30] A. S. Camanțeva, KS, 74, 1959, p. 146—150.

[31] N. Paradi, ArchÉrt, 94, 1967, p. 20—36.

[32] B. Chropovsky, ArchRozhledy, 11, 1959, p. 818—825; p. 812, fig. 297—298; p. 813, fig. 299—300; p. 814, fig. 301—302.

[33] Maria Kwapieniowa și Alina Walowy, în Nadbitka z materialow archeologicznych, 10, 1969, p. 209—229.

[34] Vezi SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 780—781; I. H. Crișan, Apulum, 6, 1967, p. 411, nota 3; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, p. 112.

[35] Vezi *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, p. 149; C. Mateescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 618; SCIV, 2, 1951, 1, p. 63; M. Dinu, Materiale, 3, 1957, p. 164—165; Octavian Floca, Apulum, 9, 1971, p. 263—269; Gh. Bichir, SCIV, 17, 1966, p. 489—508 și bibliografia dată; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967, p. 20—30 și analogiile stabilite pentru întreaga țară la p. 31: Vasile Palade, MemAntiq, 1, 1969, p. 339—362; Valeriu Leahu, CercetarhBuc, 1963, p. 15—46; B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei și colab., SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 780 și urm.; Trifu Martinovici și Ștefan Olteanu, Materiale, 6, 1959, p. 693, fig. 9; Eugenia Neamțu, Fl. Banu, Al. Andronic, Materiale, 8, p. 99, fig. 15; D. V. Rosetti, Materiale, 7, 1961, p. 672—676, fig. 22; Mara Nicorăscu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 101, fig. 4.

unui stîlp ori perete median susţinător al grătarului [36], de modul de amenajare al acestuia ori de existenţa sau lipsa unui culoar de foc. Apar uneori elemente noi în sistemul de funcţionare dar principiul tehnic rămîne acelaşi : coacerea vaselor se face într-o încăpere cu această funcţie, separată de cea în care avea loc arderea combustibilului, astfel că vasele nu vin în directă atingere cu flacăra [37]. Acest lucru micşorează coeficientul de rebuturi, iar prin temperatura înaltă obţinută se asigură vaselor o calitate superioară.

După cum se poate observa din analogiile stabilite mai sus, cuptorul cu grătar nu este caracteristic unei anumite zone sau culturi. Apariţia sa în secolele X—XI nu reprezintă o evoluţie în tehnologie, ci reactivarea unor forme de bază străvechi [38].

Păstrîndu-se principiul dar avînd adesea îmbunătăţiri importante în tehnica de construcţie, cuptoarele cu grătar sînt prezente şi în secolele următoare atît în ţara noastră cît şi în regiunile înconjurătoare. Nu ne propunem însă a le urmări mai departe.

Descoperirea cuptorului de ars vase ceramice de la Păcuiul lui Soare are implicaţii mai largi. Prezenţa sa în aşezarea timpurie este o dovadă pentru existenţa unui atelier [39] în care se practica meşteşugul olăritului în prima jumătate a veacului al XI-lea. Astfel, pe harta Dobrogei medievale se adaugă încă un centru de producţie ceramică, celorlalte două, Dinogetia şi Capidava, singurele despre care aveam pînă acum indicii mai sigure în sensul acesta. Fireşte, nu putem şti deocamdată dacă producţia locală era suficientă pentru a satisface măcar unele din necesităţile locuitorilor. Proporţiile reduse ale celui dintîi cuptor găsit în aşezarea din insulă ne îndeamnă la aprecieri rezervate [40].

În orice caz trebuie să se renunţe la afirmaţia conform căreia întreaga ceramică descoperită acolo nu este locală decît într-un sens mai larg, ca provenind dintr-un centru autohton apropiat [41].

Descoperirea, semnificativă, ne obligă să ne gîndim la posibila existenţă a unor ateliere producătoare de ceramică şi în alte centre mari, contemporane cu Păcuiul lui Soare, ca Axiopolis, Troesmis sau Noviodunum, insuficient cercetate pînă azi. Ţinînd cont de faptul că dintre toate materialele arheologice recoltate în săpături, ceramica deţine procentul cel mai însemnat, putem îndrăzni a presupune aceasta cu atît mai mult cu cît, după cum se ştie, stăpînirea bizantină a asigurat, cu deosebire în prima treime a secolului al XI-lea liniştea şi ordinea necesare prosperităţii economice.

---

[36] De remarcat faptul că toate cuptoarele din epocă medievală timpurie descoperite pînă acum nu sînt prevăzute cu suport pentru grătar.

[37] Prelungirea gurii de foc printr-un culoar are tocmai acest rost de a îndepărta şi mai mult focul de vase, mai ales la începutul operaţiei, astfel încît arderea se produce treptat. Vezi Barbu Slătineanu, P. H. Stahl, P. Petrescu, *Ceramica*, Bucureşti, 1958, p. 47 ;Octavian Floca, Apulum, 9, 1971, p. 266.

[38] *Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară*, p. 187 ; Octavian Floca, *op. cit.*, p. 269.

[39] Atelierul propriu-zis, dacă nu a fost distrus de Dunăre, va putea fi surprins în campaniile viitoare, în spaţiul larg, încă necercetat, din faţa casetei Z.

[40] Amintim aici că la Păcuiul lui Soare a fost descoperită o ştampilă-negativ din bronz interpretată ca folosind la marcarea amforelor. Vezi Silvia Baraschi, SCIV, 24, 1973, 3, p. 541—544.

[41] Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare*, p. 121.

În mod deosebit descoperirea cuptorului în așezarea de la Păcuiul lui Soare se remarcă și prin aceea că în interiorul camerei de ardere a vaselor, pe suprafața grătarului, s-au găsit fragmentele întregibile aparținînd unei căldări de lut asociate cu cîteva fragmente de oale borcan, situație nemaiîntîlnită pînă acum. Prezența lor direct pe grătar trebuie pusă în legătură cu confecționarea acestor vase — a căldărilor și a oalelor borcan — de către același meșteșugar sau, oricum, în același atelier [42]. Considerate de unii cercetători ca aparținînd grupurilor sedentarizate de pecenegi [43] căldările de lut, vase de proporții mai mari, de reală utilitate într-o gospodărie, puteau fi preluate și de către autohtoni sau nepecenegi; cu alte cuvinte, deși infiltrările de nomazi sînt deja o realitate la această epocă [44], apariția unui astfel de vas într-un cuptor de ars oale nu trebuie să conducă la ideea unui olar peceneg. Dealtfel, inițierea rapidă în tainele olăritului a unui fost nomad pare cu totul improbabilă.

Importanța cercetării acestui obiectiv rezidă și din faptul că, descoperit în imediata apropiere a porții de intrare în cetate, cuptorul aduce, prin poziția sa, confirmarea unor interpretări anterioare. Săpăturile arheologice au scos la lumină o serie de elemente care informează despre unele măsuri luate de locuitori pentru a feri cetatea de la distrugere [45], măsuri care implicau degajarea suprafețelor din imediata apropiere a zidurilor. Or, amplasarea sa în zona porții înseamnă existența unui spațiu mai puțin locuit, propice pentru instalarea unui cuptor sau a unui atelier.

Cercetările viitoare, planificate și în această parte a așezării, vor oferi, desigur, date mai bogate privind nu numai situația meșteșugurilor, ci și alte aspecte ale vieții din cetate.

FOUR DE POTIER DÉCOUVERT À PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Dans la zone proche de la porte d'entrée dans la forteresse byzantine située sur l'île de Păcuiul lui Soare en Dobrogea, les fouilles archéologiques ont fait découvrir un four de potier (fig. 1, 3). Aménagé dans la terre glaise, ce four renferme deux compartiments superposés, séparés par une grille de glaise privée de support. A l'intérieur du compartiment destiné à la cuisson des vases, on a trouvé les fragments d'un vase qui peut être restauré, notamment d'un chaudron en glaise, ainsi que quelques fragments d'un vase en forme de bocal (fig. 6/1, 2). Cette situation, que l'on n'a pas constatée ailleurs, est un argument prouvant que ces deux formes de céramique ont été faites dans le même four.

Compte tenu des observations stratigraphiques et de la céramique découverte ainsi que d'une monnaie byzantine en bronze, émise sous le

[42] Petre Diaconu, SCIV, 7, 1956, 3–4, p. 435; Dan Gh. Teodor, SCIV, 14, 1963, 1, p. 197.

[43] Petre Diaconu, *art., cit.* p. 429; idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 255 și urm. Vezi și discuția în legătură cu originea căldărilor de lut la Maria Comșa în *Dinogetia*, p. 225–226.

[44] Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 52, nota 144.

[45] Înălțarea nivelului porții, construirea unui prag în deschiderea celei de-a doua intrări, precum și la debarcader. Vezi Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare*, p. 54.

règne de l'empereur Roman III Argyros (1028—1034), l'aménagement de ce four peut être daté vers le milieu du XIe siècle.

La découverte de ce four dans l'établissement de Păcuiul lui Soare de la haute époque du Moyen Âge atteste l'existence d'un troisième centre, en dehors des centres déjà connus de Capidava et de Dinogetia, pour la production de la céramique dans la Dobrogea pendant les Xe et XIe siècles.

Pendant la haute époque médiévale ce type de four a encore été constaté dans l'établissement de Radovanu dans la plaine du Danube et dans ceux de Epureni et de Tuţcani en Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Four de potier, plan et section: 1 chambre de la cuisson des vases; 2 grille; 3 chambre à feu; 4 orifice assurant le circuit de la chaleur; 5 bouche à feu; 6 fosse du potier; a—b axe de la section; pour les profils AB, BC voir fig. 2.

Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Cassette Z: a du profil septentrional; b fragment du profil oriental; 1 sol végétal; 2 terre grumeleuse avec du gravier, traces de mortier et croûte calcinée (XIVe—XVe siècles); 3 terre avec des cendres (XIVe siècle); 4 terre cendrée avec des traces de mortier (XIIIe—XIVe siècles); 5 terre cendrée tirant sur le roux (seconde moitié du XIe siècle); 6 terre cendrée tirant sur le jaune (milieu du XIe siècle); 7 terre jaune sableuse avec des concrétions calcaires et des traces de mortier; 8—9 raie de mortier; 10 croûte calcinée; 11 pierres; 12 racines végétales; 13 sol non fouillé.

Fig. 3. Păcuiul lui Soare. Four de potier. Images prises au cours des fouilles.

Fig. 4. Păcuiul lui Soare. Fragments céramiques trouvés dans la fosse du potier.

Fig. 5. Păcuiul lui Soare. Fragments céramiques provenant de plusieurs chaudrons de glaise trouvés dans la fosse du potier.

Fig. 6. Păcuiul lui Soare. Matériaux céramiques trouvés sur la grille du four (1—2) et dans la fosse du potier (3—4).

CAHLE CU REPREZENTAREA PROFETULUI DAVID DESCOPERITE LA BAIA

DE

EUGENIA NEAMŢU

Baia a ocupat un loc de seamă în rîndul oraşelor medievale moldoveneşti pînă în secolul al XVII-lea şi nu rareori ea s-a bucurat de atenţia cercetătorilor români şi străini. Informaţiile scrise, destul de lacunare, nu permit o rezolvare definitivă a problemelor privind începuturile şi evoluţia acestei aşezări urbane şi cu atît mai puţin a unor aspecte de detaliu. În aceste condiţii cercetarea arheologică a oraşului s-a impus şi aici ca o soluţie nu numai posibilă, ci şi necesară.

Ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse în ultima vreme, s-au obţinut date deosebit de importante privind problemele de urbanistică, îndeletnicirile locuitorilor, orizontul lor cultural etc.

Dintre materialele scoase la iveală prin săpăturile efectuate la Baia, ceramica ocupă un loc aparte prin bogăţia şi varietatea ei. Calitatea superioară a lutului din această zonă geografică, subliniată dealtfel şi de izvoarele scrise [1], a avut o contribuţie deloc neglijabilă la dezvoltarea în acest centru a meşteşugului olăritului, ajuns la o mare înflorire în întreaga Moldovă [2].

Perfecţionarea sistemului de ardere, creşterea calitativă a producţiei, ca şi îmbogăţirea repertoriului de forme ceramice dovedesc că, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se parcurge o etapă de accentuat progres în acest domeniu meşteşugăresc.

Trebuie să menţionăm faptul că, alături de ceramica de uz casnic, la Baia este destul de bine reprezentată, în sectoarele cercetate pînă acum, şi ceramica decorativă de interior. Alături de piesele decorate cu motive tradiţionale, s-au descoperit şi unele exemplare pe care apar personaje umane.

În cursul anului 1967 au putut fi surprinse, într-un complex arheologic din zona situată între Biserica Albă şi ruinele Bisericii romano-catolice, cîteva cahle întregi şi, de asemenea, fragmente de cahle pe care apare un personaj uman, care prezintă un interes aparte.

Lucrate dintr-o pastă ce conţine mult nisip în compoziţie, piesele pe care le analizăm sînt arse la roşu-brun sau roşu-cărămiziu, uneori cu pete vineţii pe spate şi conţin, în spărtură, un miez cenuşiu. Exemplarele întregi sau întregibile, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 17—18 / 23—24 cm, au grosimea pereţilor de 1—2 cm şi sînt, dealtfel

---

[1] Ştefan Olteanu, SMIM, 3, 1959, p. 172.

[2] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 106.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 473—477

ca majoritatea ceramicii de la Baia, nesmălțuite. Caracteristic este apoi și faptul că piesele de care ne ocupăm, cu spatele puțin concav, sînt lipsite de gardină.

Fig. 1. Baia. Cahlă înfățișînd pe regele-profet David.

Aceste cahle sînt decorate pe margine cu un chenar alcătuit dintr-o baghetă pe care se află răsucit un vrej cu frunze. Motivul central, propriu-zis, al acestora îl constituie însă un personaj uman, redat cu destulă claritate și cu multe detalii. Înfățișat în genunchi, el poartă o barbă scurtă, mustăți și plete, iar pe cap o coroană. Din aceasta se văd trei fleuroni,

unul central şi doi laterali, în profil, iar între ei se află cîte un triunghi dispus cu vîrful în sus şi cu baza pe circumferinţa coroanei. Personajul poartă o îmbrăcăminte cu guler răsfrînt şi mîneci lungi şi largi, acestea alcătuind — prin îndoirea mîinilor din cot — mai multe cute.

Strînsă în talie cu o cingătoare, haina cade în falduri mai mici pe bust şi mai mari spre poale. Această haină este purtată peste o altă îmbrăcăminte, care, de asemenea, este şi ea cutată. Dat fiind faptul că personajul de care ne ocupăm este înfăţişat în genunchi nu au putut fi redate alte detalii, cum ar fi, de exemplu, încălţămintea. Se observă în schimb, cu uşurinţă, că el ţine în mîini o filacteră lungă, cu capetele răsucite, pe care este scris cu litere latine majuscule: DAVID PROPHETA.

Personajul înfăţişat pe piesele de care ne ocupăm este, aşa cum rezultă din inscripţia de pe filacteră, profetul David, una şi aceeaşi persoană cu regele evreu omonim.

Invocat de profeţi în scopul propagării ideilor mesianice, prezentat la începutul *Noului testament* în legătură cu Iisus, persoana regelui - profet David s-a bucurat de o atenţie deosebită, inspirînd şi pe artiştii din perioada medievală [3]. Din rîndul acestora nu trebuie omişi nici cei ce modelau cahle pentru sobe.

Începînd de la mijlocul secolului al XV-lea, pe lîngă vechiul repertoriu de motive folosit pentru decorarea cahlelor, reprezentările de sfinţi, de profeţi sau de eroi legendari devin din ce în ce mai frecvente [4]. Cahle cu reprezentări de profeţi se întîlnesc în Ungaria, Cehoslovacia, Polonia etc.

Astfel, în Ungaria figura profetului David apare alături de aceea a sfîntului Marcu pe o cahlă — nişă dreptunghiulară, lucrată în stil gotic, datată între anii 1454—1457[5]. Profetul Iacob este redat pe o cahlă de colţ datată între anii 1485—1490[6].

Cahlele cu proroci descoperite în Cehoslovacia au fost atribuite sfîrşitului secolului al XV-lea şi secolului următor [7], iar un exemplar apărut în Polonia, la Cracovia, aparţine secolului al XVI-lea [8].

Pe teritoriul ţării noastre, din cît ne este deocamdată cunoscut, acest motiv se întîlneşte pe o placă fragmentară, de dimensiuni mai mari însă, ajurată şi smălţuită în verde, descoperită la cetatea de scaun a Sucevei, în pămîntul de umplutură al bastionului R 6[9].

În pivniţa în care au fost descoperite la Baia materialele de care ne ocupăm, provenind desigur din locuinţa ce o suprapunea, nu s-a găsit nici o monedă pe baza căreia să se poată face o încadrare mai precisă a acestor piese.

Celelalte materiale ceramice descoperite împreună cu cele de care ne ocupăm aici datează însă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. În funcţie de piesele cu reprezentări de profeţi amintite deja mai sus, desco-

---

[3] *Grand Larousse Encyclopédique*, 3, Paris, p. 804.

[4] Pál Voit — Imre Holl, *Anciens carreaux de pôele hongrois*, Budapesta, 1963, p. 8.

[5] *Ibidem*, fig. 16; Holl Imre, BudRég, 18, 1958, p. 255, fig. 76.

[6] Pál Voit — Imre Holl, *op. cit.*, fig. 19; Idem, BudRég, 17,1956, fig. 31.

[7] Zdeněk Smětánka PamArch, 59, 1968, 2, p. 569, fig. 14; Zdeněk Smětánka—Olga Topolová, PamArch, 58, 1967, 2, p. 525—526 şi fig. 3/10, 38; 4/22; 5/21, 23.

[8] Antonina Jelicz, *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie (XIII—XV)*, Varşovia, 1965, fig. 42.

[9] Materialul inedit, aflat în colecţiile Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, a putut fi văzut prin amabilitatea lui Al. Andronic.

perite în unele din ţările vecine, unde ele au putut fi mai precis încadrate din punct de vedere cronologic, considerăm că datarea celor de la Baia, cu reprezentarea profetului David, poate fi restrînsă către sfîrşitul secolului al XV-lea. În acest sens pledează şi faptul că procesul pătrunderii acestui motiv la noi s-a produs din părţile centrale şi nordice ale Europei, într-o etapă, evident, mai tîrzie decît aceea în care el a apărut în aceste zone ale continentului.

Acest punct de vedere este în concordanţă şi cu datele oferite de observaţiile stratigrafice, făcute cu ocazia cercetărilor efectuate la pivniţa în care au fost descoperite materialele de care ne ocupăm.

În profilul secţiunii efectuate în lungul axului longitudinal al pivniţei s-a observat clar o fază de refacere, determinată de distrugerea complexului, ca urmare a unui puternic incendiu. Nu este exclus ca acesta să se fi produs în timpul campaniei lui Matei Corvin în Moldova, din iarna anului 1467, cînd aici au avut loc lupte crîncene.

Refăcută, locuinţa a mai funcţionat o vreme, pînă ce a căzut pradă unui alt incendiu. În urma celor constatate s-a putut preciza că acest complex a funcţionat o perioadă mai îndelungată. Este posibil ca piesele cu reprezentarea profetului David să aparţină celei de-a doua faze de funcţionare a locuinţei, care, eventual, s-ar plasa în timp după anul 1467.

Piesele pe care le analizăm ridică unele probleme în legătură atît cu meşterul care a lucrat tiparul în care au fost modelate, cît şi cu persoana căreia ele îi împodobeau interiorul.

Este cunoscut faptul că regele-profet David apare şi în pictura medievală moldovenească. Modul în care acesta este tratat pe piesele de la Baia, aflate în discuţie, impune însă o apropiere de exemplarele similare, înfăţişînd profeţi, descoperite în Ungaria, Cehoslovacia şi Polonia. Anumite elemente tehnice (pastă, ardere etc.) ne determină totuşi să considerăm că, în cazul nostru, nu este vorba de materiale de import, ci de produse ale unui atelier local.

Fireşte că meşterul de la Baia, executînd cahle cu figuri de profeţi şi inscripţii în limba latină, satisface anumite cerinţe de ordin cultural şi estetic ale unor elemente etnice, de origine străină, împămîntenite aici.

Alături şi de alte surse informative, cahlele pe care le-am analizat dovedesc persistenţa unor legături pe multiple planuri, inclusiv cel artistic, între această categorie de locuitori ai Băii şi mediile externe din care s-au desprins.

CARREAUX AVEC L'IMAGE DU PROPHÈTE DAVID DÉCOUVERTS À BAIA

RÉSUMÉ

A l'occasion des fouilles archéologiques pratiquées à Baia (dép. de Suceava) en 1967, plusieurs carreaux — intacts ou susceptibles d'être reconstitués — ont été mis au jour. Sans émail, ils reproduisent comme motif l'image du roi-prohète David (fig. 1).

Des pièces analogues, avec pour motifs décoratifs l'image des différents prophètes, ont été trouvées à Suceava également, et, au-delà des

frontières moldaves, en Hongrie, Tchécoslovaquie et Pologne. L'habitation qui superposait la cave où ces pièces ont été découvertes a connu deux phases d'existence, parfaitement délimitées au point de vue stratigraphique par un fort incendie, mis en relation avec la campagne de Mathias Corvin, de 1467, contre la Moldavie, quand Baia fut le théâtre d'un combat sanglant. L'auteur est d'avis que les pièces en question sont de la seconde phase de cette habitation, datée après 1467.

A en juger d'après leurs éléments techniques, ces pièces sont le produit d'un atelier local, présentant des traits ethniques d'origine étrangère mais implantés en Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Baia. Carreau représentant le roi-prophète David.

10 — c. 1459

N. A. CHETRARU, *Pamjatniki epoh paleolita i mezolita*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1973, 175 p. şi 58 fig. (în limba rusă), apărută în colecţia Arheologičeskaja Moldavskoi S.S.R., I.

Volumul lui N. A. Chetraru, privind paleoliticul şi mezoliticul din R.S.S. Moldovenească, reprezintă prima lucrare din seria celor opt programate în colecţia „Harta arheologică a R.S.S.M.".

Lucrarea este deosebit de utilă, autorul prezentînd pentru prima oară, strînse laolaltă, toate materialele provenite din staţiunile paleolitice cercetate pînă în prezent prin săpături sistematice şi cercetări de suprafaţă pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti. După o scurtă introducere, în care face şi istoricul cercetărilor, autorul a împărţit tema cercetată în patru capitole după cum urmează: I Paleoliticul inferior; II Paleoliticul mijlociu; III Paleoliticul superior; IV Mezoliticul, însoţite de cîte o hartă pe care sînt amplasate toate descoperirile din perioada respectivă şi mai multe planşe cu desene a celor mai importante piese de piatră cioplită şi os.

În tratarea problemelor paleoliticului din regiunea studiată autorul pleacă de la punctul de vedere formulat de specialişti din diverse domenii potrivit căruia R.S.S. Moldovenească a intrat în marea zonă geografică unde omul a putut trăi din cele mai vechi timpuri.Acest punct de vedere se sprijină pe concluzia că gheţarii, care adesea au ocupat partea de nord a continentului nostru în perioada cuaternară nu au ajuns să acopere aceste zone, mişcarea lor oprindu-se undeva în preajma latitudinii 50°.Influenţa exercitată de vecinătatea gheţarilor s-a manifestat prin oscilaţiile climei, care, în funcţie de înaintarea sau retragerea lor, devenea mai aridă sau mai blîndă, zona în întregul ei purtînd amprenta climatului temperat, periglaciar, optim pentru dezvoltarea vieţii şi activităţii omului. Descoperirea a numeroase staţiuni paleolitice de diverse vîrste vine să confirme acest punct de vedere, iar lucrarea lui N. A. Chetraru are meritul de a pune la îndemîna specialiştilor un material bogat şi interesant, strîns de-a lungul unei perioade de aproape o jumătate de secol.

Cele mai vechi cercetări paleolitice din R.S.S. Moldovenească sînt legate de numele cunoscutului geolog şi paleolitician N. N. Moroşan, care, în 1925, a descoperit aşezarea „În ponoare" de la Cuconeştii Vechi (raionul Edineţ). Acesteia i-au urmat numeroase altele, rod al muncii aceluiaşi cercetător după cum şi staţiunile descoperite de I. G. Botez şi C. Ambrojevici. Începînd cu anul 1946, cercetarea paleoliticului din R.S.S. Moldovenească a fost realuată succesiv sau paralel de cercetători din diverse centre, între care amintim pe: G. P. Sergheev, A. P. Cernîş, S. N. Bibikov, P. I. Boriskovski, V. I. Markevici, N. A. Chetraru, N. A. Anisiutkin, L. L. Polevoi şi G. V. Grigorieva, iar cea a problemelor de geologie a fost făcută de I. K. Ivanova, N. N. Verina şi M. G. Kipiani. Prezentarea obiectivelor arheologice este făcută în mod cronologic: paleolitic inferior, mijlociu, superior şi mezolitic, iar din punct de vedere teritorial descrierea se face de la nord la sud, urmărindu-se firul principalelor rîuri — Prut, Nistru şi Răut — în preajma cărora sînt concentrate cele mai multe descoperiri. În cercetarea sa autorul a distins trei tipuri de obiective paleolitice şi mezolitice: aşezări deschise, de peşteră, descoperiri de suprafaţă. Atenţie deosebită se dă staţiunilor cercetate prin săpături sistematice cu date asupra stratigrafiei, stratului (sau stratelor) de cultură, materialelor descoperite şi datărilor. În privinţa ultimei probleme se subliniază că pînă în prezent nu s-au făcut analize C 14 pentru nici una din staţiunile paleolitice şi mezolitice din R.S.S. Moldovenească, fapt ce face dificilă aprecierea justei încadrări.

I. *Paleoliticul inferior*. Majoritatea dovezilor de activitate omenească pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti o constituie piesele de aspect arhaic de piatră cioplită descoperite în puncte izolate, la suprafaţă, situate pe locuri şi terase înalte, formate în diverse perioade ale pleistocenului inferior şi mijlociu. Sînt însă şi obiective descoperite în săpături şi între acestea, ca cea mai veche dovadă de locuire, este socotită cea din stratul IV din peştera Duruitoarea Veche situată în calcarele de deasupra celei de a IV-a terase a Prutului. Materialele descoperite sînt puţin tipice, între acestea autorul citează aşchii de tip clactonian, puţine racloare, străpungătoare, piese cu scobituri laterale şi denticulate, nuclee globulare şi discoidale, vîrfuri taiasiene. Din galete mărunte de cremene şi gresie s-au cioplit unelte de tip „chopping" şi „chopper". Fauna descoperită în acest strat aparţine speciilor: bizon şi cal, urs, leu şi hienă de peşteră,

În intregul lui, complexul din stratul IV de la Duruitoarea Veche este socotit taiasian, alături de staţiunea Mersina (complexul timpuriu) şi stratul inferior din peşterea Vihvatinţi, unde s-au descoperit materiale asemănătoare.

Piesele ce caracterizează industria taiasiană ceva mai dezvoltată şi cu elemente ce dovedesc formarea tehnicii levaloasiene s-au descoperit în stratul III, din peştera Duruitoarea Veche, care suprapune stratul IV (numerotarea se face de sus în jos).

În stratul III şi fauna este mai bogată; alături de speciile citate în stratul IV s-au mai identificat: ren (3 specii) urs brun, lup şi altele. Întrucîtva asemănătoare, dar poate ceva mai tîrzie, este citată staţiunea Bobuleşti V. În stratul III de la Duruitoarea Veche s-au descoperit şi două vîrfuri foliacee bifaciale întregi şi un fragment, acestea fiind cele mai vechi piese de acest gen descoperite pînă în prezent pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti. Pentru încadrarea culturală a materialelor în discuţie autorul se sprijină pe tipologia pieselor descoperite, pe indexul de mărime al aşchiilor care, în stratul IV de la Duruitoarea Veche, este de 37,5, şi în stratul III, de 31,7. Autorul conchide că indicele de 37,5 este cel mai mare pentru staţiunile din paleoliticul inferior din R.S.S. Moldovenească. În schimb, deşi descrierea stratelor este dată după geologul M. N. Grişcenco, nu se face nici un comentariu cu privire la vîrsta geologică a acestora şi la condiţiile lor de formare, ceea ce ar fi fost deosebit de util.

Capitolul este însoţit de prezentarea pe scurt a 20 puncte (repertoriu), descoperiri în care este dat istoricul cercetării fiecărui punct, descrierea obiectelor găsite, literatura şi locul unde se păstrează materialele.

II. *Paleoliticul mijlociu.* În prezent, pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti se cunosc 30 puncte musteriene între care numai 2 sînt cercetate prin săpături sistematice — peşterile Buzdugani I şi Buteşti. Săpăturile de la Buzdugani sînt încă reduse ca suprafaţă, dar în urma acestora s-au putut stabilit stratigrafia peşterii şi existenţa a şapte nivele de locuire musteriană, care conţin piese litice denticulate şi cu scobituri laterale pronunţate, vîrfuri musteriene, racloare, vîrfuri taiasiene şi altele. Materialele din această peşteră sînt interpretate ca aparţinînd faciesului musterian denticulat de tradiţia taiasiană. La Buteşti, în schimb, săpăturile au scos la iveală materiale ce caracterizează varianta musterianului tipic cu o pronunţată tehnică de prelucrare levaloasiană. Multe din uneltele descoperite sînt cioplite pe aşchii şi lame levaloasiene desprinse din nuclee special pregătite de formă discoidală şi prismatică.

Deşi puţin numeroase, prin cercetări de suprafaţă s-au descoperit piese care-l îndreptăţesc pe autor să considere că pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti este reprezentat şi faciesul musterianului de tradiţie acheuleană. Caracterizarea din punct de vedere tipologic a materialelor şi împărţirea în faciesuri a musterianului din această regiune este făcută după metoda tipologică-statistică a lui F. Bordes.

Şi acest capitol este însoţit de un repertoriu, care cuprinde situaţia la zi a descoperirilor în cele 30 de puncte musteriene identificate pînă în prezent.

III. *Paleoliticul superior.* Perioada paleoliticului superior este cea mai bine reprezentată. Sînt cunoscute pînă în prezent mai mult de 200 puncte de descoperiri. În tratarea problemelor acestei perioade autorul adoptă punctul de vedere potrivit căruia culturile paleoliticului superior sînt rezultatul unui proces complicat şi îndelungat de dezvoltare, avînd la bază elementele de cultură musteriană.

În formarea şi evoluţia culturii acestei perioade autorul distinge trei etape. Prima etapă cuprinde staţiuni cu inventar mai arhaic, care conţin piese specifice paleoliticului mijlociu — vîrfuri, racloare, nuclee discoidale, aşchii retuşate şi altele — alături de nuclee prismatice, bifaciale, gratoare de diverse forme, burine, unelte cu scobituri laterale şi denticulate, proprii paleoliticului superior. Astfel de staţiuni sînt puţin numeroase, dar, între acestea, cele mai semnificative sînt cele de la Bobuleşti VI şi Brînzeni I (stratul III). Autorul le atribuie culturii szeletiene, dar puţinătatea staţiunilor de acest gen ne determină să avem rezerve faţă de o asemenea încadrare. Argumentul adus de autor în favoarea caracterului szeletian al stratului III de la Brînzeni constă în prezenţa în aceeaşi depunere a „uneltelor de piatră musteriene şi aurignaciene alături de forme cioplite bifacial, specifice culturii szeletiene. Această cultură a existat în Europa centrală în W I — W II şi în W II şi marchează sfîrşitul paleoliticului mijlociu şi începutul paleoliticului superior" (p. 73).

După noi, în primul rînd, diversele forme de unelte cioplite bifacial sînt proprii musterianului de tradiţie acheuleană şi taiasiană, variante identificate şi pe teritoriul R.S. Moldoveneşti, in al doilea rînd, szeletianul reprezintă o cultură a paleoliticului superior bine individualizată în centrul Europei, care se dezvoltă paralel cu aurignacianul şi nu marchează doar începutul paleoliticului superior [1].

Staţiuni cu inventar amestecat (musterian şi aurignacian) s-au descoperit şi pe teritoriul

[1] L. Vertes, SlovArch, 4, 1956, 2, p. 318—340.

României şi, pentru început, ele au fost atribuite szeletianului [2]. Pe parcurs însă, odată cu lărgirea cercetării paleoliticului, s-a constatat că asemenea staţiuni rămîn puţin numeroase, că formele bifaciale reprezintă doar persistenţa formelor vechi în complexele paleoliticului superior (ceva mai numeroase în aurignacianul de pe Prut, în special, şi izolat în gravetian) [3]. Sînt însă mai bine de zece ani de cînd cercetătorii români au renunţat la atribuirea unor astfel de complexe szeletianului [4], demonstrînd totodată inexistenţa acestei culturi în paleoliticul superior de pe teritoriul României, aceasta avînd o arie de răspîndire limitată [5]. Puţinele staţiuni cu inventar amestecat reprezintă faza de tranziţie de la o etapă la alta.

Cea de-a doua etapă a paleoliticului superior de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti este marcată de staţiuni aurignaciene, unele descoperite pe Răut, altele în preajma localităţii Soroca (grupa Soroca, studiată de G. V. Grigorieva). În staţiunile din această etapă elementele specifice utilajului litic din paleoliticul superior devin predominante, iar formele arhaice, musteriene, scad, în timp ce vîrfurile bifaciale apar izolat şi sînt mai îngrijit lucrate.

Celei de-a treia faze de dezvoltare a culturii paleoliticului superior îi sînt atribuite staţiunile mai tîrzii, în care continuă să dăinuie principalele tipuri de unelte proprii aurignacianului dar în care apar vîrfuri de os, străpungătoare şi piese mărunte retuşate abrupt, unelte combinate, care din punct de vedere stratigrafic se situează deasupra celor aurignaciene. În atribuirea unor astfel de locuri, autorul foloseşte termenul emis de P. P. Efimenko şi preluat de A. P. Cernîş pentru paleoliticul superior tîrziu de pe Nistru şi anume acela de „vremea magdaleniană" (p. 65). Se ştie dealtfel că magdalenianul propriu-zis, în evoluţia şi răspîndirea lui, abia a atins părţile vestice ale Europei centrale. Cultura postaurignaciană, mai larg răspîndită în centrul şi răsăritul continentului nostru, este cea cunoscută sub denumirea de gravetian oriental cu faciesuri zonale bine conturate pentru unele teritorii restrînse, unde cercetarea s-a făcut mai în detaliu ca de pildă pavlovianul lui B. Klima [6] şi chiar dacă în cadrul acestei culturi s-au distins şi se vor mai distinge încă multe variante locale, gravetianul rămîne cultura care în linii generale a ocupat cea de-a doua parte a paleoliticului superior din centrul şi estul Europei, dăinuind sub diverse aspecte pînă la sfîrşitul Würm-ului. Aşa stînd lucrurile sînt greu de înţeles reţinerile multor cercetători sovietici de a folosi acest termen, inclusiv tăcerea autorului lucrării prezentate asupra acestei probleme. E drept că în legătură cu gravetianul oriental sînt încă multe lucruri de clarificat începînd cu problema originii, dar prin conţinut şi timp, cînd vorbim de gravetian, orice cercetător al paleoliticului ştie că e vorba de staţiuni care s-au descoperit în depunerile W II şi W III inclusiv, iar din punct de vedere al cronologiei absolute, situate între circa 28 000 (Nemšova — Cehoslovacia) [7] şi 15—16 000 la Lespezi (România) [8] şi Arca (Ungaria). Nu acelaşi lucru este atunci cînd se atribuie staţiunile „vremii magdaleniene", magdalenianul ocupînd o perioadă relativ scurtă de timp la sfîrşitul paleoliticului superior, ceea ce nu se poate spune despre toate staţiunile atribuite acestei „vremi".

Între staţiunile din această etapă sînt de amintit : stratul 2 din peştera Duruitoarea Veche, aşezarea Raşcani VII, Ciuluteşti I, Costeşti I, Atachi II şi altele. Materialele litice descoperite constau din lame de diverse mărimi în care predomină cele subţiri şi înguste, unele simple, neretuşate, altele retuşate (terminate printr-o trunchiere oblică cu sau fără burin de colţ sau burin median), gratoare pe aşchii scurte simple sau duble de multe ori cu laturile retuşate, străpungătoare, piese cu retuşe abrupte pe lame mărunte. Fauna care însoţeşte unele din complexele citate cuprinde : ren (în cantităţi mai mari la Raşcani VII), cal, bizon, ren şi cerb la Atachi II, cal, zimbru, cerb şi ren la Ciutuleşti etc. Înainte de a încheia scurta enunţare a principalelor descoperiri din staţiunile amintite subliniem că în aşezările cu straturi bine precizate s-au descoperit vetre de foc, cele mai multe de suprafaţă, iar altele adîncite cu cavitatea căptuşită cu pietre (Ciuluteşti I). Fără a avea posibilitatea să ne oprim mai mult asupra fiecărei staţiuni în general, toate obiectivele atribuite „vremii magdaleniene" îşi găsesc analogii, care merg pînă la identitate, în staţiunile gravetiene de pe

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, Materiale, 7, 1959, p. 37.

[3] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 17—24.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoşanu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 20.

[5] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 1, p. 5—16; Idem, SCIV, 16, 1965, 3, p. 432.

[6] B. Klima, ArchRozhledy, 13, 1961, 1, p. 84—121.

[7] I. K. Ivanova, *Geologičeski vozraci iskopacmogo čeloveka*, Moscova, 1965, p. 139.

[8] M. Bitiri şi V. Căpitanu, Carpica, 1972, p. 39—68.

teritoriul României, cu precădere în cele descoperite în Moldova pe Prut şi pe Bistriţa.

IV. *Mezoliticul.* Staţiunile mezolitice de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti sînt puţin numeroase. Pînă în prezent se cunosc 41 de puncte, între care numai două sînt cercetate parţial prin săpături — aşezarea Frumşica I şi peştera Brînzeni I (stratul mezolitic). După autor în mezolitic sînt incluse şi aşezările pe care Markevici le atribue neoliticul aceramic. Majoritatea punctelor citate reprezintă descoperiri de suprafaţă, puncte în care s-au cules, în principal piese microlitice. Nucleele tipice sînt cele fusiforme, conice şi prismatice. Principalele tipuri de unelte constau din gratoare pe aşchii mărunte, burine şi trapeze (prezenţa ultimelor se remarcă în special în zonele sudice), piese retuşate pe lame subţiri. Alte tipuri de unelte ca : vîrfuri de săgeată cu baza retuşată şi piese segmentiforme apar izolat şi nu permit ca prin ele să se aprecieze prezenţa uneia sau alteia dintre culturi.

Piese mezolitice publicate de la Frumuşica I, în special, îşi găsesc analogii în tardenosianul descoperit la Ripiceni Izvor şi în alte staţiuni din Moldova [9].

Prezentarea materialelor paleolitice cu lista bibliografică completă pentru toate staţiunile cercetate pînă în prezent pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, făcută cu grijă de N. A. Chetraru, este deosebit de utilă pentru cercetătorii paleoliticului. Citind o astfel de lucrare se vede cu uşurinţă ce s-a făcut şi reiese cu claritate cîte probleme au rămas de rezolvat. Multe din problemele paleoliticului din R. S.S. Moldovenească, care urmează a fi clarificate, coincid cu cele pe care le ridică cercetarea acestei probleme în România, fapt care impune cunoaşterea reciprocă a materialelor paleolitice din zona dintre Carpaţi şi Nistru, pentru ca împreună să găsim cele mai potrivite soluţii de interpretare.

---

[9] Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336.

Maria Bitiri

M. BRÉZILLON, *Dictionnaire de la préhistoire*; Paris, 1971, Larousse, 256 p., cu numeroase ilustraţii în text, hărţi, diagrame etc.; prefaţă de prof. A. Leroy-Gourhan.

Cele cîteva sute de voci ale acestui dicţionar se referă exclusiv la paleolitic şi la neo-eneolitic, fără să treacă pragul epocii metalelor, dar dînd atenţie deosebită şi descoperirilor anterioare paleoliticului şi cuprinzînd numeroase date privind problemele antropologice străvechi. Alături de articolele privind localităţile unde s-au făcut descoperiri mai importante sau care au devenit localităţi eponime pentru diferite culturi preistorice, în acest dicţionar figurează şi un mare număr de voci consacrate culturilor, etapelor, tipurilor principale de unelte etc., ca şi o serie bogată de termeni de specialitate, precum şi altele dedicate unor savanţi de renume mondial (circa douăzeci), exclusiv din rîndul celor decedaţi. Textul este precedat de o serie de foarte utile tabele geologice şi cronologice, precum şi de cîteva hărţi.

Se poate spune fără rezerve că acest dicţionar este deosebit de util pentru orice cercetător, căci îi pune la îndemînă un număr însemnat de informaţii esenţiale, în general bine controlate, mai ales în ceea ce priveşte Europa occidentală şi paleoliticul. Faptul că se acordă o importanţă primordială descoperirilor din Franţa ar putea fi justificat (cel puţin într-o anumită măsură) prin însăşi împrejurarea că autorul este francez şi că dicţionarul este publicat în Franţa. Dar disproporţia dintre marele număr al vocilor privind Franţa şi unele dintre celelalte ţări occidentale, de o parte, şi acelea ce se referă la răsăritul şi la sud-estul Europei ca şi la celelalte continente, de altă parte, ni se pare totuşi excesivă. Se poate spune dealtfel că paleoliticul şi mezoliticul se bucură de un tratament privilegiat, iar numărul savanţilor francezi menţionaţi este dublu faţă de acela al celor din toate celelalte ţări ale lumii. Chiar dacă este indiscutabil că, în domeniul cercetării paleoliticului, Franţa a deţinut şi în parte mai deţine încă şi astăzi un rol proeminent, este limpede că multe alte personalităţi ştiinţifice ar fi meritat să figureze în acest dicţionar cu aceeaşi îndreptăţire ca cei menţionaţi.

Pe lîngă aceste observaţii de ordin general, felul cum sînt reprezentate ţările din sud-estul Europei (şi chiar din centrul continentului nostru — de ex. Ungaria) şi România ni se pare nesatisfăcător. Iată, de exemplu, pe harta Europei şi a Orientului Apropiat, în epoca paleolitică, nu este trecută *nici o localitate din România*, deşi cele 17 volume apărute din Dacia, N.S., pînă la publicarea dicţiona-

teritoriul României, cu precădere în cele descoperite în Moldova pe Prut şi pe Bistriţa.

IV. *Mezoliticul.* Staţiunile mezolitice de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti sînt puţin numeroase. Pînă în prezent se cunosc 41 de puncte, între care numai două sînt cercetate parţial prin săpături — aşezarea Frumşica I şi peştera Brînzeni I (stratul mezolitic). După autor în mezolitic sînt incluse şi aşezările pe care Markevici le atribue neoliticul aceramic. Majoritatea punctelor citate reprezintă descoperiri de suprafaţă, puncte în care s-au cules, în principal piese microlitice. Nucleele tipice sînt cele fusiforme, conice şi prismatice. Principalele tipuri de unelte constau din gratoare pe aşchii mărunte, burine şi trapeze (prezenţa ultimelor se remarcă în special în zonele sudice), piese retuşate pe lame subţiri. Alte tipuri de unelte ca : vîrfuri de săgeată cu baza retuşată şi piese segmentiforme apar izolat şi nu permit ca prin ele să se aprecieze prezenţa uneia sau alteia dintre culturi.

Piese mezolitice publicate de la Frumuşica I, în special, îşi găsesc analogii în tardenosianul descoperit la Ripiceni Izvor şi în alte staţiuni din Moldova [9].

Prezentarea materialelor paleolitice cu lista bibliografică completă pentru toate staţiunile cercetate pînă în prezent pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, făcută cu grijă de N. A. Chetraru, este deosebit de utilă pentru cercetătorii paleoliticului. Citind o astfel de lucrare se vede cu uşurinţă ce s-a făcut şi reiese cu claritate cîte probleme au rămas de rezolvat. Multe din problemele paleoliticului din R. S.S. Moldovenească, care urmează a fi clarificate, coincid cu cele pe care le ridică cercetarea acestei probleme în România, fapt care impune cunoaşterea reciprocă a materialelor paleolitice din zona dintre Carpaţi şi Nistru, pentru ca împreună să găsim cele mai potrivite soluţii de interpretare.

[9] Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336.

Maria Bitiri

M. BRÉZILLON, *Dictionnaire de la préhistoire*; Paris, 1971, Larousse, 256 p., cu numeroase ilustraţii în text, hărţi, diagrame etc.; prefaţă de prof. A. Leroy-Gourhan.

Cele cîteva sute de voci ale acestui dicţionar se referă exclusiv la paleolitic şi la neo-eneolitic, fără să treacă pragul epocii metalelor, dar dînd atenţie deosebită şi descoperirilor anterioare paleoliticului şi cuprinzînd numeroase date privind problemele antropologice străvechi. Alături de articolele privind localităţile unde s-au făcut descoperiri mai importante sau care au devenit localităţi eponime pentru diferite culturi preistorice, în acest dicţionar figurează şi un mare număr de voci consacrate culturilor, etapelor, tipurilor principale de unelte etc., ca şi o serie bogată de termeni de specialitate, precum şi altele dedicate unor savanţi de renume mondial (circa douăzeci), exclusiv din rîndul celor decedaţi. Textul este precedat de o serie de foarte utile tabele geologice şi cronologice, precum şi de cîteva hărţi.

Se poate spune fără rezerve că acest dicţionar este deosebit de util pentru orice cercetător, căci îi pune la îndemînă un număr însemnat de informaţii esenţiale, în general bine controlate, mai ales în ceea ce priveşte Europa occidentală şi paleoliticul. Faptul că se acordă o importanţă primordială descoperirilor din Franţa ar putea fi justificat (cel puţin într-o anumită măsură) prin însăşi împrejurarea că autorul este francez şi că dicţionarul este publicat în Franţa. Dar disproporţia dintre marele număr al vocilor privind Franţa şi unele dintre celelalte ţări occidentale, de o parte, şi acelea ce se referă la răsăritul şi la sud-estul Europei ca şi la celelalte continente, de altă parte, ni se pare totuşi excesivă. Se poate spune dealtfel că paleoliticul şi mezoliticul se bucură de un tratament privilegiat, iar numărul savanţilor francezi menţionaţi este dublu faţă de acela al celor din toate celelalte ţări ale lumii. Chiar dacă este indiscutabil că, în domeniul cercetării paleoliticului, Franţa a deţinut şi în parte mai deţine încă şi astăzi un rol proeminent, este limpede că multe alte personalităţi ştiinţifice ar fi meritat să figureze în acest dicţionar cu aceeaşi îndreptăţire ca cei menţionaţi.

Pe lîngă aceste observaţii de ordin general, felul cum sînt reprezentate ţările din sud-estul Europei (şi chiar din centrul continentului nostru — de ex. Ungaria) şi România ni se pare nesatisfăcător. Iată, de exemplu, pe harta Europei şi a Orientului Apropiat, în epoca paleolitică, nu este trecută *nici o localitate din România*, deşi cele 17 volume apărute din Dacia, N.S., pînă la publicarea dicţiona-

rului, cuprindeau destule date pentru ca teritoriul ţării noastre să nu mai constituie o pată albă pe harta respectivă. Dealtfel aceeași hartă nu înregistrează în toată Peninsula Balcanică decît două localități: Krapina (Iugoslavia) şi Bacho Kiro (Bulgaria), prima cunoscută de aproape un secol, iar cealaltă prin săpături întreprinse înainte de ultimul război mondial; nici una dintre descoperirile ultimelor decenii nu figurează nici pe hartă, nici în text!

În ceea ce priveşte harta pentru neolitic, ne putem declara oarecum mulţumiţi, ţinînd seama de faptul că, în general, ea cuprinde destul de puţine localităţi. În România sînt indicate 6 localităţi (Ariuşd, Boian, Coţofeni, Cucuteni, Gumelniţa şi Hamangia); în Bulgaria una singură! (Karanovo); în Iugoslavia 6 (Bubany, Butmir, Danilo, Starčevo, Vinča şi Vučedol); în Grecia 4 (Dimini, Larissa, Nea Nikomedia şi Sesklo), deşi în text există o voce şi pentru Argissa; în Albania nici una, iar în Ungaria numai trei (Baden, Bodrogkeresztúr şi Lengyel), deşi în text mai sînt şi alte voci (Bükk, Tisza). Nici pentru partea europeană a U.R.S.S. situaţia nu e mai bună: 4 localităţi în Ucraina şi alte 4 în nordul Rusiei. Dacă ţinem seama că, în Spania, harta nu înregistrează decît o singură localitate (Almeria), în Anglia două, iar în Irlanda tot una singură, ne-am putea socoti chiar favorizaţi cu cele şase localităţi de pe această hartă...

În ceea ce priveşte textele vocilor dedicate localităţilor şi culturilor din România şi din SE Europei, se cuvine să facem cîteva observaţii sumare.

În legătură cu cultura Boian — pentru care autorul acceptă împărţirea în cinci faze — situarea ei din punct de vedere cronologic între culturile Vinča şi Gumelniţa este numai parţial exactă, întrucît primele două faze ale culturii Boian au fost sigur sincrone cu ultimele faze Vinča; iar originea ei nu trebuie căutată în cultura Vinča. Decorul ceramicii culturii Boian nu poate fi definit exclusiv drept incizat, deoarece se ştie că, începînd din faza a doua, el este în special excizat. Şi nici nu se poate spune că arama ar apare numai în ultima ei fază (respectiv în faza de tranziţie spre cultura Gumelniţa) şi că această cultură ar data exclusiv din mileniul IV, devreme ce autorul foloseşte şi acceptă datele C 14, care arată că numai ultima fază (Spanţov) a trecut în acest mileniu.

Despre cultura Hamangia se spune greşit că foloseşte „numeroase microlite geometrice”. Şi dealtfel nu se cunosc „mari necropole”, căci pînă acum a fost descoperită una singură de mare întindere (Cernavoda). Afirmaţia — nedovedită prin nici un fapt — că începuturile acestei culturi au fost contemporane cu cultura Starčevo — Criş (autorul foloseşte exclusiv termenul Starčevo-Körös) este desigur influenţată de părerile colegului D. Berciu, iar aceea potrivit căreia cultura Hamangia pare a sta la origina culturii Gumelniţa este cu totul excesivă, deoarece ea n-a putut influenţa decît formarea aspectului dobrogean al culturii Gumelniţa.

Nu vedem pe ce se poate sprijini afirmaţia că evoluţia celor patru faze (noi am spune două faze, fiecare cu cîte două etape) ale culturii Gumelniţa ar corespunde cu „dezvoltarea creşterii vitelor în detrimentul agriculturii”; în schimb celelalte informaţii privind această cultură sînt exacte, cu excepţia datării ei la sfîrşitul mileniului al IV-lea şi începutul mileniului al III-lea, deoarece începutul ei se situează chiar spre sfîrşitul primului sfert al mileniului al IV-lea (potrivit datelor C 14).

Despre cultura Cucuteni se spune corect că se dezvoltă de-a lungul a trei faze; dar şi datarea ei la sfîrşitul mileniului al IV-lea şi începutul celui următor este contrazisă de toate datele C 14, care arată că începutul ei trebuie situat către mijlocul mileniului al IV-lea sau chiar puţin mai înainte. Este desigur inexact să se spună că la început ceramica culturii Cucuteni este decorată prin incizii şi impresiuni, trecîndu-se ulterior la decorul policrom; această afirmaţie ar putea fi acceptată — cu unele precizări — numai dacă s-ar vorbi despre „complexul Cucuteni” în care s-ar îngloba şi cultura Precucuteni. În orice caz este cu totul greşit să se spună despre cultura Cucuteni că ea se dezvoltă din cultura Vinča, cu care nu are nici o legătură — nici directă, nici indirectă. În schimb textul, mai complet, despre Ariuşd, nu conţine erori esenţiale.

Despre cultura Coţofeni (ortografiată Cotsofeni) Kostolac se spune că este un facies recent al calcoliticului din România şi Ungaria (în loc de Iugoslavia şi România).

În ceea ce priveşte articolele consacrate localităţilor şi culturilor din celelalte ţări sud-est europene, ne mulţumim să semnalăm cîteva date greşite.

Aşa, de exemplu, Lepenski-Vir nu poate fi definit „o aşezare neolitică”, deoarece se ştie că primele niveluri sînt mai vechi; iar pe de altă parte chiar nivelurile neolitice (Starčevo) de acolo nu au fost puse *de nici un cercetător* în legătură „cu o fază veche a danubianului”, cum afirma autorul. Şi nu s-ar putea spune nici că Vučedol ar fi una dintre „aşezările principale” ale culturii Starčevo chiar dacă cel mai vechi nivel de acolo aparţine acestei ultime culturi.

De vreme ce autorul acceptă datele C 14, cultura Vinča nu poate fi datată exclusiv în mileniul al IV-lea, ci începînd cel puţin de la mijlocul mileniului al V-lea. Iar caracteristica principală a capetelor statuetelor acestei cul-

turi nu este faptul că ele ar fi turtite „în sensul înălţimii", ci forma lor rombico-triunghiulară. În ceea ce priveşte datarea culturii Butmir în „a doua jumătate a mileniului al II-lea", este foarte probabil o greşeală de tipar; dar chiar dacă trecem III în loc de II, tot nu corespunde datelor C 14.

E de mirare că la articolul respectiv nu se aminteşte existenţa ceramicii pictate în faza (sau cultura) Proto-Sesklo, deşi în articolul despre Argissa se precizează că această fază se caracterizează prin ceramica pictată. De asemenea pentru Dimini se omite să se menţioneze că specia ceramică principală este aceea cu ornamentare pictată. Cît priveşte motivele principale — „spirale şi meandre" —, nu credem că se poate spune că ele „amintesc temele decorative ale culturii balcanice Starčevo-Criş", ci mai degrabă pe acelea ale culturilor Vinča, Mariţa, Gumelniţa şi chiar Cucuteni, dacă e într-adevăr nevoie să se facă asemenea comparaţii.

Cultura Lengyel n-a putut da naştere culturii *Jordanovo* (= Jordansmühl) „la începutul mil. II", deoarece la această dată cultura Lengyel încetase de mult să existe, iar cealaltă este şi ea mai veche, datînd cel puţin din prima jumătate a mileniului al III-lea.

Topoare specifice culturii Bodrogkeresztúr nu sînt numai cele plate, ci în special acelea cu tăişurile în cruce. Şi nici această cultură nu poate fi datată în nici un caz în mileniul al II-lea, ci în mileniile al IV-lea şi al III-lea, ea fiind cel puţin parţial contemporană cu culturile Gumelniţa şi Cucuteni.

Datarea culturii curganelor din sudul U.R.S.S. între 2000—1500 î.e.n. ni se pare prea tîrzie, căci primele ei faze sînt mai vechi; pe de altă parte lipseşte orice precizare în privinţa acestor faze. Socotim că şi cultura Tripolie este datată prea tîrziu (începînd de la 3000 şi pînă la 1700 î.e.n., ceea ce ar însemna că ar atinge începuturile epocii bronzului !), cu atît mai mult cu cît se spune despre Usatovo că este „un facies cultural care se pare că s-a diferenţiat din cultura Tripolie înainte de mileniul al III-lea"; ceea ce, chiar dacă s-ar admite că Usatovo este o etapă tîrzie a culturii Tripolie (părere cu care nu sîntem de acord), ar însemna să i se atribuie acesteia o durată prea lungă din întreaga evoluţie a culturii Tripolie.

Înainte de a încheia, ni se pare necesar să amintim că astăzi vechea definire şi împărţire a culturilor „danubiene" preconizată de Childe nu mai pot fi considerate valabile, aşa încît articolul despre *danubian* („ensemble des facies culturels néolithiques d'Europe Centrale") ar fi putut lipsi, dîndu-se în schimb o amploare mai mare articolului *rubané*, considerat „facies cultural al neoliticului vechi şi mijlociu... aparţinînd grupului danubian". În ceea ce priveşte aria de răspîndire a culturii liniarbandceramice (sau liniare), se omite faptul că ea cuprinde şi o bună parte din România şi vestul Ucrainei; şi este dealtfel o greşeală să se spună că în faza mai nouă a faciesului liniar se observă influenţa culturii ceramicii „poinçonnée", deoarece se ştie că aceasta din urmă este o cultură dezvoltată din cultura liniară tîrzie. Pe de altă parte, nu se menţionează faptul că fazele mai noi ale culturii liniare sînt caracterizate prin „notele de muzică". În legătură cu importanta aşezare a acestei culturi de la Bylany, se cuvine o rectificare; s-au dezvelit aici peste o sută de locuinţe mari (nu cîteva zeci) şi, pe lîngă cele 14 faze ale aşezării liniare, au fost precizate şi cîteva faze ale aşezării tîrzii aparţinînd culturii Stichbandkeramik.

În sfîrşit, depăşind cu această observaţie cadrul geografic al Europei centrale şi sud-estice, ni se pare foarte ciudat că autorul nu se pronunţă categoric în privinţa aşa-ziselor descoperiri de la *Glozel*, mulţumindu-se să citeze cele două păreri ce au fost exprimate pe vremuri, fără să precizeze că astăzi nici un cercetător serios nu se mai îndoieşte că e vorba de o mare mistificare.

Vladimir Dumitrescu

Legio VII Gemina. Catedra de San Isidoro. Instituto Leones de Estudios Romano-Visigoticos. Leon Excma. Diputacion Provincial, 1970, 659 p.

Intitulată nepretenţios şi simplu *Legio VII Gemina* cartea pe care o prezentăm în cele ce urmează reprezintă de fapt o culegere de lucrări care alcătuiesc un volum omagial scris în cinstea oraşului Leon (Spania) care şi-a aniversat în anul 1968 cel de-al XIX-lea centenar. Născut din canabele legiunii a VII-a Gemina, care s-a instalat în anul 68 pe locul unde astăzi se înalţă oraşul, întreaga istorie a oraşului în epoca antică romană se leagă de soarta şi de prezenţa legiunii romane. Este un caz destul de rar în istorie precizia unei astfel de aniversări. Specialiştii spanioli merg dealtfel pînă la a preciza luna şi chiar ziua (10 iunie 68) în care s-a petrecut evenimentul. În legătură cu acest volum vom discuta un aspect al istoriei militare a Daciei romane.

turi nu este faptul că ele ar fi turtite „în sensul înălțimii", ci forma lor rombico-triunghiulară. În ceea ce privește datarea culturii Butmir în „a doua jumătate a mileniului al II-lea", este foarte probabil o greșeală de tipar; dar chiar dacă trecem III în loc de II, tot nu corespunde datelor C 14.

E de mirare că la articolul respectiv nu se amintește existența ceramicii pictate în faza (sau cultura) Proto-Sesklo, deși în articolul despre Argissa se precizează că această fază se caracterizează prin ceramica pictată. De asemenea pentru Dimini se omite să se menționeze că specia ceramică principală este aceea cu ornamentare pictată. Cît privește motivele principale — „spirale și meandre" —, nu credem că se poate spune că ele „amintesc temele decorative ale culturii balcanice Starčevo-Criș", ci mai degrabă pe acelea ale culturilor Vinča, Marița, Gumelnița și chiar Cucuteni, dacă e într-adevăr nevoie să se facă asemenea comparații.

Cultura Lengyel n-a putut da naștere culturii *Jordanovo* (= Jordansmühl) „la începutul mil. II", deoarece la această dată cultura Lengyel încetase de mult să existe, iar cealaltă este și ea mai veche, datînd cel puțin din prima jumătate a mileniului al III-lea.

Topoare specifice culturii Bodrogkeresztúr nu sînt numai cele plate, ci în special acelea cu tăișurile în cruce. Și nici această cultură nu poate fi datată în nici un caz în mileniul al II-lea, ci în mileniile al IV-lea și al III-lea, ea fiind cel puțin parțial contemporană cu culturile Gumelnița și Cucuteni.

Datarea culturii curganelor din sudul U.R.S.S. între 2000—1500 î.e.n. ni se pare prea tîrzie, căci primele ei faze sînt mai vechi; pe de altă parte lipsește orice precizare în privința acestor faze. Socotim că și cultura Tripolie este datată prea tîrziu (începînd de la 3000 și pînă la 1700 î.e.n., ceea ce ar însemna că ar atinge începuturile epocii bronzului!), cu atît mai mult cu cît se spune despre Usatovo că este „un facies cultural care se pare că s-a diferențiat din cultura Tripolie înainte de mileniul al III-lea"; ceea ce, chiar dacă s-ar admite că Usatovo este o etapă tîrzie a culturii Tripolie (părere cu care nu sîntem de acord), ar însemna să i se atribuie acesteia o durată prea lungă din întreaga evoluție a culturii Tripolie.

Înainte de a încheia, ni se pare necesar să amintim că astăzi vechea definire și împărțire a culturilor „danubiene" preconizată de Childe nu mai pot fi considerate valabile, așa încît articolul despre *danubian* („ensemble des facies culturels néolithiques d'Europe Centrale") ar fi putut lipsi, dîndu-se în schimb o amploare mai mare articolului *rubané*, considerat „facies cultural al neoliticului vechi și mijlociu... aparținînd grupului danubian". În ceea ce privește aria de răspîndire a culturii liniarbandceramice (sau liniare), se omite faptul că ea cuprinde și o bună parte din România și vestul Ucrainei; și este dealtfel o greșeală să se spună că în faza mai nouă a faciesului liniar se observă influența culturii ceramicii „poinçonnée", deoarece se știe că aceasta din urmă este o cultură dezvoltată din cultura liniară tîrzie. Pe de altă parte, nu se menționează faptul că fazele mai noi ale culturii liniare sînt caracterizate prin „notele de muzică". În legătură cu importanta așezare a acestei culturi de la Bylany, se cuvine o rectificare; s-au dezvelit aici peste o sută de locuințe mari (nu cîteva zeci) și, pe lîngă cele 14 faze ale așezării liniare, au fost precizate și cîteva faze ale așezării tîrzii aparținînd culturii Stichbandkeramik.

În sfîrșit, depășind cu această observație cadrul geografic al Europei centrale și sud-estice, ni se pare foarte ciudat că autorul nu se pronunță categoric în privința așa-ziselor descoperiri de la *Glozel*, mulțumindu-se să citeze cele două păreri ce au fost exprimate pe vremuri, fără să precizeze că astăzi nici un cercetător serios nu se mai îndoiește că e vorba de o mare mistificare.

Vladimir Dumitrescu

Legio VII Gemina. Catedra de San Isidoro. Instituto Leones de Estudios Romano-Visigoticos. Leon Excma. Diputacion Provincial, 1970, 659 p.

Intitulată nepretențios și simplu *Legio VII Gemina* cartea pe care o prezentăm în cele ce urmează reprezintă de fapt o culegere de lucrări care alcătuiesc un volum omagial scris în cinstea orașului Leon (Spania) care și-a aniversat în anul 1968 cel de-al XIX-lea centenar. Născut din canabele legiunii a VII-a Gemina, care s-a instalat în anul 68 pe locul unde astăzi se înalță orașul, întreaga istorie a orașului în epoca antică romană se leagă de soarta și de prezența legiunii romane. Este un caz destul de rar în istorie precizia unei astfel de aniversări. Specialiștii spanioli merg dealtfel pînă la a preciza luna și chiar ziua (10 iunie 68) în care s-a petrecut evenimentul. În legătură cu acest volum vom discuta un aspect al istoriei militare a Daciei romane.

Volumul reprezintă, aşa cum am mai spus, o culegere de articole şi lucrări mai mari şi mai mici scrise de specialişti spanioli mai ales, dar şi străini (germani, englezi, francezi şi italieni). Unii dintre specialiştii străini sînt cunoscuţi pentru interesul arătat istoriei Hispaniei romane. Volumul se deschide cu o introducere justificativă (p. 6—9) în care se explică ocazia şi condiţiile redactării şi tipăririi cărţii. Din punct de vedere istoric seria de lucrări care urmează poate fi împărţită în trei categorii mai mari: lucrări care se ocupă cu istoria Hispaniei înaintea cuceririi romane, articole despre Hispania romana şi o singură lucrare despre istoria Hispaniei în epoca romană tîrzie.

Cuprinsul volumului, pe scurt, este următorul: J. C. Baroja, *Organizacion social de los pueblos del norte de la Peninsula Iberica en la Antiguedad* (p. 9—62); J. M. a Blasquez, *Las religiones indigenas dea area noroeste de la Peninsula Iberica en relacion con Roma* (p. 63—78); R. Syme, *The conquest of north — west Spain* (p.79—108); H.G. Gundel, *Probleme der römischen Kampführung gegen Viriatus* (p. 109—131); E. Garba, *Aspetti de la lotta in Spagna di Sesto Pompeo* (p. 132—156); J. Straub, *Dignatio Caesaris* (p. 157—180); J. Harmand, *César et l'Espagne durant la second „Bellum civile"* (p. 181—204); G. Forni, *L'occupatione militare romane della Spagna nord-occidentale: analoghie e paraleli* (p. 205—227); H. von Petrikovits, *Die Spezialgebaude römischer Legionslager* (p. 227—252); C. Domergue, *Introduction a l'etude des mines d'or du nord-ouest de la peninsule iberique dans l'antiquité* (p. 253—286); D. F. de Almeida, *Mines de ouro na „Gallaecia" portuguesa* (p. 287—302); A. Garcia y Bellido, *Naciamento de la legion VII Gemina* (p. 303—330); Albin Garzetti, *Legio VII Hispana* (p. 331—336); F. Vittinghoff, *Die Entstehung von städtischen Gemeinwessen in der Nachtbarschaft römischer Legionslager E'in Vergleich Leons mit den Entwiklungslinien im imperium romanum* (p. 337—353); H. G. Pflaum, *Les officiers equestrea de la legion VII Gemina* (p. 383—401); G. Alföldi, *Die senatorischen Kommendeure der legio VII Gemina* (p. 383—401); J. Rodriguez, *Las vias militares romanas en la actual provincia de Leon* (p. 401—440); A. Quintana, *Primero sigles de cristianismo en el convente juridico asturiacense* (p. 441—474); H. Schlunk, *Die frühchristlichen Denkmäler aus dem nord westen der iberische Halbinsel* (p. 475—510); T. Hauschild, *Die Märtyrer-Kirche von Marialba bei Leon* (p. 511—522); J. C. Otero, *Estudio anatomico-antropologico de los restos humanos del templo de Marialba* (p. 523—548); A. Vinayo, *Las tumbas del abside del templo paleocristiano de Marialba y el martirologio Leones* (p. 549—568); A. Garcia y Bellido, *Estudio sobre la legio VII Gemina y su campamente de Leon* (p. 569—600); A. Balli, *La difesa de Hispania en el bajo Impero. Amenaza exterior e inquiedad interna* (p. 601—622). Volumul se încheie cu un indice onomastic şi geografic (p. 623—658).

Interesul deosebit pe care îl prezintă lucrarea este legat de faptul că întreaga idee a cărţii este aceea de a urmări dezvoltarea unui oraş din nişte simple canabe de legiune. Bineînţeles, dezvoltarea lui se bazează şi pe legăturile anterioare între populaţia autohtonă a regiunii şi cuceritorii romani. Mai mult, poziţia aleasă pentru castru constituia un element favorabil dezvoltării din punct de vedere economic. Legiunea şi-a ales pentru plasarea castrului un punct strategic, într-un nod de drumuri şi căi de acces de unde deplasările ei puteau fi rapide şi eficace. Tocmai de aceea dezvoltarea ulterioară a oraşului Leon a fost posibilă. Studiile şi articolele citate mai sus ating fiecare cîte o latură a dezvoltării şi a elementelor care au dus la dezvoltarea oraşului roman Leon fie că este vorba de drumuri militare, fie de regiunea minieră aflată în vecinătate, fie la elementele componente ale legiunii. De asemenea, sînt surprinse cîteva aspecte ale dezvoltării şi răspîndirii creştinismului. Studiile în legătură cu legiunea permit o analiză a vieţii acesteia de la apariţia ei în Hispania pînă la sfîrşitul Hispaniei romane. Sînt prezentate pe rînd: cunoştinţele despre castru, zona de recrutare, cadrele de ofiţeri şi comandanţi.

Lucrarea care însă prezintă pentru noi o importanţă deosebită şi din cauza căreia am făcut toată această prezentare a volumului este aceea scrisă de Antonio Garcia y Bellido şi intitulată *Estudios sobre la legio VII Gemina y su campamente en Leon* (p. 569—600). Autorul descrie părţile cunoscute din castrul legiunii aflat astăzi parţial sub clădirile oraşului, săpăturile efectuate şi părţile conservate din castru aflate în diferite părţi ale oraşului. Paralel sînt prezentate numeroase descoperiri arheologice. Printre acestea se află numeroase inscripţii şi mai ales cărămizi ştampilate. Ultima categorie de materiale arheologice ne oferă cîteva date în legătură cu istoria militară a Daciei. O inscripţie descoperită încă în secolul trecut la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 1464 = ILS, 1370) amintea printre alte titluri ale unui înalt personaj şi o comandă a unui detaşament din legiunea VII Gemina (praep(ositus) leg(ionis) VII Gem(inae) G.... Autorii CIL au întregit în mod curajos titlul legiunii în Gemina G[etic(a)]. Ipoteza a rămas mult timp sub semnul întrebării. Descoperiri făcute tot în acea vreme la Moigrad (Porolissum) şi apoi prin anii 1941—1942 tot acolo menţionau ştampile LVIIGF pe care toţi autorii le-au considerat fără echivoc drept ştampile ale legiunii VII Claudia. O analiză a ştampilelor VII Claudia şi a unor piese care

se află astăzi în Muzeul de istorie din Cluj şi Muzeul de istorie şi artă din Zalău ne permitea încă mai demult să afirmăm că nu poate fi vorba de ştampile ale legiunii VII Claudia. Ştampilele pomenite în CIL, III, 8071 a, ca şi cele aflate acum în Muzeul de istorie şi artă din Zalău de tipul L.VII.G.F. aparţin legiunii VII Gemina. Ele au analogii foarte apropiate cu ştampile desoperite la Leon. Acest fapt determină ipoteza bine întemeiată că legiunea a fost prezentă în Dacia la o dată pe care acum şi aici nu o putem preciza. Numărul mare de ştampile care au fost descoperite nu lasă loc nici unui dubiu. Cu ce ocazie şi ce parte din legiune a fost în Dacia este greu de precizat. Foarte probabil că aducerea aici a unui detaşament al legiunii s-a făcut cu prilejul unor concentrări de trupe (poate războaiele marcomanice, poate războaiele şi vizita lui Caracalla etc.). Prezentarea de faţă nu permite extinderea discuţiei. Acest lucru va fi făcut într-o lucrare special destinată prezenţei legiunii în Dacia. Ştim însă sigur astăzi că o parte din legiune a staţionat în Dacia, iar ştampilele permit chiar o datare apropiată a prezenţei ei aici.

În încheiere subliniez interesul deosebit al acestei lucrări cu articole de bază pentru istoria unei provincii din Imperiul roman.

Nicolae Gudea

G. F. CEBOTARENKO, *Calfa-gorodisce VIII—X vv. na Dnestre*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1973, 116 p., 69 fig.

În această monografie sînt publicate rezultatele cercetărilor arheologice, efectuate sistematic, timp de 8 ani, în aşezarea fortificată Calfa, situată pe malul Bîcului, în imediata apropiere a Nistrului. Lucrarea cuprinde o introducere şi cinci capitole.

Capitolul I este rezervat ceramicii subdivizate în următoarele categorii: 1) ceramică lucrată cu mîna; 2) ceramica nisipoasă lucrată la roata înceată şi decorată cu linii incizate orizontal şi în val; 3) ceramica decorată cu linii lustruite şi 4) ceramică de import (cioburi de amforă, de vase smălţuite şi de oale modelate din argilă albă şi decorate cu vopsea roşie). Referindu-se la vasele decorate cu vopsea roşie (p. 28—29) autorul o confundă, oarecum, cu ceramica „desenată" de la Preslav. În realitate, fragmentele ceramice despre care este vorba se încadrează, fără nici o excepţie, în categoria ceramicii din argilă albă, decorată cu vopsea roşie sau brună, caracteristică, cu deosebire, aşezărilor din Dobrogea [1]. De notat că tradiţia acestei ceramici de evidentă origine romană s-a păstrat numai în regiunea Dunării de Jos [2].

În capitolul al II-lea este dezbătută situaţia stratigrafică de la Calfa. Autorul a surprins două niveluri arheologice: primul nivel, datînd din secolul al VIII-lea şi prima jumătate a secolului al IX-lea, se caracterizează prin ceramica lucrată cu mîna; al doilea nivel, datînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi secolul al X-lea se caracterizează prin ceramica însumată în categoriile 2, 3 şi 4.

În capitolul al III-lea sînt prezentate locuinţele (22 de bordeie şi un semibordei) şi sistemul de fortificaţie. C. F. Cebotarenko susţine că fortificaţia aşezării de la Calfa comportă două faze. Într-o primă etapă, corespunzînd primului nivel de vieţuire (secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al IX-lea), s-a construit un „zid" din pămînt şi lemn, zid dublat de un şanţ adînc de 4,50 m. Într-o a doua etapă, corespunzînd celui de-al doilea nivel (a doua jumătate a secolului al IX-lea şi secolului al X-lea), au fost construite trei linii de apărare, dintre care cea exterioară nu a fost terminată (vezi, p. 89, fig. 1).

În capitolul al IV-lea sînt descrise şase morminte de înhumaţie, „păgîne".

Capitolul al V-lea este rezervat interpretării istorice a situaţiilor arheologice de la Calfa. G. F. Cebotarenko socoteşte că nivelul I, caracterizat prin ceramica lucrată cu mîna, corepunde aşa-numitei *perioade slave*. Cu alte cuvinte, acest nivel este atribuit slavilor din cultura Luka-Raikovetkaia. După opinia aceluiaşi autor, cel de-al doilea nivel, caracterizat prin ceramica lucrată la roată şi vase de import, este rezultatul expansiunii, în aceste părţi, a statului bulgar cu capitala la Plisca, iar mai tîrziu, la Preslav.

O astfel de opinie nu poate fi acceptată decît dacă se dovedeşte că ceramica Dridu, numită de cercetătorii bulgari (dar şi de Cebotarenko) ceramică *veche bulgărească*, se găseşte peste tot acolo unde s-a întins stăpînirea statului bulgar. Or, tocmai aceasta nu poate fi dovedit. Se ştie, de pildă, că bulgarii încă de la început au ocupat partea

---

[1] Petre Diaconu în *Slavjanite u srednovekovnijat svjat VI—XI vek.*, Sofia, 1973, p. 209—213.

[2] *Ibidem.*

se află astăzi în Muzeul de istorie din Cluj şi Muzeul de istorie şi artă din Zalău ne permitea încă mai demult să afirmăm că nu poate fi vorba de ştampile ale legiunii VII Claudia. Ştampilele pomenite în CIL, III, 8071 a, ca şi cele aflate acum în Muzeul de istorie şi artă din Zalău de tipul L.VII.G.F. aparţin legiunii VII Gemina. Ele au analogii foarte apropiate cu ştampile desoperite la Leon. Acest fapt determină ipoteza bine întemeiată că legiunea a fost prezentă în Dacia la o dată pe care acum şi aici nu o putem preciza. Numărul mare de ştampile care au fost descoperite nu lasă loc nici unui dubiu. Cu ce ocazie şi ce parte din legiune a fost în Dacia este greu de precizat. Foarte probabil că aducerea aici a unui detaşament al legiunii s-a făcut cu prilejul unor concentrări de trupe (poate războaiele marcomanice, poate războaiele şi vizita lui Caracalla etc.). Prezentarea de faţă nu permite extinderea discuţiei. Acest lucru va fi făcut într-o lucrare special destinată prezenţei legiunii în Dacia. Ştim însă sigur astăzi că o parte din legiune a staţionat în Dacia, iar ştampilele permit chiar o datare apropiată a prezenţei ei aici.

În încheiere subliniez interesul deosebit al acestei lucrări cu articole de bază pentru istoria unei provincii din Imperiul roman.

Nicolae Gudea

G. F. CEBOTARENKO, *Calfa-gorodisce VIII—X vv. na Dnestre*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1973, 116 p., 69 fig.

În această monografie sînt publicate rezultatele cercetărilor arheologice, efectuate sistematic, timp de 8 ani, în aşezarea fortificată Calfa, situată pe malul Bîcului, în imediata apropiere a Nistrului. Lucrarea cuprinde o introducere şi cinci capitole.

Capitolul I este rezervat ceramicii subdivizate în următoarele categorii: 1) ceramică lucrată cu mîna; 2) ceramica nisipoasă lucrată la roata înceată şi decorată cu linii incizate orizontal şi în val; 3) ceramica decorată cu linii lustruite şi 4) ceramică de import (cioburi de amforă, de vase smălţuite şi de oale modelate din argilă albă şi decorate cu vopsea roşie). Referindu-se la vasele decorate cu vopsea roşie (p. 28—29) autorul o confundă, oarecum, cu ceramica „desenată" de la Preslav. În realitate, fragmentele ceramice despre care este vorba se încadrează, fără nici o excepţie, în categoria ceramicii din argilă albă, decorată cu vopsea roşie sau brună, caracteristică, cu deosebire, aşezărilor din Dobrogea [1]. De notat că tradiţia acestei ceramici de evidentă origine romană s-a păstrat numai în regiunea Dunării de Jos [2].

În capitolul al II-lea este dezbătută situaţia stratigrafică de la Calfa. Autorul a surprins două niveluri arheologice: primul nivel, datînd din secolul al VIII-lea şi prima jumătate a secolului al IX-lea, se caracterizează prin ceramica lucrată cu mîna; al doilea nivel, datînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi secolul al X-lea se caracterizează prin ceramica însumată în categoriile 2, 3 şi 4.

În capitolul al III-lea sînt prezentate locuinţele (22 de bordeie şi un semibordei) şi sistemul de fortificaţie. C. F. Cebotarenko susţine că fortificaţia aşezării de la Calfa comportă două faze. Într-o primă etapă, corespunzînd primului nivel de vieţuire (secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al IX-lea), s-a construit un „zid" din pămînt şi lemn, zid dublat de un şanţ adînc de 4,50 m. Într-o a doua etapă, corespunzînd celui de-al doilea nivel (a doua jumătate a secolului al IX-lea şi secolului al X-lea), au fost construite trei linii de apărare, dintre care cea exterioară nu a fost terminată (vezi, p. 89, fig. 1).

În capitolul al IV-lea sînt descrise şase morminte de înhumaţie, „păgîne".

Capitolul al V-lea este rezervat interpretării istorice a situaţiilor arheologice de la Calfa. G. F. Cebotarenko socoteşte că nivelul I, caracterizat prin ceramica lucrată cu mîna, corepunde aşa-numitei *perioade slave*. Cu alte cuvinte, acest nivel este atribuit slavilor din cultura Luka-Raikoveţkaia. După opinia aceluiaşi autor, cel de-al doilea nivel, caracterizat prin ceramica lucrată la roată şi vase de import, este rezultatul expansiunii, în aceste părţi, a statului bulgar cu capitala la Plisca, iar mai tîrziu, la Preslav.

O astfel de opinie nu poate fi acceptată decît dacă se dovedeşte că ceramica Dridu, numită de cercetătorii bulgari (dar şi de Cebotarenko) ceramică *veche bulgărească*, se găseşte peste tot acolo unde s-a întins stăpînirea statului bulgar. Or, tocmai aceasta nu poate fi dovedit. Se ştie, de pildă, că bulgarii încă de la început au ocupat partea

[1] Petre Diaconu în *Slavjanite u srednovekovnijat svjat VI—XI vek.*, Sofia, 1973, p. 209—213.

[2] *Ibidem.*

de la apus de rîul Iskăr şi totuşi aşa-zisa ceramică veche bulgărească (citeşte Dridu) lipseşte din zona respectivă. În atari condiţii devine limpede că ceramica de tip Dridu nu „calchează" răspîndirea unei anume puteri politice şi nici măcar a unei populaţii. Dealtfel, noi am avut prilejul să susţinem că „ori unde ar apărea această ceramică ea reflectă nu o situaţie etnică, ci un anumit grad de dezvoltare social-economică a comunităţii omeneşti [3].

[3] Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972, p. 129.

Ajungînd aici vom sublinia că autorul s-a folosit în elaborarea volumului, de o bogată bibliografie. Încadrările cronologice sînt, în general, corecte; descrierea materialului arheologic e făcută cu pricepere. Ce-i drept, concluziile lui Cebotarenko vor suscita discuţii în contradictoriu. Oricum ar fi, problemele dezbătute în volumul *Calfa-gorodisce VIII—X vv na Dnestre* vor intra în vederile arheologilor români care se ocupă cu realităţile arheologice din secolele VIII—X de la Dunărea de Jos.

Petre Diaconu

Plesničar-Gec Ljudmila, *Severno emonsko grobisce — The Northern Necropolis of Emona*, Ljubljana, 1972, 272 p., CCXXV pl.

Între publicaţiile editate de Muzeul naţional din Ljubljana — cataloage şi monografii — actuala lucrare este dedicată necropolei nordice de la Emona. Sprijinindu-se pe o documentaţie vastă (bibliografie, planuri, planşe, figuri) autoarea prezintă importantele săpături arheologice efectuate între anii 1961—1968 la necropola romană de la Emona ce se întinde *extra muros* de-a lungul drumului spre Atrans, Claudia Celeia şi Poetovie. Materialul tratat în acest catalog reprezintă numai o parte a necropolei, săpăturile executate înainte de 1961 urmînd să fie publicate într-o lucrare separată, de către Sonja Petru. Cimitirul, din cauza extensiunii sale remarcabile, a fost împărţit în 4 zone în raport cu poziţia actualelor sectoare ale oraşului modern. Descriind săpăturile executate în zonele menţionate mai sus, autoarea prezintă stratigrafia secţiunilor, amplasarea lor în raport cu reţeaua actuală a străzilor. În cimitirul Emonei sînt reprezentate ambele rituri de înmormîntare, atît incineraţia, 877 de morminte (89,7 %), cît şi înhumaţia, 101 morminte (10,3 %).

Mormintele de incineraţie se prezintă cu următoarele variante : morminte simple 376 (38,5 %) ; morminte în cutie sau executate din tegule 330 (33,7 %) ; morminte în amforă 103 (10,5 %) ; morminte cu zid 46 (4,7 %) ; cineraria 12 (1,2 %) ; morminte de incineraţie nedeterminate 10 (1,1 %).

Urmează o descriere amănunţită a acestor variante de morminte de incineraţie, stabilindu-se analogii pentru fiecare dintre acestea, întîi pe teritoriul Iugoslaviei şi apoi în Italia, România şi alte provincii romane în care acestea se întîlnesc.

Mormintele de înhumaţie, reduse ca număr (101), prezintă scheletele în gropi de formă ovală, prevăzute cu o bordură de pietre, unele din ele cu cofraj şi altele, extrem de rare, în sarcofage, orientate est-vest şi nord-sud.

Materialul numismatic şi forma mormintelor sînt elementele pe baza cărora s-a datat necropola, intens folosită în secolele I şi II şi doar parţial utilizată în secolele III—IV e.n. Tratînd numai formele de morminte din cadrul acestei mari necropole, lucrarea reprezintă un *instrumentum laboris* pentru cercetarea acestui domeniu, în toate provinciile Imperiului roman. Catalogul prezintă toate obiectele descoperite în cele aproape 1 000 de morminte, fiind urmat de materialul ilustrativ, cu totul remarcabil, în care fiecare mormînt este prezentat cu întregul său inventar, pe planşe.

Ion Berciu — Ioan Şerban

Cumania, I, Kecskemét, 1972.

Seriei revistelor de arheologie maghiare i s-a adăugat, de curînd, o nouă publicaţie : Cumania, tipărită de Muzeul comitatului Bács-Kiskun (regiune cuprinsă între Dunăre şi Tisa). Apariţia unei atari reviste a fost justificată de împrejurarea că o parte a comitatului Bács-Kiskun corespunde teritoriului Cumaniei mici, ţinut populat intens în secolul al XIII-lea de cumani, populaţie înrudită cu maghiarii.

În prefaţa revistei, Attila Horvath atrage luarea aminte că pînă în prezent comitatul Bács-Kiskun a fost lipsit de o publicaţie de anvergură în care să se reflecte complexitatea fenomenelor arheologice, proprii regiunii respective. Editorii Cumaniei, însă, îşi propun să înlăture acest neajuns, iar noi nu ne îndoim de reuşita întreprinderii. Dealtfel, în întîmpinarea convingerii noastre vin conţinutul şi calitatea ireproşabilă a articolelor din primul volum al revistei Cumania, semnate de nume prestigioase dintre care vom remarca pe acelea ale lui Edit B. Thomas, A. Mócsy, M. Párducz, P. Lipták (autorul unui studiu antropologic asupra unui schelet din secolul al V-lea) şi Elvira H. Tóth. András Pálóczy-Horváth prezintă în articolul *Felsőszentkiralyi kun Sírlelet* (Inventarul funerar de la Felsőszentkiralyi), p. 177—204, o suită întreagă de aplici de centură, dintre care unele sînt în formă de ancoră dublă, descoperite într-un mormînt din comitatul Bács-Kiskun. Mormîntul în care au apărut aceste obiecte este atribuit de A. Pálóczi-Horváth cumanilor şi, prin aceasta, arheologul maghiar deschide seria articolelor cu antichităţi cumane din comitatul

Plesničar-Gec Ljudmila, *Severno emonsko grobisce — The Northern Necropolis of Emona*, Ljubljana, 1972, 272 p., CCXXV pl.

Între publicaţiile editate de Muzeul naţional din Ljubljana — cataloage şi monografii — actuala lucrare este dedicată necropolei nordice de la Emona. Sprijinindu-se pe o documentaţie vastă (bibliografie, planuri, planşe, figuri) autoarea prezintă importantele săpături arheologice efectuate între anii 1961—1968 la necropola romană de la Emona ce se întinde *extra muros* de-a lungul drumului spre Atrans, Claudia Celeia şi Poetovie. Materialul tratat în acest catalog reprezintă numai o parte a necropolei, săpăturile executate înainte de 1961 urmînd să fie publicate într-o lucrare separată, de către Sonja Petru. Cimitirul, din cauza extensiunii sale remarcabile, a fost împărţit în 4 zone în raport cu poziţia actualelor sectoare ale oraşului modern. Descriind săpăturile executate în zonele menţionate mai sus, autoarea prezintă stratigrafia secţiunilor, amplasarea lor în raport cu reţeaua actuală a străzilor. În cimitirul Emonei sînt reprezentate ambele rituri de înmormîntare, atît incineraţia, 877 de morminte (89,7%), cît şi înhumaţia, 101 morminte (10,3%).

Mormintele de incineraţie se prezintă cu următoarele variante: morminte simple 376 (38,5%); morminte în cutie sau executate din tegule 330 (33,7%); morminte în amforă 103 (10,5%); morminte cu zid 46 (4,7%); cineraria 12 (1,2%); morminte de incineraţie nedeterminate 10 (1,1%).

Urmează o descriere amănunţită a acestor variante de morminte de incineraţie, stabilindu-se analogii pentru fiecare dintre acestea, întîi pe teritoriul Iugoslaviei şi apoi în Italia, România şi alte provincii romane în care acestea se întîlnesc.

Mormintele de înhumaţie, reduse ca număr (101), prezintă scheletele în gropi de formă ovală, prevăzute cu o bordură de pietre, unele din ele cu cofraj şi altele, extrem de rare, în sarcofage, orientate est-vest şi nord-sud.

Materialul numismatic şi forma mormintelor sînt elementele pe baza cărora s-a datat necropola, intens folosită în secolele I şi II şi doar parţial utilizată în secolele III—IV e.n. Tratînd numai formele de morminte din cadrul acestei mari necropole, lucrarea reprezintă un *instrumentum laboris* pentru cercetarea acestui domeniu, în toate provinciile Imperiului roman. Catalogul prezintă toate obiectele descoperite în cele aproape 1 000 de morminte, fiind urmat de materialul ilustrativ, cu totul remarcabil, în care fiecare mormînt este prezentat cu întregul său inventar, pe planşe.

Ion Berciu — Ioan Şerban

Cumania, I, Kecskemét, 1972.

Seriei revistelor de arheologie maghiare i s-a adăugat, de curînd, o nouă publicaţie: Cumania, tipărită de Muzeul comitatului Bács-Kiskun (regiune cuprinsă între Dunăre şi Tisa). Apariţia unei atari reviste a fost justificată de împrejurarea că o parte a comitatului Bács-Kiskun corespunde teritoriului Cumaniei mici, ţinut populat intens în secolul al XIII-lea de cumani, populaţie înrudită cu maghiarii.

În prefaţa revistei, Attila Horvath atrage luarea aminte că pînă în prezent comitatul Bács-Kiskun a fost lipsit de o publicaţie de anvergură în care să se reflecte complexitatea fenomenelor arheologice, proprii regiunii respective. Editorii Cumaniei, însă, îşi propun să înlăture acest neajuns, iar noi nu ne îndoim de reuşita întreprinderii. Dealtfel, în întîmpinarea convingerii noastre vin conţinutul şi calitatea ireproşabilă a articolelor din primul volum al revistei Cumania, semnate de nume prestigioase dintre care vom remarca pe acelea ale lui Edit B. Thomas, A. Mócsy, M. Párducz, P. Lipták (autorul unui studiu antropologic asupra unui schelet din secolul al V-lea) şi Elvira H. Tóth. András Pálóczy-Horváth prezintă în articolul *Felsőszentkiralyi kun Sírlelet* (Inventarul funerar de la Felsőszentkiralyi), p. 177—204, o suită întreagă de aplici de centură, dintre care unele sînt în formă de ancoră dublă, descoperite într-un mormînt din comitatul Bács-Kiskun. Mormîntul în care au apărut aceste obiecte este atribuit de A. Pálóczi-Horváth cumanilor şi, prin aceasta, arheologul maghiar deschide seria articolelor cu antichităţi cumane din comitatul

S C I V A, tomul 25, nr. 3, Bucureşti, 1974, p. 489—491

Bács-Kiskun care vor fi publicate în revista Cumania.

Condiţiile tehnice în care a apărut revista (hîrtia, tiparul, ilustraţiile) sînt excelente. Îi urăm revistei Cumania să cîştige în scurtă vreme, un loc de frunte printre publicaţiile de specialitate din Republica Populară Ungară.

Petre Diaconu

BOVINI GIUSEPPE, *Note sull'area cimiteriale paleocristiana di S. Eustorgio a Milano*, Rivista di Studi Liguri, XXXVII (Gennaio-Settembre 1971), 1—3 (Omaggio a Fernand Benoit-V), Istituto Internazionale di studi Liguri, Bordighera, 1973, p. 69—76.

Autorul expune rezultatele ultimelor cercetări arheologice din basilica S. Eustargio din Milano. Aici au apărut morminte şi inscripţii paleocreştine.

Una dintre inscripţii (p. 72) ne atrage luarea aminte prin aceea că sub ultimul ei rînd este marcată *chrisma* mărginită de o parte şi de alta, de literele ω şi α (întîi ω şi apoi α). Această situaţie ne face să ne amintim de faimosul vas de la Capidava (vezi A. Rădulescu, Pontica, 3, 1970, p. 255—274 şi Dacia, N.S., 14, 1970, p. 211—323) pe umerii căreia olarul a scrijelat alfabetul grecesc începînd cu ω şi terminînd cu α.

Petre Diaconu

LOZOVAN, E, *Varègues, Roméens et le lion du Pirée*, Revue Romane, 8, 1973, 1, p. 151—156.

Autorul ocupîndu-se de celebra inscripţie runică gravată pe umerii leului din Pireu — astăzi la Veneţia —, inscripţie în care apare menţiunea de *Rumania*, atrage atenţia că în sursele scandinave prin *Romania* se înţelege nu actualul teritoriu românesc, ci Imperiul bizantin sau centrele genoveze şi veneţiene din Crimeea şi Cuban.

În inscripţia de la Pireu apare şi menţiunea Armeniu, identificată, de obicei, cu Armenia. Ne întrebăm dacă nu se poate face cumva vreo legătură între această Armenie şi 'Αρειμάνιοι din cronica Annei Comnena — identificaţi de unii istorici cu aromânii.

Petre Diaconu

Arheologjčeskie issledovania v Moldavîi (1972), Editura Ştiinţa, Chişinău, 1974, 232 p., sub redacţia lui V. L. Lăpuşnean, V. I. Markevici şi I. A. Rafalovici.

Acest tom cuprinde o serie de rapoarte preliminare privind săpăturile arheologice efectuate în 1972 în R.S.S. Moldovenească. Sînt prezentate, astfel, resturile paleolitice (Musterian) din grota Vîhvatinsko şi cele de pe cursul rîului Rakoveţ, urmele culturii neolitice de tip gumelniţean din satul Cocora şi cele ale culturii Cucuteni-Tripolie de la Orheiul Vechi. I. T. Niculiţă publică un raport cuprinzînd cele mai însemnate date ale epocii fierului din zona Hansca. I. A. Rafalovici şi V. L. Lăpuşnean semnează un raport în care sînt însemnate rezultatele tuturor cercetărilor arheologice întreprinse în valea rîului Răut. În rîndul acestor descoperiri un loc aparte îl ocupă seria mormintelor atribuite nomazilor tîrzii, datate în secolele XII—XIV şi atribuite turco-pecenegilor (!?). Într-un alt raport redactat de I. A. Rafalovici şi N. V. Golţeva sînt prezentate monumentele arheologice slavo-timpurii de la Hansca I. Realităţile arheologice din secolele X—XIV de la Hansca sînt publicate de I. Hîncu. Documentele arheologice dintr-o interesantă aşezare de tip Dridu aflată la Etulia (raionul Vulcăneşti) sînt publicate de G. F. Cebotarenko. Într-un articol bine închegat P. P. Bîrnea se ocupă de locuinţele meşteşugarilor din vechiul Orhei. În sfîrşit, A. A. Nudelman prezintă o listă completă a monedelor descoperite în 1971—1972 în R.S.S. Moldovenească.

Petre Diaconu

Bács-Kiskun care vor fi publicate în revista Cumania.

Condiţiile tehnice în care a apărut revista (hîrtia, tiparul, ilustraţiile) sînt excelente. Îi urăm revistei Cumania să cîştige în scurtă vreme, un loc de frunte printre publicaţiile de specialitate din Republica Populară Ungară.

Petre Diaconu

BOVINI GIUSEPPE, *Note sull'area cimiteriale paleocristiana di S. Eustorgio a Milano*, Rivista di Studi Liguri, XXXVII (Gennaio-Settembre 1971), 1—3 (Omaggio a Fernand Benoit-V), Istituto Internazionale di studi Liguri, Bordighera, 1973, p. 69—76.

Autorul expune rezultatele ultimelor cercetări arheologice din basilica S. Eustargio din Milano. Aici au apărut morminte şi inscripţii paleocreştine.

Una dintre inscripţii (p. 72) ne atrage luarea aminte prin aceea că sub ultimul ei rînd este marcată *chrisma* mărginită de o parte şi de alta, de literele ω şi α (întîi ω şi apoi α). Această situaţie ne face să ne amintim de faimosul vas de la Capidava (vezi A. Rădulescu, Pontica, 3, 1970, p. 255—274 şi Dacia, N.S., 14, 1970, p. 211—323) pe umerii căreia olarul a scrijelat alfabetul grecesc începînd cu ω şi terminînd cu α.

Petre Diaconu

LOZOVAN, E, *Varègues, Roméens et le lion du Pirée*, Revue Romane, 8, 1973, 1, p. 151—156.

Autorul ocupîndu-se de celebra inscripţie runică gravată pe umerii leului din Pireu — astăzi la Veneţia —, inscripţie în care apare menţiunea de *Rumania*, atrage atenţia că în sursele scandinave prin *Romania* se înţelege nu actualul teritoriu românesc, ci Imperiul bizantin sau centrele genoveze şi veneţiene din Crimeea şi Cuban.

În inscripţia de la Pireu apare şi menţiunea Armeniu, identificată, de obicei, cu Armenia. Ne întrebăm dacă nu se poate face cumva vreo legătură între această Armenie şi 'Αρειμάνιοι din cronica Annei Comnena — identificaţi de unii istorici cu aromânii.

Petre Diaconu

Arheologjčeskie issledovania v Moldavîi (1972), Editura Ştiinţa, Chişinău, 1974, 232 p., sub redacţia lui V. L. Lăpuşnean, V. I. Markevici şi I. A. Rafalovici.

Acest tom cuprinde o serie de rapoarte preliminare privind săpăturile arheologice efectuate în 1972 în R.S.S. Moldovenească. Sînt prezentate, astfel, resturile paleolitice (Musterian) din grota Vîhvatinsko şi cele de pe cursul rîului Rakoveţ, urmele culturii neolitice de tip gumelniţean din satul Cocora şi cele ale culturii Cucuteni-Tripolie de la Orheiul Vechi. I. T. Niculiţă publică un raport cuprinzînd cele mai însemnate date ale epocii fierului din zona Hansca. I. A. Rafalovici şi V. L. Lăpuşnean semnează un raport în care sînt însemnate rezultatele tuturor cercetărilor arheologice întreprinse în valea rîului Răut. În rîndul acestor descoperiri un loc aparte îl ocupă seria mormintelor atribuite nomazilor tîrzii, datate în secolele XII—XIV şi atribuite turco-pecenegilor (!?). Într-un alt raport redactat de I. A. Rafalovici şi N. V. Golţeva sînt prezentate monumentele arheologice slavo-timpurii de la Hansca I. Realităţile arheologice din secolele X—XIV de la Hansca sînt publicate de I. Hîncu. Documentele arheologice dintr-o interesantă aşezare de tip Dridu aflată la Etulia (raionul Vulcăneşti) sînt publicate de G. F. Cebotarenko. Într-un articol bine închegat P. P. Bîrnea se ocupă de locuinţele meşteşugarilor din vechiul Orhei. În sfîrşit, A. A. Nudelman prezintă o listă completă a monedelor descoperite în 1971—1972 în R.S.S. Moldovenească.

Petre Diaconu

Bács-Kiskun care vor fi publicate în revista Cumania.

Condiţiile tehnice în care a apărut revista (hîrtia, tiparul, ilustraţiile) sînt excelente. Îi urăm revistei Cumania să cîştige în scurtă vreme, un loc de frunte printre publicaţiile de specialitate din Republica Populară Ungară.

Petre Diaconu

BOVINI GIUSEPPE, *Note sull'area cimiteriale paleocristiana di S. Eustorgio a Milano*, Rivista di Studi Liguri, XXXVII (Gennaio-Settembre 1971), 1—3 (Omaggio a Fernand Benoit-V), Istituto Internazionale di studi Liguri, Bordighera, 1973, p. 69—76.

Autorul expune rezultatele ultimelor cercetări arheologice din basilica S. Eustargio din Milano. Aici au apărut morminte şi inscripţii paleocreştine.

Una dintre inscripţii (p. 72) ne atrage luarea aminte prin aceea că sub ultimul ei rînd este marcată *chrisma* mărginită de o parte şi de alta, de literele ω şi α (întîi ω şi apoi α). Această situaţie ne face să ne amintim de faimosul vas de la Capidava (vezi A. Rădulescu, Pontica, 3, 1970, p. 255—274 şi Dacia, N.S., 14, 1970, p. 211—323) pe umerii căreia olarul a scrijelat alfabetul grecesc începînd cu ω şi terminînd cu α.

Petre Diaconu

LOZOVAN, E, *Varègues, Roméens et le lion du Pirée*, Revue Romane, 8, 1973, 1, p. 151—156.

Autorul ocupîndu-se de celebra inscripţie runică gravată pe umerii leului din Pireu — astăzi la Veneţia —, inscripţie în care apare menţiunea de *Rumania*, atrage atenţia că în sursele scandinave prin *Romania* se înţelege nu actualul teritoriu românesc, ci Imperiul bizantin sau centrele genoveze şi veneţiene din Crimeea şi Cuban.

În inscripţia de la Pireu apare şi menţiunea Armeniu, identificată, de obicei, cu Armenia. Ne întrebăm dacă nu se poate face cumva vreo legătură între această Armenie şi 'Αρειμάνιοι din cronica Annei Comnena — identificaţi de unii istorici cu aromânii.

Petre Diaconu

Arheologjčeskie issledovania v Moldavîi (1972), Editura Ştiinţa, Chişinău, 1974, 232 p., sub redacţia lui V. L. Lăpuşnean, V. I. Markevici şi I. A. Rafalovici.

Acest tom cuprinde o serie de rapoarte preliminare privind săpăturile arheologice efectuate în 1972 în R.S.S. Moldovenească. Sînt prezentate, astfel, resturile paleolitice (Musterian) din grota Vîhvatinsko şi cele de pe cursul rîului Rakoveţ, urmele culturii neolitice de tip gumelniţean din satul Cocora şi cele ale culturii Cucuteni-Tripolie de la Orheiul Vechi. I. T. Niculiţă publică un raport cuprinzînd cele mai însemnate date ale epocii fierului din zona Hansca. I. A. Rafalovici şi V. L. Lăpuşnean semnează un raport în care sînt însemnate rezultatele tuturor cercetărilor arheologice întreprinse în valea rîului Răut. În rîndul acestor descoperiri un loc aparte îl ocupă seria mormintelor atribuite nomazilor tîrzii, datate în secolele XII—XIV şi atribuite turco-pecenegilor (!?). Într-un alt raport redactat de I. A. Rafalovici şi N. V. Golţeva sînt prezentate monumentele arheologice slavo-timpurii de la Hansca I. Realităţile arheologice din secolele X—XIV de la Hansca sînt publicate de I. Hîncu. Documentele arheologice dintr-o interesantă aşezare de tip Dridu aflată la Etulia (raionul Vulcăneşti) sînt publicate de G. F. Cebotarenko. Într-un articol bine închegat P. P. Bîrnea se ocupă de locuinţele meşteşugarilor din vechiul Orhei. În sfîrşit, A. A. Nudelman prezintă o listă completă a monedelor descoperite în 1971—1972 în R.S.S. Moldovenească.

Petre Diaconu

Bács-Kiskun care vor fi publicate în revista Cumania.

Condiţiile tehnice în care a apărut revista (hîrtia, tiparul, ilustraţiile) sînt excelente. Îi urăm revistei Cumania să cîştige în scurtă vreme, un loc de frunte printre publicaţiile de specialitate din Republica Populară Ungară.

Petre Diaconu

BOVINI GIUSEPPE, *Note sull'area cimiteriale paleocristiana di S. Eustorgio a Milano*, Rivista di Studi Liguri, XXXVII (Gennaio-Settembre 1971), 1—3 (Omaggio a Fernand Benoit-V), Istituto Internazionale di studi Liguri, Bordighera, 1973, p. 69—76.

Autorul expune rezultatele ultimelor cercetări arheologice din basilica S. Eustargio din Milano. Aici au apărut morminte şi inscripţii paleocreştine.

Una dintre inscripţii (p. 72) ne atrage luarea aminte prin aceea că sub ultimul ei rînd este marcată *chrisma* mărginită de o parte şi de alta, de literele ω şi α (întîi ω şi apoi α). Această situaţie ne face să ne amintim de faimosul vas de la Capidava (vezi A. Rădulescu, Pontica, 3, 1970, p. 255—274 şi Dacia, N.S., 14, 1970, p. 211—323) pe umerii căreia olarul a scrijelat alfabetul grecesc începînd cu ω şi terminînd cu α.

Petre Diaconu

LOZOVAN, E, *Varègues, Roméens et le lion du Pirée*, Revue Romane, 8, 1973, 1, p. 151—156.

Autorul ocupîndu-se de celebra inscripţie runică gravată pe umerii leului din Pireu — astăzi la Veneţia —, inscripţie în care apare menţiunea de *Rumania*, atrage atenţia că în sursele scandinave prin *Romania* se înţelege nu actualul teritoriu românesc, ci Imperiul bizantin sau centrele genoveze şi veneţiene din Crimeea şi Cuban.

În inscripţia de la Pireu apare şi menţiunea Armeniu, identificată, de obicei, cu Armenia. Ne întrebăm dacă nu se poate face cumva vreo legătură între această Armenie şi 'Αρειμάνιοι din cronica Annei Comnena — identificaţi de unii istorici cu aromânii.

Petre Diaconu

Arheologjčeskie issledovania v Moldavîi (1972), Editura Ştiinţa, Chişinău, 1974, 232 p., sub redacţia lui V. L. Lăpuşnean, V. I. Markevici şi I. A. Rafalovici.

Acest tom cuprinde o serie de rapoarte preliminare privind săpăturile arheologice efectuate în 1972 în R.S.S. Moldovenească. Sînt prezentate, astfel, resturile paleolitice (Musterian) din grota Vîhvatinsko şi cele de pe cursul rîului Rakoveţ, urmele culturii neolitice de tip gumelniţean din satul Cocora şi cele ale culturii Cucuteni-Tripolie de la Orheiul Vechi. I. T. Niculiţă publică un raport cuprinzînd cele mai însemnate date ale epocii fierului din zona Hansca. I. A. Rafalovici şi V. L. Lăpuşnean semnează un raport în care sînt însemnate rezultatele tuturor cercetărilor arheologice întreprinse în valea rîului Răut. În rîndul acestor descoperiri un loc aparte îl ocupă seria mormintelor atribuite nomazilor tîrzii, datate în secolele XII—XIV şi atribuite turco-pecenegilor (!?). Într-un alt raport redactat de I. A. Rafalovici şi N. V. Golţeva sînt prezentate monumentele arheologice slavo-timpurii de la Hansca I. Realităţile arheologice din secolele X—XIV de la Hansca sînt publicate de I. Hîncu. Documentele arheologice dintr-o interesantă aşezare de tip Dridu aflată la Etulia (raionul Vulcăneşti) sînt publicate de G. F. Cebotarenko. Într-un articol bine închegat P. P. Bîrnea se ocupă de locuinţele meşteşugarilor din vechiul Orhei. În sfîrşit, A. A. Nudelman prezintă o listă completă a monedelor descoperite în 1971—1972 în R.S.S. Moldovenească.

Petre Diaconu

Isvestija na narodnija muzej, 5, 1972, Šumen.

Numărul 5/1972 al revistei *Izvestija na narodnija muzej*, editată la Šumen (R.P. Bulgaria), publică în primele sale pagini rezultatele unor cercetări arheologice efectuate între 1963—1969. Socotind că materialele pot interesa şi pe cercetătorii români, facem o scurtă prezentare a unora dintre ele.

St. Damian şi N. Popov sînt autorii unei descoperiri importante făcute în apropiere de Kalugeriţa, pe linia de cale ferată Sofia—Varna (p. 81—93). Este vorba de o necropolă tracă datată în a doua jumătate a secolului al V-lea — prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Cimitirul cuprinde două tipuri de morminte de incineraţie: 1) cu urna depusă în groapă simplă şi 2) morminte cu urne în ciste de piatră. Inventarul, uniform şi sărac, pare a aparţine unei comunităţi modeste.

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în cetatea de la Šumen au fost descoperite resturile suprapuse a patru lăcaşe de cult datînd din epoci istorice diferite (Vera Antonova, p. 3—40). Cea mai simplă şi mai veche, basilica A (datată în textul bulgar, la p. 24, în secolul IV, iar în rezumatul articolului în secolele III—IV), a fost distrusă de a doua invazie a goţilor (sfîrşitul secolului al IV-lea). Fundaţiile unei basilici (G) cu trei nave şi absidă, distrusă de avari în secolul al VI-lea, au fost refolosite în secolele XII—XIV pentru construirea bisericii V. Aceasta are însă două abside asimetrice. Suprastructura sa se păstrează pe o înălţime de 1,10 m. A fost distrusă în timpul cuceririi turceşti la sfîrşitul secolului al XIV-lea. În acelaşi loc, în secolele IX—X s-a ridicat o altă biserică, B, cu absidă, narthex şi trei nave separate de coloane ridicate pe baze poligonale de piatră. Construcţia a fost dărîmată de bizantini în timpul războaielor purtate împotriva bulgarilor de către Ioan Tzimiskes.

În cursul unor sondaje făcute în zona de nord-vest a Preslavului a fost surprinsă una din necropolele oraşului medieval datînd din secolele IX—X (T. Totev, p. 41—54). Mormintele — de înhumaţie şi incineraţie — aparţin unei populaţii creştinate recent (printre oasele carbonizate ale unui mort incinerat s-a găsit o cruce encolpion). Descoperirea este extrem de interesantă pentru problema creştinării bulgaro-slavilor.

Cu prilejul săpăturilor a mai fost surprins şi un edificiu construit din piatră nefaţetată, de formă rectangulară, cu patru încăperi, şi, probabil, un etaj. Construcţia este apreciată a fi făcut parte dintr-un complex feudal sau monahal.

Cercetările în această zonă a Preslavului au fost determinate de descoperirea unui vas de argint purtînd o inscripţie cu numele jupînului Sivin.

Tot la Preslav, în partea de est a oraşului actual, săpături de salvare ocazionate de unele lucrări edilitare au scos la lumina zilei documente arheologice importante (T. Totev şi St. Stanilov, p. 57—76). Este vorba, în principal, de două edificii cu plan circular, ridicate în piatră. Unul dintre ele a fost probabil prevăzut cu etaj din lemn şi acoperiş de ţiglă. Pe baza materialelor găsite şi a analogiilor tehnice cu alte construcţii de la Preslav şi Pliska, monumentele sînt datate în secolele IX—X. Descoperirea unui al treilea edificiu — un osuar — i-a determinat pe cercetători să interpreteze ansamblul construcţiilor ca aparţinînd unui complex feudal civil important, distrus în 972 de armata lui Ioan Tzimiskes.

Silvia Baraschi

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
Acmé	— Annali della Facoltà di Filosofia e Letterc dell'Università Statale di Milano.
ACMIT	— Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secţia pentru Transilvania, Cluj.
ActaArchCarp	— Acta Archaeologica Carpathica, Krakow.
ActaArchHung	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AEM	— Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AnnEp	— Année Épigraphique, Paris.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchErt	— Archaeologiai Értesitő, Budapesta.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArchIug	— Archaeologia Iugoslavica, Belgrad.
ArchPolski	— Archeologia Polski, Varşovia—Wroclaw.
ArchRozhledy	— Archeologické Rozhledy, Praga.
ArheologijaKiev	— Arheologija Kiev. Institut Arheologii, Kiev.
ArheologijaSofia	— Arheologija, organ na arh. institut i muzej, Sofia.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
ArhSbornikErm	— Arheologičeskij Sbornik, Gos. Ermitaž, Leningrad.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile Secţiunii istorice.
AUI	— Analele Universităţii Iaşi, Iaşi.
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BonnerJahrb	— Bonner Jahrbücher, Bonn.
BudReg	— Budapesti Régiségei, Budapesta.
ByzZ	— Byzantinische Zeitschrift, München.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
DA	— Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines.*
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957...
DIR	— Documente privind istoria României.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj	— Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj.
DolgSzeged	— Dolgozatok — Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
EvkMiskolc	— A Hermann Ottö Múzeum Évkönyve, Miskolc.
EvkNyiregyháza	— A Nyiregyházi Josa Andras Múzeum Évkönyve.
EvkSzeged	— A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
FoliaArch	— Folia Archaeologica, Budapesta.
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen, Archäologischen Instituts, Berlin.
IG	— Inscriptiones Graecae.
IzvestijaSofia	— Izvestija na Arheologičeskija Institut, Sofia.
JÖAI	— Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
KSIIMK	— Kratkie Soobščenija o dokladach i polevyh issledovanijah Instituta Istorii material'noj kul'tury, Moscova.
KSKiev	— Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Kiev.
KSMoscova	— Kratkie Soobščenija, Institut Arheologii, Moscova.
Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.

MDAPV	— Materiali i doslidžennja z arheologii Prikarpattja i Volini, Kiev.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA	— Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR.
PamArch	— Památky Archeologické, Praga.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.*
RIASA	— Rivista d'Istituto d'Archaeologia — Storia d'Arte.
RIR	— Revisa istorică română, Bucureşti.
RRH	— Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SA	— Sovetskaja Archeologija, Moscova.
SCIV(SCIVA)	— Studii şi cercetări de istorie veche (Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCSIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SlovArch	— Slovenská Archeológia, Nitra.
StCl	— Studii clasice, Bucureşti.
StComSatu Mare	— Satu Mare. Studii şi comunicări.
SoobErm	— Soobščenija Gosudarstvennogo Ermitaža, Leningrad.
StudZvesti	— Studijné Zvesti Archeologickeho Ustavu SAV, Nitra.
TIR	— Tabula Imperii Romani, Bucureşti.
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift, Viena.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
– SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINÉMA
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" parait 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boite postale 2001 – telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti
tel. 16.40.79

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 5,75 lei ; fasc. 2, 1966, 4 lei ; fasc. 3, 1967, 4 lei ; fasc. 4, 1967, 5,25 lei ; fasc. 5, 1968, 6 lei ; fasc. 6, 1971, 4,25 lei ; fasc. 7, 1971, 4,25 lei.

* * * **Fontes Historiae Dacoromanae** (a.300—a.1000), II, 1970, 43 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**. vol. VI, 1969, 342 p., 36 lei ; vol. VII, 1972, 404 p., 43 lei.

* * * **Materiale și cercetări arheologice**, vol. X, 1973, 369 p., 59 lei.

* * * **Studii și cercetări de numismatică**, vol. V, 1971, 483 p., 39 lei.

* * * **Historica**, vol. I, 1970, 199 p., 11 lei ; vol. II, 1971, 323 p., 16,50 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 28 lei.

RADU VULPE și ION BARNEA, **Din istoria Dobrogei**, vol. II, „Bibliotheca Historica Romaniae", IV, 1968, 591 p., 42 lei.

I. BARNEA și ȘT. ȘTEFĂNESCU, **Din istoria Dobrogei**, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae", IX, 1971, 441 p., 37 lei.

AL. PĂUNESCU, **Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită pe teritoriul României**, 1970, 359 p., 27 lei.

RADU POPA, **Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea**, 1970, 304 p., 21,50 lei.

CONSTANTIN PORFIROGENETUL, **Carte de învățătură pentru fiul său Romanos**, traducere de Vasile Grecu, 1971, 122 p., 6,50 lei.

D. PROTASE, **Riturile funerare la daci și daco-romani**, 1971, 221 p., 21 lei.

P. DIACONU și D. VÎLCEANU, **Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină**, vol. I, 1972, 279 p., 31 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn**, 1972, 311 p., 32 lei.

C. PREDA, **Monedele geto-dacilor**, 1973, 564 p., 62 lei.

C. PREDA, H. NUBAR, **Histria**, III, 1973, 259 p., 27 lei.

GH. BICHIR, **Cultura carpică**, 1973, 412 p., 50 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea elementului autohton în Transilvania (cimitirul 1 de la Bratei)**, 1973, 308 p., 7 pl., 32 lei.

I. I. RUSSU, **Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 124 p., 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 172 p., 32 lei.

EUGEN COMȘA, **Istoria comunităților culturii Boian**, 1974, 270 p., 33 pl., 37 lei.

S C I V A, tomul 25, nr. 3, București, 1974, p. 333—494

I. P. INFORMAȚIA c. 1459

48828

Lei 25